

«Sanger fra Moria berg»

Om Willy Abildsnes og Børre Knudsens salmediktning

av Benjamin Bjørnsen Anda
Veileder: Arve Brunvoll, prof. em.
Biveileder: Egil Morland, professor
TEOL350 - Mastergradsoppgave i teologi
NLA-Høgskolen i Bergen
Høst 2019

*Opp til fryd mitt strengespill!
Jeg vil synge Gud en vise;
at den Herren rett kan prise,
kom med fløyters lyd dertil!
Kom med pauker og basuner
at det klinger i Guds by!
Give Gud i hans pauluner
Ordet vorder sang påny!*

- Willy Abildsnes, 1. strofe fra Præcinium i *Det hellige bryllup*

I. SAMMENDRAG

Denne avhandlingen tar sikte på å si noe om en tematikk innenfor det norske hymnologiske og teologiske fagfeltet, nemlig salmediktingen til Willy Abildsnes og Børre Knudsen, og da primært slik vi finner den uttrykt gjennom salmebøkene *"Det hellige bryllup"* fra 1976 og *"Sangverk for Den norske kirke"* fra 1980.

Avhandlingen har tre hoveddeler. Den første hoveddelen, som faller sammen med kapittel 3, omhandler den konteksten Abildsnes og Knudsen skriver inn i. Her snakker vi om en verdensomfattende salmefornyelse, som også kommer til Norge. I kapitlet ser vi kort på samtiden til Abildsnes og Knudsen og videre på deres forhold til den kontekst de skriver inn i, og slik deres forhold til arbeidet med salmer i Norge, samt deres forhold til andre kirkelige spørsmål i vårt land.

Den andre hoveddelen, som faller sammen med kapittel 4, tar sikte på å være en tematisk gjennomgang av Abildsnes og Knudsens diktning for å si noe om hva som karakteriserer deres diktning. Her er det gjort et utvalg av tema. I dette trekkes det frem eksempler gjennom hele salmetekster og gjennom enkelte strofer som bidrar til å belyse de ulike temaområdene.

Til slutt, i den tredje hoveddelen som vi finner i kapittel 5, vil vi se på hva slags respons Abildsnes og Knudsen møtte da de utga sin diktning. Her ser vi både på positive anmeldelser, sterk kritikk og hvilken bruksutbredelse salmene deres har hatt, samt hvilke salmebøker deres salmer er tatt inn i.

Kontaktinformasjon:
benjamin.bj.anda@gmail.com

II. FORORD

Det er viktig for en teologistudent at forordet skrives på en spesiell dag i kirkeåret. Så hva er vel bedre enn å kombinere to viktige dager i året, ved å skrive forordet natten mellom Reformasjonsdagen og Allehelgensdagen? Det passer seg i alle fall for en avhandling om Willy Abildsnes og Børre Knudsen, som på mange måter kombinerer det lutherske og det katolske i sin vakre, underlige og rikholdige poesi. En poesi det har vært spennende å få jobbe med i min masteravhandling. Nå er tiden inne for å gi de som har hjulpet meg på veien en stor og hjertelig takk for å ha fått den underskrivende trege jærboen trygt i havn.

Først av alt vil jeg få rette en stor og varm takk til min kjære veileder, Arve Brunvoll. Han har, på tross av min treghet og avstanden mellom oss, gitt meg mye og fått meg gjennom. Jeg er takknemlig for gode og konstruktive tilbakemeldinger, og for oppmuntringer underveis. Ikke minst også en varm takk for trivelige samtaler på veg ut døren. I den forbindelse må jeg også få rette en takk til Siri Brunvoll, for hennes vennlighet når jeg har vært hjemme hos dem til veiledning i Åsane. En bonus her var nektarinsyltetøyet med den hemmelige ingrediensen – som for så vidt har en viss relevans til avhandlingen. Igjen, en varm takk! En takk også til biveileder Egil Morland, som kom med viktige råd helt på tampen. Han fortjener også en varm takk for det han har gitt av oppmuntringer og formaninger gjennom mine 7,5 år på NLA.

NLA Høgskolen fortjener en stor takk, for kanskje litt vel mange år som student. Det har vært en fryd og en glede, og noen utfordringer. Både lærere, resepsjonister, rådgivere og studenter har gitt meg mye, både faglig, sosialt og åndelig. Det å kunne spille yatzy med sine forelesere, det har vært til vederkvegelse. Det er skummelt å nevne navn, men noen få må nevnes blant mange. Mine studiebrødre, Ole Kristian Hamre og Gunnar F. Eldevik, som har gitt meg mye. Både av støtte, trøst, latter og ikke minst Kristusglede. Takk for mange flotte år sammen, og for vennskap som holder. Også vaktmester Trond-Ove Ølfernes fortjener en takk for alt vaset vi har delt, studiene hadde ikke vært overkommelige uten. Gode Torfrid L. Breivik skal også ha takk for de mange timene med drøs i resepsjonsluken, NLA hadde ikke vært det samme uten.

Helge Unneland, min skriftefar og venn, fortjener en varm takk. For alt han har gitt meg i studietiden i Bergen. Ikke minst for at han har «pushet» meg med sin milde, dog tydelige røst, til å få ferdig avhandlingen. Det har vært viktig. En takk også til Anne Karin Rudjord Unneland som sammen med Helge gav meg verdifulle råd på en biltur mellom Bryne og Bergen en gang.

Sandviken menighet, min menighet gjennom mine år i Bergen, fortjener en takk for å ha tatt vare på mitt åndelige ve og vel. Så mange gode og rause mennesker som har tatt meg varmt imot. Særlig takk til Wenche og Sverre Langeland for vennskap, gjestfrihet og fellesskap i troen. Sta. Sunniva studenthjem, mitt hjem de fleste av studieårene, fortjener også en takk. Alle beboerne og alt vi har delt av latter, diskusjoner, turer og bønn sitter dypt i min takknemlighet. Fellesskapet i Salem, NLM Bergen, og det jeg har fått der av vennskap og påfyll i troen skal ha takk. Min bestevenn Tomas Berg Hersdal skal ha en hjertelig takk for støtte, god drøs og forbønn gjennom vår tid sammen i Bergen, og for avslapning med *Home and Away*.

En stor takknemlighet går også til min kjære familie. For støtte, husrom, mat og kjærlighet. Særlig det siste halvåret når jeg jobbet hjemmefra, på Bryne. Susanne Fasseland og Trygve Sandvik skal ha takk for den motivasjon dere har bidratt med mens jeg har bodd hjemme. Så en takk til Sondre B. R. Øverby, for vårt felle engasjement for *bryllupssalmer*. Takk for bidrag til avhandlingen. Ser frem til vi skal sjunge oss hese igjen. *Skål tilbake!*

Mange flere skulle hatt takk. Så, tusen takk til alle som har støttet meg med forbønn, «pushing» og vennlige ord!

Til slutt går takken først og fremst til Gud – Fader, Sønn og Helligånd. For livets gave, dåpens frelse, nattverdets nåde, syndenes forlatelse, sangens glede, frigjørende sannhet, kjærlig trofasthet – for tro, håp og kjærlighet. Ja, for alt som er gitt meg. Derfor avslutter jeg med de ord som to av barokkens store, Bach og Händel, tidvis avsluttet sine verker med:

S.D.G. – Soli Deo Gloria!

Benjamin Bjørnsen Anda

Reformasjonsdagen/Allehelgensdagen

Bryne på Jæren, 31. oktober og 1. november 2019

INNHALDSFORTEGNELSE

I. SAMMENDRAG	3
II. FORORD	5
1. INNLEDNING	9
1.1. Målsetting	10
1.2. Problemstilling og hypotese.....	11
1.3. Et lite overblikk over tidligere forskning.....	11
1.4. To korte biografier: Abildsnes og Knudsen	13
1.4.1. Willy Abildsnes	13
1.4.2. Børre A. Knudsen	13
2. METODE, FAG OG KILDER.....	15
2.1. Metode og fag	15
2.2. Kort om kilder	15
3. SALMEFORNYELSE, ABILDSNES OG KNUDSEN.....	17
3.1. Salmefornyelsen i Den norske kirke og litt om andre endringer.....	17
3.2. Abildsnes og Knudsens forhold til salmefornyelsen	22
3.2.1. Det hellige bryllup og Præcinium: Abildsnes og Knudsens diktning som kritikk	23
3.2.2. Det hellige bryllup som kritikk av Norsk Salmebok – på hvilket grunnlag?	33
3.2.3. Sangverk for Den norske kirke	34
4. ABILDSNES OG KNUDSENS SALMER	37
4.1. «Give Gud i hans pauluner, Ordet vorder sang påny!»: Språk og forbilder i salmediktningen	37
4.1.1. Om språk og forbilder i Abildsnes og Knudsens originalsalmer.....	37
4.1.2. Litt om oversettelse og bearbeidelse av eldre salmer	43
4.2. «Jeg vil synge Gud en vise...»: Innholdet i salmene	45
4.2.1. «Mitt eneste håp...»: Om dåpen	45
4.2.2. «Hvor er brødet, hvor er vinen...»: Om nattverden og messen.....	51
4.2.3. «I begynnelsen var Ordet...»: Om Jesus Kristus.....	58
4.2.4. «Maria skjønn...»: Om jomfru Maria.....	61
4.2.5. «Det hellige bryllup»: Om erotikk og brudemystikk.....	65
4.2.6. «Vær hilset, herr biskop...»: Om embetet.....	74
5. RESPONS PÅ ABILDSNES OG KNUDSENS DIKTNING.....	79
5.1. Kritikk og anmeldelser av Abildsnes og Knudsens diktning	79
5.2. Bidrag i salmebøker og forholdet til Norsk Salmebok fra 1985	89
5.2.1. Bidrag i salmebøker	89
5.2.2. Forholdet til Norsk Salmebok 1985, Salmer97 og Norsk Salmebok 2013.....	90
5.3. Hvor ble/blir Abildsnes og Knudsen sunget?	91
6. AVSLUTNING	93
III. LITTERATURLISTE	97
IV. VEDLEGG	103
IV.I. Hymnologisk sjekklister	103

1. INNLEDNING

På andre halvdel av 1900-tallet foregikk det hva vi kan kalle en stor salmefornyelse i vår kirke. Arbeidet med en ny norsk salmebok til erstatning for Landstads reviderte salmebok og Nynorsk salmebok var i gang. Og en ny type salmediktere kom på banen. Nå var det ikke nødvendigvis den lutherske ortodoksi som skulle synges ut. Mere «forståelige» og livsnære tekster kom nå på banen, vil noen kanskje si, med nye og spennende salmediktere som for eksempel Svein Ellingsen, Olaf Hillestad, Eyvind Skeie m.fl., av komponister kan vi nevne navn som Egil Hovland og Trond H. F. Kverno. Samtidig ble det økumeniske og internasjonale blikket løftet, og salmer og sanger fra andre tradisjoner ble tatt frem. Her har Arve Brunvoll gjort et viktig arbeid, særlig med salmer fra skotsk og irsk kirkeliv.

Et annet sted i landet går man også i salmens tjeneste, men med litt andre noter. På denne tiden er det at tre prester nordpå gir ut en salmebok ved navn *Det hellige bryllup*¹, omslaget trykket i gotisk skrift. Willy Abildsnes og Børre Knudsen stod for tekstinholdet, mens Bjørn Bjørneboe stod for det grafiske uttrykket. «*Nidkjære sanger og bilder*»² er overskriften på domprost dr. Cristian Svanholms anmeldelse i Stavanger Aftenblad, 1977. Det må kunne sies å være en passende overskrift som også gjenspeiler forfatterens eget hjerte i saken, noe som bl.a. kommer frem på tittelbladet, hvor ordet fra Ps. 69,9 står sitert: «*Nidkjerhet for ditt hus skal fortære meg.*» under bildet av Kristus som rensar tempelet.

Det ligger nettopp en nidkjerhet i hymnene som Abildsnes og Knudsen dikter. En nidkjerhet for Gud og Hans ord. Eller uttrykt gjennom Eyvind Skeies ord om denne diktningen under en panelsamtale på Salmens dag 2019: «*Det handlet om liv og død.*»³ Dette finner jeg fascinerende. Det er annerledes diktning enn samtidens salmer, i språk og i billedbruk, og vi møter en sterk kritikk av kirkens lederskap og kirkens veivalg i noen av tekstene. Noe som også kommer til uttrykk gjennom at de ikke ønsket sine salmer inntatt i Norsk Salmebok fra 1985⁴.

Så, hva synger Abildsnes og Knudsen om? Er det Thomissøn, Dass, Kingo og Brorson om igjen? Er det bare protest og oppgjør? Er dette salmer på liv og død? Eller? Denne avhandlingen søker å gi noen svar på disse spørsmålene.

¹ Abildsnes, Willy, Børre Knudsen og Bjørn Bjørneboe (1976)

² Svanholm (02.07.1977)

³ Eyvind Skeie i panelsamtale med Trond H. F. Kverno, «*Sangværk møter Sangverk*», Salmens dag 2019 i regi av Norsk Hymnologisk Forening

⁴ Se kap. 4 og 5 i denne avhandling.

1.1. Målsetting

Målsettingen med denne avhandlingen er å dykke dypere ned i Willy Abildsnes og Børre Knudsens salmediktning. Dette vil innebære at jeg vil forsøke å si noe om hva disse to ønsket med sin salmediktning, hva de dikter om, hvilken kontekst de dikter inn i og hva det ble av diktningen deres, hvor synges de nå m.m.? Altså vil jeg forsøke å gjøre en mer eller mindre helhetlig analyse av deres salmediktning. Oppgaven vil falle i tre hoveddeler, en (kapittel 3) hvor jeg forsøker å si noe om deres salmediktning i forhold til den salmefornyelsen som var i gang på denne tiden, og da prøve å si noe om hva de ønsket med sin diktning. I den andre hoveddelen (kapittel 4) vil jeg gå mer inn i stoffet og analysere salmediktningen for å si noe om hva som karakteriserer diktningen deres. Jeg vil også si noe om hvilken respons de ble møtt med (kapittel 5), positiv og negativ, dette blir den tredje hoveddelen.

Det er skrevet relativt mye om Børre Knudsen og hans abortengasjement. Men hans salmediktning kan ikke jeg finne mye arbeid om i akademiske studier, det samme gjelder Willy Abildsnes. Han finnes det enda mindre om generelt, men det som finnes handler (heldigvis for meg) om salmediktningen. Det finnes noen få henvisninger visse steder, og i Richard Skollevoll's masteravhandling fra 2012⁵ finner vi noen av disse. Men det er ellers ikke mye akademisk arbeid gjort med Abildsnes og Knudsens diktning som hovedtematikk.

Med unntak av min venn, Sondre B. R. Øverby, som har tatt opp noenlunde samme tematikk som meg under vårsemesteret 2018 i sitt masterarbeid⁶ ved Fjellhaug Internasjonale Høgskole hvor han tar opp spørsmålet om *Børre Knudsens salmediktning forstått som korrektiv til svakheter i norsk kirkeliv og salmesang*. Jeg har i det følgende ikke forholdt meg direkte til hans avhandling før på tampen av arbeidet⁷, derfor kan det forekomme noe overlappende i oppgavene våre, blant annet fordi noe av arbeidet vårt har foregått noenlunde parallelt. Vi har hatt kontakt underveis, samt utvekslet materiale. En stor takk til ham for det materiale jeg selv ikke har funnet frem til og for interessante bidrag underveis, og ikke minst for hans avhandling - den anbefales herved.

Så ønsker jeg med denne avhandlingen å kunne gi mitt vesle bidrag til noe på dette feltet, som delvis er upløyd mark og i mine øyne en interessant del av norske salme- og kirkehistorie.

⁵ Skollevoll (2012), s. 23 og 24

⁶ Øverby (2018)

⁷ Etter råd fra veileder.

1.2. Problemstilling og hypotese

Willy Abildsnes og Børre Knudsens salmediktning vil altså være tema for min masteravhandlingen i teologi. Arbeidet blir innenfor det hymnologiske fagfeltet. Jeg vil forholde meg i hovedsak til de to utgivelsene de har arbeidet sammen om: *Det hellige bryllup* og *Sangverket*⁸. Jeg vil også forsøke å gi en oversikt over hvor salmene deres er publisert. Men hovedvekten blir på den diktningen som vi finner i *Det hellige bryllup* og i *Sangverket*.

Willy Abildsnes og Børre Knudsen skriver sine salmer tidsmessig sammenfallende med en ganske omfattende salmefornyelse i Den norske kirke og egentlig på verdensplan. Min hypotese i møte med dette arbeidet er at Abildsnes og Knudsen skriver salmer som er ganske annerledes enn det som ellers ble produsert i den perioden de to var aktive salmediktere. Annerledesheten kommer slik jeg ser det til uttrykk gjennom både det melodiske, i form og ikke minst i innhold, tematikk og språk.

Problemstillingen for oppgaven faller i tre deler og blir stående slik:

I hvilken kontekst er det Willy Abildsnes og Børre Knudsen dikter inn i? Hva karakteriserer deres diktning, og hvordan ble den mottatt?

Altså vil jeg forsøke å utføre en mer eller mindre helhetlig analyse av Abildsnes og Knudsens salmediktning, og si noe om dette primært i sammenheng med innholdet i de to salmebøkene som er nevnt, *Det hellige Bryllup* og *Sangverket*. Oppgaven faller slik i tre deler: først en liten gjennomgang av salmefornyelsen med Abildsnes og Knudsens forhold til denne, før jeg sier noe om hva som karakteriserer deres diktning gjennom en tematisk gjennomgang av denne, denne delen anses som oppgavens mest omfattende del. Til slutt vil jeg si noe om responsen Abildsnes og Knudsen ble møtt med for sin diktning.

1.3. Et lite overblikk over tidligere forskning

Som nevnt er det ikke mye vi finner av tidligere forskning på Abildsnes og Knudsens salmediktning. Kanskje er ikke det så underlig, da det er relativt nytt stoff. Men det finnes noen som har drevet akademisk forskning på dem, da primært gjelder det Børre Knudsen. Til å finne

⁸ Abildsnes, Bjørneboe, Kverno, Knudsen og Varen Ugland (1980)

ulikt arbeid har jeg her fått god hjelp av kapittel 3.2. i Richard Skollevolls avhandling⁹ som har en ganske utfyllende oversikt over tidligere forskning på Børre Knudsen. Jeg forholder meg hovedsakelig til det som har med diktningen å gjøre.

Når det gjelder Abildsnes' diktning må Øystein Thelles foredrag om Willy Abildsnes' diktning¹⁰, som han holdt under arrangementet «*Salmediktning på Sørlandet gjennom 300 år*» i Arendal i september 1995, nevnes. Dette er jo ikke en akademisk avhandling, men foredraget gir verdifull kunnskap om Abildsnes' salmediktning og må med. Anne Cecilie Elgarøy skrev en kort avhandling i 1994 med tittelen «*Brudemotivet i Grundtvigs "Sangværk Bind I" og i "Det hellige bryllup" av Willy Abildsnes/Børre Knudsen*», hvor hun sier noe om Abildsnes' diktning, og litt om Knudsens.

Til Knudsens diktning er det litt mer å finne. Det største arbeidet gjort med Knudsens salmediktning spesielt er det, allerede nevnte, som Sondre B. R. Øverby gjorde i sitt masterarbeid¹¹ fra 2018 med tittelen «*Jesu kjød og blod i munnen synger verden ny fra grunnen: Børre Knudsens salmediktning forstått som korrektiv til svakheter i norsk kirkeliv og salmesang*». Et annet masterarbeid som må nevnes er Richard Skollevolls avhandling fra 2012 hvor han tar for seg «*Børre Knudsens teologi mellom mystikk og kirkekamp*»¹², som også er tittelen på avhandlingen. Dette må sies å være de to store arbeidene med Børre Knudsens salmediktning og Børre Knudsen generelt.

Utenom disse er det to artikler i festskriftet¹³ utgitt i anledning Børre Knudsens 70-årsdag som gir et visst innblikk i hans salmediktning. Trond Kverno sitt bidrag «*Herren skaper lebers grøde – noen notater rundt et salmesamarbeide*»¹⁴ som forteller noe om tilblivelsen av og grunnlaget til *Sangverk for Den norske kirke*. Eivor A. Oftestad sitt festskriftbidrag, «*Vår vei fra faraos hær til Guds mysterier*»¹⁵, tar for seg Knudsens mest kjente salme «*Farao nådde oss like ved stranden*».

⁹ Skollevoll (2012), s. 23-27

¹⁰ Thelle (1995)

¹¹ Øverby (2018)

¹² Skollevoll (2012)

¹³ Hermansen (2007)

¹⁴ Kverno i Hermansen (2007), s. 92-104

¹⁵ Oftestad i Hermansen (2007), s. 172-183

Ellers er det også en del stoff å finne om Knudsens salmer i biografien *En prest og en plage*, her har tematikken fått et eget kapittel: «Skaldebank».¹⁶ Også i *Hva nå – Børre Knudsen*¹⁷ utgitt av Vårt Land tar intervjueren opp salmespørsmålet med Knudsen og intervjuer ham om diktningen under overskriften: «Hvorfor dikter du så frodig?»

1.4. To korte biografier: Abildsnes og Knudsen

1.4.1. Willy Abildsnes

Willy Abildsnes¹⁸ ble født den 17. august 1939 i Kristiansand. Abildsnes gikk ut fra Menighetsfakultetet i 1965, i 1966 begynte han som lektor ved Nesna Lærerskole. Han ble ikke ordinert til presteembedet før i 1968, i følge Niels Chr. Geelmuydens biografi om Børre Knudsen,¹⁹ på grunn av at han forlangte å få bruke alkoholholdig vin i nattverden. Han begynte som sogneprest i Herøy på Helgeland samme år som han ble ordinert av biskop Hans Edvard Wisløff i Nesna kirke, et embete han hadde frem til 1990 da han gikk ut av prestatjeneste. Utenom en strid med sin biskop omkring nyoversettelsen av Fadervår på 70-tallet har Abildsnes vært ganske tilbaketrasket fra norsk offentlighet og det er vanskelig å finne noe om ham, om det ikke er knyttet til Fadervår-striden eller salmediktningen.

Han skrev flere salmer, samt bidrog blant annet med antifoner (på latin) til Trond H. F. Kvernos *Matteuspasjon*²⁰. Han gjendiktet og oversatte også flere salmer. Han har også utgitt en egen dikt-/salmesamling som heter *Og Herren gir sanger i natten*²¹. Abildsnes var gift med Margot Abildsnes, som bl.a. har bidratt med å gi ut *Tidebønner fra Nidaros*²².

Willy Abildsnes døde den 14. desember 2015 i Oslo.

1.4.2. Børre A. Knudsen

Børre Arnold Knudsen²³ ble født den 24. september 1937 i Vennesla. Knudsen var sønn av presten Rolf Godwin Knudsen. Han begynte på Menighetsfakultetet (MF) i 1956 men sluttet

¹⁶ Geelmuyden (2014), s. 82-94

¹⁷ Stange (1982), s. 55-62

¹⁸ Havgar (red.) (2000), s. 5 og Thelle (1995), s. 65ff

¹⁹ Geelmuyden (2014), s. 82

²⁰ Se Trond H. F. Kverno: *Willy Abildsnes til minne*. Minneord i Vårt Land 17. desember 2015 side 29

²¹ Abildsnes (2001)

²² Abildsnes og Bergheim (2007)

²³ Knudsen (2014), s. 4-16, en kort biografi satt sammen av Odd Sverre Hove. Samt Geelmuyden (2014).

etter en tid på grunn av det han opplevde som et alt for dogmatisk forhold til troens mysterier²⁴. Han reiste blant annet til Berlin hvor han en tid gjorde tjeneste for Kirkens Nødhjelp, før han senere kom tilbake til Norge og gjorde ferdig sine teologiske studier, denne gang på Teologisk Fakultet (TF) i Oslo. Han ble ordinert av daværende domprost, senere biskop, Per Lønning i Bergen domkirke i 1967. Han søkte seg først til det ledige sogneprestembetet i Jostedalen i Sogn.

Som Abildsnes forlangte også Knudsen å få bruke alkoholholdig vin til nattverden, derfor trakk han søknaden sin til Jostedalen da menighetsrådet her ikke ønsket alkoholholdig vin. Han ble derfor kallskapellan i Balsfjord i 1968, og siden sogneprest samme sted fra 1971 hvor han ble til han på grunn av abortstridighetene ble fradømt embetet i 1983. Han fortsatte siden som prest for en valgmenighetsforsamling og ble siden biskop for det såkalte Strandebarm prosti, senere Valgmenighetene i Nord/Det evangelisk-lutherske stift i Norge.

Knudsen er nok aller mest kjent for sin sterke kritikk av abortloven i Norge. Noe han gav uttrykk for både gjennom prekener, intervju og flere uortodokse aksjoner. Han gav også uttrykk for kritikken gjennom sang²⁵, og han satt en kort tid i fengsel på grunn av protestaksjonene. Og sang og diktning var noe Knudsen satte høyt og arbeidet med, særlig før abortstridighetene på 1980-tallet. Knudsen skrev flere dikt, og ikke minst skrev han en god del salmer, og han har likeså gjendiktet og oversatt flere salmer.

Knudsen var gift med Ragnhild Iden Knudsen, som han fikk fem barn sammen med. Det kan i den sammenheng nevnes at datteren, Kjersti Sunniva Iden Knudsen, har vært med på å utgi en CD-plate hvor Børre Knudsen selv synger egenskrevne salmer²⁶.

Børre Arnold Knudsen døde den 17. august 2014 i Balsfjord.

²⁴ Geelmuyden (2014), s. 44-48

²⁵ Se bl.a. Knudsen (2010), s. 157-158

²⁶ Opheim (27.10.2015)

2. METODE, FAG OG KILDER

2.1. Metode og fag

Stig Wernø Holter skriver i sin bok²⁷ om liturgikk og hymnologi at det hymnologiske arbeidet ofte går langs to eller tre spor: det musikologiske, det litterære og det teologiske. Jeg vil i hovedsak forholde meg til det teologiske sporet, i og med at dette er en masteravhandling i teologi og ikke i musikk eller i litteraturvitenskap. Samtidig vil disse feltene møtes i avhandlingen i og med at en salme inneholder nettopp: musikk, poesi og teologi.

Når det gjelder metode vil det i denne avhandlingen hovedsakelig være tale om teksttolkning. Jeg vil ta i bruk en analytisk metode for å forstå tekster av en spesiell art, nemlig sanglyrikk diktet til bruk i en spesiell type kontekst og bruk. I dette tilfellet snakker vi om sanger til bruk i andakts- og gudstjenestesammenheng, hvor den syngende gjerne har et spesielt forhold til det som blir sunget. I hovedsak vil arbeidet være å tolke og forsøke å forstå tekstene på forfatterens premisser, hva er det de ønsker å formidle. Det vil også være nødvendig å ta hensyn til hvilken kontekst tekstene er skrevet i rent historisk, derfor vil denne konteksten presenteres. Her er det tale om hermeneutikk²⁸.

Arbeidet mitt i denne avhandlingen blir altså i hovedsak å lete i Abildsnes og Knudsens salmer, samt tolke dem, slik at jeg kan si noe om de spørsmål jeg nevner i problemstillingen. For da å kunne si noe om de spørsmål jeg har tatt opp i problemstillingen og i målsettingen: hva disse to ønsket med sin salmedikting? Hva dikter de om? Hvilken kontekst salmene er skrevet i? Hva det ble av diktningen deres? Hvor synges de nå? Synges de i det hele tatt?

2.2. Kort om kilder

Hovedmaterialet i denne avhandlingen er naturlig nok de to salmebøkene som Abildsnes og Knudsen har vært med på å gi ut: *Det hellige bryllup* fra 1976 og *Sangverk for Den norske kirke*²⁹ fra 1980. Ellers har jeg brukt en del biografisk stoff om Knudsen som omtaler salmediktningen, da særlig fra Geelmuydens biografi og også artikler fra Knudsens festskrift³⁰. Til arbeidet med Abildsnes har jeg særlig fått god hjelp fra Øystein Thelles foredrag om

²⁷ Holter (2008), s. 243

²⁸ Henriksen (1997), s. 13-17

²⁹ Abildsnes, Bjørneboe, Kverno, Knudsen og Varen Ugland (1980)

³⁰ Hermansen (2007)

Abildsnes' arbeide³¹. Jeg har ellers hatt samtaler med veileder, Arve Brunvoll, som også var med i salmebokskomiteén samtidig som Abildsnes og Knudsen diktet og slik sett har en innsikt i tingene og bidratt med nyttig stoff i tillegg til mer generell veiledning. Har også hatt en god samtale med Åge Haavik, som var sekretær for salmebokkomiteén og har god innsikt i tematikken fra den siden. Ellers se litteraturlisten, fotnoter og kapittel 1.3. om forskningshistorikk.

³¹ Thelle (1995)

3. SALMEFORNYELSE, ABILDSNES OG KNUDSEN

3.1. Salmefornyelsen i Den norske kirke og litt om andre endringer

På den siste halvdel av 1900-tallet foregikk det en ganske omfattende fornyelse av salmesangen i vår kirke, ja, ikke bare i vår kirke men i en rekke kirker og kirkesamfunn i flere land³². I England ble denne fornyelsen kalt for «*The Hymn Explosion*», salmeeksplosjonen, en betegnelse som sier noe om omfanget av salmer som ble produsert denne perioden. Willy Abildsnes og Børre Knudsen dikter som alle andre diktere, før og siden, inn i en bestemt kontekst, både historisk og litterært. Og det er inn i denne fornyelsen av salmesang- og diktning at de skriver sine salmer.

Salmefornyelsen kom til Norge både fra øst og vest, og syd. Særlig nevnes inspirasjonen fra svensk og engelsk salmediktning³³. Men det kommer også inspirasjon og salmer fra blant annet det afrikanske kontinentet på denne tiden, og senere fra syd-amerikanske kilder, ikke minst med frigjøringssteologiske innslag og spenstige melodier.

Svein Ellingsen, som selv ble en kjent og kjær salmedikter omtrent samtidig som Abildsnes og Knudsen diktet, peker på flere inspirasjonskilder til at «salmevekkelsen» kom som den gjorde³⁴. Han peker blant annet på at det foregikk flere «vekkelser» på denne tiden. Både på «kirkelig og ukirkelig mark» rullet en musikalsk vekkelse, en veldig fornyelse av folkelig sang, sier Ellingsen, noe som også vises igjen for eksempel i *protestvisene* på 60- og 70-tallet. Som en parentes kan vi her nevne at i vårt eget land har blant annet Jesusvekkelsen bidratt til disse visene, kanskje særlig gjennom kvartetten Kari Hansa & Gregers Hes.

Ellingsen peker også på at det i den kirkelige virkelighet foregikk flere «vekkelser» på 60-tallet, han nevner tre stykker: en *økumenisk* vekkelse, en *liturgisk* vekkelse og en *sosial-etisk* vekkelse. Noe av den kirkelige fornyelsen som kom på 60-tallet kan nok sees i lys av Det annet vatikankonsil (1962-1965) og de endringer og den fornyelse som skjedde innenfor Den romersk-katolske kirke, dette gjelder også sider ved de tre «vekkelsene», som vi videre skal se på. Også andre hendelser i kirke og samfunn spiller med, og Det annet vatikankonsil er slik bare en del av et større bilde.

³² Ellingsen (1981), s. 140

³³ Holter (2008), s. 305

³⁴ Ellingsen (1981), s. 141

Den økumeniske vekkelse, eller fornyelse, handlet på mange måter om en større respekt for de ulike kirkesamfunn og inneholdt ikke minst et ønske om å forsøke å gå en vei for å tilnærme seg hverandre som kirker og kristne. Dette i motsetning til den polemikk som tidligere hadde vært rådende og som vi særlig kjenner igjen i den skepsis som eksisterte mellom protestantisme og katolisisme. Dette kom også til uttrykk gjennom salmediktning, f.eks. fra Grundtvigs hånd hvor vi kan lese i en salme: «... *Morten Luther med Guds Ord Tendte Lys igjen paa Jord, Saa hans Navn skal gaa med Solen, Straale under Naadestolen.*»³⁵. Dette som et relativt mildt uttrykk for skillelinjene, tanken om at evangeliet hadde vært mer eller mindre skjult frem til Luthers gjenoppdagelse under reformasjonstiden.

Disse salmene og den måten å samtale på er i dag helt uvanlig, ja, utenkelig. Det finnes kanskje visse grupperinger som holder fast på skillelinjene, men i det store og hele er det et positivt syn på økumenikk og kirkesamarbeid som kommer til uttrykk i dagens kirkelige virkelighet. Dette har sine røtter i denne såkalte økumeniske vekkelsen, hvor ordene fra Johannesevangeliet 17 på mange måter får en fornyelse, hvor Jesus i sin yppersteprestelige bønn ber om «... *at de alle må være ett...*»³⁶. Det skal være sagt at det ikke påstås her at den økumeniske utvidelsen av salmesangen ene og alene er knyttet til den økumeniske vekkelse.

Den liturgiske vekkelsen knytter også Ellingsen til 60-tallet. Her må man nok si at dette ikke helt stemmer. Den liturgiske fornyelse strekker seg, i alle fall i vår kirke, lengre tilbake enn Det annet vatikankonsil. Selv om det også må sies at visse impulser fra Det annet vatikankonsils innspill til liturgiske spørsmål nok har spilt inn på norsk kirkeliv, særlig i deler av kirken og dens liturgiske liv, og i visse bevegelser. Så Ellingsen skal ha rett i at det også på 60-tallet foregår en liturgisk oppvåkning. Men i Norge og andre protestantiske land begynte en liturgisk fornyelse mye tidligere. Gudstjenestefornyelsen i Norge begynte å ta form på 1800-tallet, samtidig med tysk liturgifornyelse. Kontakt med engelsk-anglikansk og svensk kirkeliv har også virket inn. Dette ser man også i forbindelse med salmesangen og hvor salmene kommer fra, det er ikke nødvendigvis fra romersk-katolsk hold. Det er nok i den protestantiske del av kristenheten hvor menighetssangen og salmediktningen har hatt best grobunn.

Den liturgiske vekkelsen på 60-tallet har nok en viss sammenheng med Det annet vatikankonsil og de bidrag konsilet bar med seg av liturgisk tenkning og fornyelse. Men også en økende

³⁵ Nr. 554 i Landstads salmebog

³⁶ Joh. 17, 21mfl.

liturgiske bevissthet på protestantisk mark uavhengig av Det annet vatikankonsil. Sentralt i Det annet vatikankonsils arbeid stod tanken om en større involvering av legfolket i messen, for eksempel gjennom sangen, men også gjennom andre former for deltakelse med bibellesning og annen form for tjenestegjøring i messen. Kvinner fikk også en større plass i messen, med åpning for blant annet kvinnelige ministranter og tekstlesere. Liturgien ble ikke lenger bare prestelig arbeid, men fikk på mange måter tilbake sin opprinnelige betydning, fra gresk, som *folkets arbeid*³⁷.

I vår kirke får den liturgiske fornyelsen utslag i at en også begynte å arbeide frem en mer økumenisk gudstjenesteliturgi. Liturgi generelt blir også satt mer på dagsorden enn tidligere, som sagt ovenfor begynner dette tidligere enn 60-tallet, så den liturgiske fornyelsen foregår så å si ganske jevnt fra 1800-tallet og oppover. En ny økumenisk liturgisk bevissthet vokser frem med blant annet bevegelse som Ordo Crucis, grunnlagt i 1933, med fornyet fokus på særlig tidebønn og skriftemål. Presten Agnar Sandvik gir ut tidebønnsbok med antifonale i henholdsvis 1948 og 1949. Musica Sacra, med fokus på kirkemusikk og gregoriansk, etableres i 1952.

I 1967 blir Bønne- og arbeidsfellesskapet Kirkelig Fornyelse/Pro Ecclesia etablert. Her var messefeiring, tidebønn, sakramental kristendom, og arven fra oldkirken sentrale tema, men også dogmatikken og etikken ble viktig. Det er også i miljøet rundt Kirkelig Fornyelse at Willy Abildsnes og Børre Knudsen finner mange av sine støttespillere, rent teologisk, selv om verken Abildsnes eller Knudsen noen gang var medlemmer av bevegelsen. Noe som er interessant å legge merke til. Knudsen holdt derimot foredrag på kirkestevnet til KF, flere ganger, og både Abildsnes og Knudsens salmer ble flittig sunget der helt frem til KF ble nedlagt ved det siste Granstevnet i 2017.

Den sosial-etiske vekkelsen bar med seg et større engasjement for fred og rettferdighet inn i kirken, i tråd med en radikal Jesusforkynnelse. Dette kan sees i lys av det som foregår på økumenisk mark hvor vi har Uppsalamøtet³⁸, generalforsamlingen til Kirkenes Verdensråd hvor det sosial-etiske får en fornyelse, særlig på protestantisk mark, som vi må kunne si har vart frem til dagens kirkevirkelighet. Det annet vatikankonsil og dets tanke om at legfolk må

³⁷ Fra gresk: *Leitourgia*.

³⁸ Se f.eks. *68-ernes innmarsj i Kirken*. Aftenposten, 03.11.2013.

prege verden med de kristne verdier³⁹ har vært viktig på romersk-katolsk mark. Men det sosial-etiske engasjement må nok ikke minst, sees i sammenhengen med den såkalte 68-generasjonen og de store studentopptøyene som spredte seg i verden, preget av makt- og samfunnskritikk.

Det kom frem et sterkt ønske om at kirken skulle engasjere seg mer i kampen for svake og undertrykte grupper, fremfor å stå på den sterke side. For å sitere en salmetekst kunne vi nok si at man gjennom den sosial-etiske vekkelsen i kirken ønsket at «*Handling og bønn må bli ett.*»⁴⁰ Jesusbevegelsen bør også nevnes i denne sammenheng, og det vokser frem kristne kollektiv som søker å leve liv i tråd med evangeliets radikale forkynnelse. Også Kirkens diakonale oppdrag får et fornyet fokus og forståelsen utvides. De frigjøringsteologiske perspektivene bidrar nok sterkt her. Alle disse bevegelsene, eller vekkelsene for å bruke Ellingsens begrep, er med på å fargelegge den salmefornyelse- og dikting som på denne tiden blir gjeldende.

Med den økumeniske vekkelsen blir det vanligere å synge salmer på tvers av konfesjonene, og ikke minst på tvers av lande- og kontinentsgrensene. Her er blant andre Johannes Smemo et viktig navn i norsk sammenheng. Han bidro til å gi ut og oversette flere utenlandske salmer til norsk⁴¹. I første omgang fra europeisk og amerikansk sammenheng. Siden kom det også flere innslag, for eksempel gjennom både afrikanske og syd-amerikanske salmer.

Slik blir fokuset i salmediktningen også endret i norsk sammenheng. Fra å være nært knyttet til ganske konfesjonelle lutherske salmer med hovedvekt på andre trosartikkel i Landstads reviderte salmebok åpnes det opp for et videre perspektiv både tematisk og i form. Det dukker opp salmer hvor tematikken hentes fra både første og tredje trosartikkel og med et fornyet bildespråk i flere henseende.

På den liturgiske fronten skjer det mye. Det blir mer sang i gudstjenesten, og man får også de bibelske salmenes inntog i gudstjenesten i vår kirke, for eksempel i *Salmer 1973*. Musica Sacra og Kirkesangforbundet er etablert og blir viktige bevegelser for salmesangen i Norge, og korene får en større plass. I, for eksempel, nevnte Kirkelig Fornyelse blir kantorens rolle diskutert og

³⁹ Se f.eks *Det andre vatikankonsil – en trofast fornyelse – kap. 4 - Legfolket*

⁴⁰ Nr. 674 i Norsk Salmebok 2013

⁴¹ Smemo gav blant annet ut *Salmer fra søsterkirker* i 1964. Her primært salmer fra Europa, med noen fra Amerika.

på mange måter opphøyd fra å «bare», sagt litt sleivete, være akkompagnatører til å være ansvarlige for kirkens lovsang. En gjenoppdagelse av viktigheten kirkens sangtjeneste innebærer. På kirkestevnene på Gran foregikk det mye liturgisk utprøving som vi i dag anser som helt normalt⁴², men som var grensesprengende i sin tid og som også høstet en del skepsis. Det offentlige arbeidet, i Liturgikommisjonen; med ny høymesseliturgi, ny salmebok og ny høymessemusikk foregikk parallelt. Man vurderer også å gå bort fra samarien og pipekragen for å ta i bruk den såkalte økumeniske alba som prestedrakt i Norge, noe som også blir innført, da i 1980. Så må det nevnes at en ny bibeloversettelse også var under arbeid, som ble ferdigstilt og utgitt i 1978, lettere revidert i 1985.

Også arbeidet med ny salmebok tar til. Noe som først fører til salmeboktillegget *Salmer 1973* og siden til det ferdige produktet *Norsk Salmebok* som kom i 1985. Det skjer, som sagt, mye på kort tid innenfor det liturgiske og hymnologiske fagfeltet. Her bearbeides, som i liturgiene, også språket. Man ønsket en varsom revisjon, til et forståelig og samtidig språk i salmene og man reviderer gamle salmetekster. I tillegg kommer det til nye salmediktere og komponister. Navn som bør nevnes her, i norsk sammenheng, er blant andre Svein Ellingsen, Olaf Hillestad, Arve Brunvoll, Egil Hovland, Trond H. F. Kverno og Anfinn Øien. Flere kunne og burde blitt nevnt, men her et knippe for å illustrere. Mer om Norsk Salmebok i kapittel 3.2.2 og i 5.2.2.

Den sosial-etiske vekkelsen gjorde at man fikk salmer som fokuserer på hvordan den kristne lever sitt kristenliv i møte med nesten, eller kirken i møte med samfunnet og verden. For eksempel har salmer med syd-amerikanske røtter og frigjøringssteologiske perspektiver noe å si om disse perspektivene. Men også våre egne salmediktere tar disse elementene inn. Et av de kanskje mest kjente eksemplene er Svein Ellingsens og Trond Kvernos «*Noen må våke i verdens natt*»⁴³, hvor rettferdighetsperspektivet står helt sentralt. Dette er nye toner, særlig i en evangelisk-luthersk kontekst som aller mest har lagt vekt på Kristus og frelsen, altså andre trosartikkel, mens troens gjerninger ikke har hatt noen særlig rolle å spille. Mange vil nok si at disse salmene var et kjærkomment tilskudd. Dette bidro, uavhengig av man tenker om salmer, til å gjøre salmemangfoldet betydelig større. På ulike måter bidro disse ulike «vekkelsene» til å fornye salmetradisjonen og utvide hvordan kirken og den kristne synger og slik også hvordan man forkynner, tolker og forstår den kristne tro.

⁴² For eksempel prosesjoner, evangelieprosesjon og lystenning for å nevne noe.

⁴³ Nr. 738 i Norsk Salmebok 2013.

Ellers må det også nevnes at det som skjer i kirke og samfunn ikke bare fører til fornyelse og endring i salmesangen. Det skjer også mange endringer som påvirker kirken på annet vis. Og noen av disse må nevnes, blant annet for å forstå noe av bakgrunnen for det som Abildsnes og Knudsen dikter om og kommenterer både i diktning og i tale.

Det er på denne tiden at Norge får sine første kvinnelige prester. Ingrid Bjerkås blir vigslet til tjeneste av biskop Kristian Schjelderup i 1961, noe flertallet i bispekollegiet tok prinsipielt motstand fra⁴⁴. Altså er det spenninger innad i kirken i spørsmålet om kvinners adgang til prestetjenesten og ellers ulike tanker rundt hva prestetjenesten betyr og innebærer. Endringer i liturgien har vi så vidt vært inne på, for eksempel oppstår det en viss uenighet vedrørende ordlyden i Fadervår knyttet til den nye bibeloversettelsen, noe særlig Willy Abildsnes blir opptatt av. Ellers skal det være nevnt, på 1970-tallet, så er også abortspørsmålet aktuelt i kirken. Dette er godt dokumentert, og Børre Knudsens forhold til dette er vel kjent. Tidsperioden Abildsnes og Knudsen dikter inn i er en interessant tidsperiode med mange endringer på mange plan. Det er en tid med endringer både i kirke og i samfunn, som også i aller høyeste grad må kunne sies å ha fortsatt inn i vår tid. I denne konteksten preget av mangfold og pluralisme, både i verden og i salmesangen, er det altså at Willy Abildsnes og Børre Knudsen dikter sine salmer.

3.2. Abildsnes og Knudsens forhold til salmefornyelsen

*Hva er det som kan tyngde
og plage Kristi brud?
Hun skulle yndig synge
og leke for sin Gud.
Han dekker jo for henne
et salig bryllupsbord,
lar henne nådig kjenne
all himlens fryd på jord.*⁴⁵

Abildsnes debut som salmedikter – eller i hvert fall hans utgivelsesdebut – ser det ut for at vi finner i en utgave av tidsskriftet *Kirke og kultur*⁴⁶ fra 1964. Her utgav, den daværende teologistudenten, Abildsnes ti salmetekster med tematikk fra kirkeåret (Maria Bebudelse,

⁴⁴ Se artikkel om *Ingrid Bjerkås* i Store norske leksikon

⁴⁵ Fra *Salme før nattverden*, Kirke og Kultur nr. 2, 1964 s. 115

⁴⁶ Ibid., s. 109ff

pasjonstiden, påsketiden, Kristi Himmelfart og Allehelgensdag), samt kirkelige og sakramentale handlinger (dåp, nattverd og kirkeinnvielse). Øystein Thelle beskriver disse som: «... tradisjonelle. De er 'riktige' og uten formelle skavanker, verifisert dogmatikk av luthersk type, men med en meget klar gudstjenestelig forankring... på høyde med det bedre av hva vi til da var kjent med i f.eks. Landstads reviderte, og dog uten så meget av nyskapende kraft.»⁴⁷

Allerede her ser vi litt av den vei Abildsnes (og Knudsen jfr. en av hans tidlige salmer⁴⁸) velger å gå med sin salmediktning. Den veien er på mange måter spesiell på denne tiden, i alle fall i et salmeperspektiv i lys av det vi har sett på ovenfor. For i en tid hvor mange salmediktere dikter mer utradisjonelt jfr. de ulike «vekkelsene» Ellingsen peker på⁴⁹, begynner Abildsnes sin diktning samtidig, men altså ganske tradisjonelt og i tråd med det som til da har vært kjent f.eks. både fra Landstads Salmebog og Landstads reviderte salmebok. Han holder seg nært til det lutherske fokus på den andre trosartikkel, om Jesus Kristus som verdens frelser og forsoner. Samtidig skal vi se at det på mange måter ikke utelukkende er tradisjonell diktning når vi går videre inn i den senere salmediktningen deres, den som særlig kommer til uttrykk i *Det hellige bryllup* og i *Sangverket*.

3.2.1. Det hellige bryllup og Præcinium: Abildsnes og Knudsens diktning som kritikk

I 1976 kom salmeboken, eller salmeheftet, *Det hellige bryllup* ut på Solum forlag. Tre prester i Nord-Norge stod bak boken. Willy Abildsnes og Børre Knudsen skrev og gjendiktet 41 salmer som de sammen utgav med Bjørn Bjørneboe, som laget illustrasjoner til boken. Noen av salmene har de selv laget melodi til, noen har henvisning til melodier i Landstads reviderte og andre er hentet utenfra. Bokens forside er i burgunder/vinrød farge med tittel skrevet i gotisk skrift, og under det, et bilde laget av Bjørneboe som ser ut som om det skal forestille nettopp *Det hellige bryllup* men som også kan se ut som et motiv fra det opprinnelige paradiset med Eva og Adam sentralt i bildet, sammen med det som etter alt å dømme skal forestille Herren selv. Det seirende Lammet står ovenfor.

Den første sangen i denne boken har overskriften *Præcinium*, som betyr *forspill*, eller *forsang*. Den er etter alt å dømme ikke ment å skulle være noen menighetssang, men den forteller noe

⁴⁷ Thelle (1995), s. 66

⁴⁸ Se nr. 56 i Salmebok for kirke, hjem og skole (DELK)

⁴⁹ Se kapitlet ovenfor.

om hva denne salmesamlingen handler om, eller har som bakgrunn. På mange måter fungerer dette *Præciniet* slik et forord gjør i en vanlig bok. *Præciniet* forteller noe om hva de ønsker med disse salmene de gir ut, hva som er grunnlaget for Abildsnes og Knudsens diktning så å si. Derfor blir det naturlig å ta utgangspunkt i *Præciniet* når vi i det videre ser på spørsmålet om Abildsnes og Knudsens diktning som en kritikk av den utvikling som foregikk i Den norske kirke, både hva gjelder teologiske stridsspørsmål og på salmefronten i denne kirken.

I et NRK-intervju gjort i 1979 spør journalist Jens Brun-Pedersen Abildsnes og Knudsen om *Det hellige bryllup*: «Dere har lagd en diktsamling sammen som dere kaller for *Det hellige bryllup*, og er dette et kampskrift mot biskopene?» Abildsnes svarer: «Kampskrift mot biskopene? Det kommer an på biskopene det. Det er sunget ut av Guds ord, og stiller biskopen seg mot Guds ord – så blir det et kampskrift mot den.»⁵⁰

Spørsmålet om Abildsnes og Knudsens diktning er en kritikk av datidens teologiske strømninger og av salmearbeidet er interessant. For eksempel diktningen i møte med arbeidet som foregikk med ny norsk salmebok⁵¹. Samtidig må det kunne sies at svaret på spørsmålet er ganske enkelt å finne. Vi skal ta utgangspunkt i *Præciniet* i *Det hellige bryllup*, da dette kan, som sagt, leses som et forord til salmene i *Det hellige bryllup*, og kanskje som en slags programtale for, ikke bare deres diktning, men kanskje også for deres kristendomsforståelse. I *Præciniet* møter vi en ganske tydelig og til tider krass kritikk av den kirkelig samtid, samt det arbeid som foregår i salmefornyelsens verden. Vi begynner med strofe én i *Præciniet*:

Opp til fryd mitt strengespill!
Jeg vil synge Gud en vise;
at den Herren rett kan prise,
kom med fløyters lyd dertil!
Kom med pauker og basuner
at det klunger i Guds by!
Give Gud i hans pauluner
*Ordet vorder sang påny!*⁵²

⁵⁰ 28. april 1979, NRK Radio.

⁵¹ Den som ble utgitt i 1985.

⁵² Strofe 1 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

Her angir Abildsnes formålet med salmene. Ønsket om at «... *den Herren rett kan prise...*» er viktig og sentralt, en søken etter den rette lovsang og den sanne tilbedelse. Her er vi ved noe av kjernen i deres diktning. Vi ser også noen av de særegne karakteristikkene ved Abildsnes og Knudsens salmediktning i det arkaiske språket som her kommer til uttrykk. Ord som «give», «pauluner» og «vorder» er ikke dagligdags i 70-årenes diktning, men gir assosiasjoner til eldre tids språk og salmediktere. Særlig barokkens salmediktere må nevnes som forbilder i denne sammenheng, noe de selv sier. Også bibelske uttrykk knyttet til lovsang og tilbedelse brukes, som både strengespill, pauker og basuner. Noe som også er en viktig karakteristikk ved deres diktning, nemlig bruken av Bibelens bildeverden, som vi skal se nærmere på i kapittel 4.

De siste linjene «*Give Gud i hans pauluner Ordet vorder sang påny!*» er formulert som en bønn om at Gud må gi at den sanne salmen igjen kan synges. Formuleringen kan peke på viktigheten av at det er Guds Ord som er grunnvollen i sann salmesang, slik Abildsnes også peker på i intervjuet med Brun-Pedersen at salmene i *Det hellige bryllup* «er sunget ut av Guds ord». En sann salme må ha sitt utspring og fundament i Guds Ord, da det er ut fra Guds Ord en sann salme og lovsang kan skapes. Dette poeng gjentas ved flere anledninger, både poetisk og direkte talt.

Som en liten parentes. Tidvis kan en spørre seg om Abildsnes og Knudsen faktisk mener alvor med det de dikter. Da språk- og bildebruken tidvis er så annerledes fra samtidens at det kanskje kan oppleves parodierende og slik sett noe komisk. Noe for eksempel Eva Lundgren og Inger Vederhus peker på i sin kvasse kritikk av sangene i *Det hellige bryllup* når de bl.a. skriver: «*Mange trekk ved Dhb gjev høve til latter.*»⁵³ Men når en leser og hører på hva Abildsnes og Knudsen selv sier om sin diktning, for eksempel i det nevnte NRK-intervjuet, så blir det vanskelig å skulle avfeie det som parodi. Som jeg har sitert Eyvind Skeie på i innledningen; salmene «... *handlet om liv og død.*» I alle fall handelt det om at man mente at kirken måtte være i et rett forhold til Guds ord og det sentrale budskap som kirken er satt til å forvalte, også hva gjelder kirkens lovsang og tilbedelse. Dette sentrale finner vi noe om i *Præciniets* strofe to:

*Kirkens sang ble født den kveld
Herren viet seg til pinen,
over brødet, over vinen*

⁵³ Lundgren og Vederhus i Lundgren (1982), bl.a. s. 128.

*ble den oppstemt av ham selv.
Den har lydt fra dette leite,
salmen Kirken stemmer i.
Herrens ord: touto poieite!
stiftet Kirkens poesi.⁵⁴*

Her presenterer Abildsnes det han mener er selve grunnlaget for kirkens lovsang, nemlig Kristi offer. Han har med de greske ordene «*touto poieite*», som er en interessant språklig vri, og som også kan være med på å peke på at dette ikke er ment som noen menighetssalme til avsynging i høymessen. Ordene er hentet fra innstiftelsesordene⁵⁵ til nattverden, som kan oversettes til «*gjør dette...*». Ordet «*poesi*» er hentet fra det greske ordet «*poieo*», som betyr å «*skape, gjøre*», så i de to siste linjene her leker Abildsnes med språket. Forøvrig finner vi også dette verbet igjen i de første linjene av *Septuaginta*, den greske oversettelsen av Det gamle testamentet.

Han knytter slik den kristne lovsang, «*Kirkens sang*», til nattverden og messen når han sammenbinder «*Kirkens poesi*» med innstiftelsesordene. Dette går igjen som en viktig karakteristikk hos Abildsnes og Knudsen i deres diktning. Messen og nattverden som det helt sentrale i deres kristendomsforståelse klinger med i mesteparten av deres salmer. Salmens sted er messen. Vi går nærmere inn på dette i kapittel 4, særlig i 4.2.2.

Tilbake til Præciniet. I strofe tre begynner kritikken å komme til uttrykk, etter at Abildsnes i strofe to har angitt lovsangens grunnlag:

*Men hvor klinger denne sang
Herren selv har sunget fore?
Akk, den stilnet hen ad åre,
vi har kun en efterklang.
Jo, du aner den var gylden,
lys og veldig, tung og skjønn;
men hvor klinger denne fylde
ut som jubel, skrik og bønn?⁵⁶*

⁵⁴ Strofe 2 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

⁵⁵ Jfr. Luk. 22, 19 og 1. Kor. 11, 24

⁵⁶ Strofe 3 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

Abildsnes stiller her spørsmål ved hvor denne sangen som Herren selv, så å si, stemte opp er blitt av. Han mener den sanne lovsangen har stilnet hen og at vi står igjen med bare etterklngen av denne. Altså mangler det noe vesentlig i kirkens lovsang etter Abildsnes' (og Knudsens) skjønn. Et spørsmål som her kan melde seg er *hva de faktisk kritiserer?* Hvilke kildegrunnlag er det som gir grobunn for en slik kritikk? Kanskje finner vi svaret i den videre kritikken, hvor Abildsnes synger i strofe fire av *Præciniet*:

*Vi har kun en efterhøst,
og den sankes nu av dårer.
- Gråt, mitt hjerte, så med tårer,
Bed der oppgror lovsangs røst! –
Se, de tersker løs på salmen,
o hvor blir det kløktig gjort:
laden fyller de med halmen,
hvetekornet kastes bort.⁵⁷*

Her kan vi nok finne noe av svaret på hvor kildegrunnlaget for kritikken er. Det vi ser er en kritikk av den salmefornyelsen som vi finner, kanskje særlig, i Norsk Salmebok fra 1985. «*Se, de tersker løs på salmen...*» er en linje som må kunne forstås som en kritikk av de nyere oversettelser av de klassiske salmedikterne⁵⁸. Abildsnes mener altså at man nærmest mishandler salmen og at salmen så å si mister sin kraft: «*...laden fyller de med halmen, hvetekornet kastes bort.*» I følge Abildsnes blir det bare halm og strå tilbake, altså ikke så mye, og som kjent er hvetekornet et bilde på Kristus. Så dette må kunne leses som en ganske kvass kritikk.

Det hellige bryllup ble utgitt i 1976, og et spørsmål som reiser seg i møte med hva de to kritiserer er: *hva hadde Abildsnes og Knudsen foran seg av materiale de kunne kritisere?* Et salmeboktillegg med nye salmer kom i 1973, men den nye salmeboken, også med de gamle salmene, kom ikke før i 1985. Men salmebokarbeidet var i gang mens Abildsnes og Knudsen dikter, og på den tiden da *Det hellige bryllup* ble utgitt arbeidet man særlig med å revidere de eldre salmetekstene. Det er jo dette vi finner i det ovenstående. «*Se de tersker løs på salmen...*» må kunne forstås som en kritikk av det arbeidet som pågikk med eldre salmer og ikke nødvendigvis som en kritikk av de nye salmene som kom til i det tidsrommet. *Præciniet*, og

⁵⁷ Strofe 4 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

⁵⁸ Her er det særlig snakk om Luther, Kingo, Brorson, Grundtvig m.fl.

Det hellige bryllup, kritiserer altså det arbeidet som gjøres med det som alt finnes. Mer om dette i neste kapittel. Videre utvides denne kritikken til ikke bare å gjelde salmer, men kritikken rommer flere ting som endres på. Som vi ser her:

*Hva er det å undres på?
Vet du ikke om bedriften
som de øver nu med Skriften?
Også den blir halm og strå.
I vårt sprog har Ordet veldig
bygget seg et hellig hus.
De har sagt det er avfeldig,
de gir ordre: riv og knus!⁵⁹*

Her ser det ut som at det er Bibelen som er gjenstand for kritikken. Eller, rettere sagt, den nye bibeloversettelsen. Omtrent samtidig med *Det hellige bryllup* er det at ny bibeloversettelse er i avslutningsfasen, den som ble utgitt av Bibelselskapet i 1978, Det nye testamentet utgitt i 1975. For Abildsnes faller ikke den nye oversettelsen i særlig god jord. Dette skulle i 1979 få et utslag i at Abildsnes nektet sin biskop å komme på visitas da denne hadde anerkjent innførelsen av det nye Fadervåret i gudstjenesten⁶⁰. Som vi skal se litt nærmere på i kapittel 4.1., om språket i Abildsnes og Knudsens diktning, så er språket viktig for dem.

Videre kritiseres det kirkelige demokrati, eller det kirkelige komitéarbeidet. Nå var det ikke kirkedemokratiet så utbredt som i dag, men at man i komitéer og kommisjoner kunne sitte å vedta saker, som etter Abildsnes' skjønn var ufravikelige, ved stemmegivning ble oppfattet som ytterst problematisk. En må kunne anta at det er medlemmene av komitéen for salmebok og korallbok⁶¹ som er «de» i denne strofen:

⁵⁹ Strofe 5 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

⁶⁰ Se *Avisen Tromsø*, 26. april 1979, s. 12

⁶¹ Komité nedsatt av Liturgikommisjonen for å utarbeide det som ble Norsk Salmebok, 1985. Medlemmene av salmebokkomitéen bestod av (jfr. s. 7 i NOU 1981: 40): undervisningsleder *Rune Birkeland* (formann), generalsekretær *Olaf Hillestad* (til sin død i 1974), domkantor *Rolf Karlsen* (til våren 1976), biskop dr. theol & philos. *Per Lønning* (til våren 1977) og amanuensis og organist Trond Kverno (som våren 1978 trakk seg i protest på grunn av mye av den samme kritikk som Abildsnes og Knudsen). Akademilektor, Ph. D. *Arve Brunvoll* etterfulgte Olaf Hillestad. Organist og komponist *Egil Hovland* etterfulgte Rolf Karlsen. Førsteamanuensis og organist *John Lammetun* etterfulgte Trond Kverno. Det ble ikke oppnevnt noe nytt medlem etter Per Lønning. *Anne M. Brodal* og *Åge Haavik* var sekretærer for komitéen, begge med stemmerett.

*Selv hva Herren har bestemt,
 kan de overstemme siden;
 de må stå i pakt med tiden –
 hvilket tap om de ble glemt!
 Herren satte vin på bordet,
 det har de satt ut av kraft:
 de har talt sitt ord mot Ordet,
 deres ord og bud er saft.⁶²*

I strofe 4 i Præciniet skriver Abildsnes om «dårene» som sanker etterhøsten av den sanne salmesangen. En må kunne anta at dette er de samme som «... *må stå i pakt med tiden...*» En ganske kvass kritikk av salmebokkomitéen kommer tilsynelatende til uttrykk her, og de beskyldes til og med for å være opptatt av sitt eget ettermæle, så å si, jfr. linjen: «*hvilket tap om de ble glemt!*». Men videre i strofen ser vi at «de» også beskyldes for å ha satt Herrens vin ut «*ut av kraft*». Selve nattverdsspørsmålet kommer vi tilbake til i kapittel 4. Det spørres om ikke dette «de»-et må være et utvidet «de», som ikke bare gjelder salmebokkomitéen men at det også, eller heller, er en allmenn kritikk av kirkens ledelse. En kritikk som fortsetter utover i *Præciniet*:

*Kirkens skatter har de tatt,
 og de bruker dem som virke
 i sin besteborgerkirke
 hvor det alt blir flautt og flatt.
 De forplumrer Herrens kilder,
 kveler ånd i stueluft,
 reiser sine gudebilder:
 lykke, dyd og snusfornuft.⁶³*

*Saft og snakk til helligdags?
 Linne sukk i lune stuer?
 Hvor er skrik og røde druer,
 hvor er sang og fulle aks?
 Hvor er brødet, hvor er vinen,
 hvor er salmen, hvor er vi?
 Hvor er jubelen og pinen,
 Jesu offers poesi?⁶⁴*

De får virkelig passet påskrevet de som etter Abildsnes skjønn driver å «*forplumrer Herrens kilder*», det betyr *forderver*. Det kan se ut for at de nesten blir beskyldt for avgudsdyrkelse, når de «*reiser sine gudebilder*», og når man ser benevnelsen av avguden Dagon i strofe nr. 10, se

⁶² Strofe 6 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

⁶³ Strofe 7 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

⁶⁴ Strofe 8 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

nedenfor. Det er vanskelig å si noe om hvor alvorlig dette skal tas, om det menes mer eller mindre bokstavelig eller om det er retoriske virkemidler i en debatt. Uavhengig av det får vi et inntrykk av at dette er viktig for Abildsnes, det er som Skeie sier: «*salmer på liv og død*».

Abildsnes kritiserer altså retningen til en kirke han mener går i gal retning. Han opplever at kirkens primære oppgave og budskap utvannes. Til slutt blir det bare «*saft og snakk til helligdags...*», altså en kirke uten kraft og uten et budskap i tråd med Skriften. En opplevelse av at kirken skal være «*koselig*», jfr. stuene han referer til. Han fortsetter med å spørre hvor alt det sentrale ble av: skrik, vin, brød og salmer. Han etterspør også jubelen og pinen, sentrale elementer videre i Abildsnes og Knudsens diktning, som hører med i «*Jesu offers poesi*».

*Den ble født langfredags natt,
og som han blir den foraktet,
pint og plaget, slått og slaktet;
ved dens grav er vakten satt.
Tror I den er slått av marken?
I som ropte: riv og knus!
se og frykt! Den står som Arken
i filistergudens hus.⁶⁵*

*Dagon faller snart med skam.
Dårer, tok I Arken fangen?
Vit at Herren selv er sangen;
Tror I at I fanger ham?
Ordet oppstår fra de døde,
gjenfødt lyder Herrens lov –
hør vår sang i morgenrøde!
Han stod opp mens vakten sov.⁶⁶*

Her sammenligner Abildsnes den sanne salmesang med Jesus selv og hans skjebne jfr. lidelseshistorien. Igjen er det kraftig bildebruk, som også fortsetter idet han også sammenligner den med fortellingen om Paktsarken som ble fanget av filisterne⁶⁷. I den fortellingen blir Arken røvet bort fra israelittene og tatt med til Asjdod hvor de hadde satt Arken i Dagens tempel ved siden av guden Dagon. Når filisterne kommer tilbake til tempelet dagen etter ligger avguden Dagon med ansiktet mot jorden. Dette gjentok seg dagen etter, og avguden hadde mistet hodet og hendene og bare kroppen var igjen. Videre går det ille med filisterne i Asjdod, og det kommer plage over dem, og de forstår at Herrens paktkiste må bort fra dem.

En sterk sammenligning, nok en gang, fra Abildsnes hånd, som spør om «de» tror at de fanger Herren. Det kan se ut for at han her insinuerer at man søker å skape Gud i sitt eget bilde. Men «*Ordet*» er større, han seirer over døden, og slik har Abildsnes tro på at den sanne sang og

⁶⁵ Strofe 9 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

⁶⁶ Strofe 10 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

⁶⁷ 1. Samuelsbok 4-5.

tilbedelse av den sanne Gud atter skal stå frem. Og kirken skal komme tilbake til sitt «egentlige jeg». I den siste strofen kommer Abildsnes med en lovprisning, en klassisk avslutning.

*Fryd! nu skal i hver en egn
Kirken gjøre hva han gjorde,
derfor står Guds folk rundt bordet,
dette skal I ha til tegn.
Tidens falske kirke falmer.
Vit at her blir Kirken ny,
her hvor brød og vin og salmer
stiger i en virak-sky!⁶⁸*

Den siste strofen vitner om et fremtidshåp hos Abildsnes. En dag skal det forsvinne, dette som var blitt forkjært i kirken: «*Tidens falske kirke falmer.*» En dag skal Kirken bli ny, der hvor den sanne tilbedelsen foregår, den er nært knyttet til sakramentene og den sanne salmesang. På slutten får vi en pekepinn på at det er himmelriket Abildsnes taler om når «... *brød og vin og salmer stiger i en virak-sky!*». Virak ble jo brukt til røkelse, og røkelsen stiger jo opp til himmelen. Men denne strofen har også dette kristne «alt nå, ennå ikke»-perspektivet. Den kan både peke frem mot den himmelske bryllupsfest, men også mot messen, der «... *står Guds folk rundt bordet...*» Så selv om Abildsnes på sett og vis opptre som en slags «domsprofet», peker han som profetene på et håp som ligger foran.

Det hellige bryllup kan nok ikke sies å være ment for å være en salmebok for menigheten. Jo, mange, ja, de fleste, av salmene i boken er ment å være salmer for den syngende menighet, men vi må nok også kunne si at noen av dem ikke er det. Dette gjelder *Præciniet*, selv om det er utstyrt med noter fra Jean Baptiste Lully fra 1661 – og det gjelder nok også nr. 26 – *Vær hilset, herr biskop, Guds øye i nord*. Ellers er nok sangene ment å synges til bruk i messen.

Præciniet i *Det hellige bryllup* er ikke første gang Abildsnes har uttrykt seg kritisk til nyere arbeid med salmer. Våren 1965 blir han bedt av Øystein Thelle⁶⁹, som da var redaktør i Menighetsfakultetets studentblad *Mellom Brødre*, om å skrive en anmeldelse av Johannes

⁶⁸ Strofe 11 i *Præcinium* i *Det hellige bryllup*

⁶⁹ Se Thelle (1995), s. 71

Smemos *Salmer fra søsterkirker*⁷⁰. Thelle beskriver at mange var begeistret av Smemos arbeide. Thelle skriver: «Abildsnes var ikke fullt så begeistret: «Ved første blick synes biskop Smemos bok å inneholde hele hundre salmer. Det er jo for godt til å være sant...» Men: «... plukker man ut de ekte perler, får man et smukt kjede», skriver han.»⁷¹

Videre i det Thelle skriver om Abildsnes' forhold til Smemos bok er interessant og relevant for denne avhandlingen. Thelle skriver at Abildsnes' vurdering av Smemos *Salmer fra søsterkirker* henger sammen med hans syn på hva en salme er for noe. Så siterer han Abildsnes: «Salmene skal gi ord og tone til det alminnelige prestedømmes åndelige ofre, og uttrykke hele den hellige kirkes bønn og lovsang. Heri ligger krav om renhårighet og estetisk høyverdighet, og en utelukkelse av alle verifiserte prekener og tekstparafraser, av alle subjektivistisk-individualistiske rimerier om det indre livs utvikling og mangehånde rørelser».⁷²

Noe av dette kan vi skimte i *Det hellige bryllup* og i *Præciniet* som vi nettopp har sett på. Vi aner også en motstandstagen mot individualisme, noe vi også kan finne i Abildsnes og Knudsens diktning og som vi kommer tilbake til. Deler av den samme kritikk fremføres av Bjørn Bjørneboe, ansvarlig for den kunstneriske delen av *Det hellige bryllup*, i NRK-programmet *Potetprest anno 1977*⁷³, som vi også kommer noe tilbake til.

Vi ser, ut fra gjennomgangen av *Præciniet*, en klar kritikk rettet mot Den norske kirkes ledelse på flere områder fra Abildsnes og Knudsen. Den teologiske retningen som Den norske kirke tar, blir sett på som gal. Slik vil man kunne si at *Det hellige bryllup* ønsker å være et korrektiv til utviklingen i Den norske kirke, ikke bare på salmefronten, men vel så mye hva gjelder andre teologiske områder som: dåp, nattverd, presteembetet, bibeloversettelse, forkynnelse med mer. Samtidig kan salmene fra *Det hellige bryllup* også være et tillegg til det som kommer av salmer, et tillegg som er med på å bevare noe av det man kanskje mistet i fornyelse. Salmene er ikke bare protestsalmer, de fleste av dem er altså tenkt brukt til menighetssang, som uttrykk for hva forfatterne mener er den rette og sanne måte å ære og tilbe den treenige Gud; Fader, Sønn og Helligånd på.

⁷⁰ Se note 37.

⁷¹ Se Thelle (1995), s. 71

⁷² Ibid.

⁷³ Se NRK Fjernsyn, *Potetprest anno 1977*, 02.04.1977.

3.2.2. Det hellige bryllup som kritikk av Norsk Salmebok – på hvilket grunnlag?

Et viktig spørsmål som dukker opp når vi behandler spørsmålet om salmene i *Det hellige bryllup* som kritikk av det pågående salmebokarbeidet er; *hvilket grunnlag hadde så Abildsnes og Knudsen for en så kvass kritikk av salmebokarbeidet som pågikk?* Norsk Salmebok ble jo ikke utgitt før i 1985, et utkast i form av en NOU – Norsk offentlig utredning kom i 1981. Men *Det hellige bryllup* blir utgitt i 1976 og *Sangverket* i 1980. Altså må de ha hatt en viss kjennskap til hva som skulle komme rundt ti år før det ble utgitt. I den forbindelse må vi se litt nærmere på noe av det arbeidet som ble gjort frem mot utgivelsen av Norsk Salmebok.

Arbeidet frem mot Norsk Salmebok begynte først med et ønske om å få til én felles salmebok, til erstatning for Landstads reviderte salmebok og Nynorsk salmebok. Et arbeid som begynner med en salmenemnd på 50-tallet. Så blir Liturgikommisjonen nedsatt av Kirkedepartementet i 1965, hvis oppgave var å revidere alle de liturgiske bøkene i Den norske kirke. Her etableres en salmekomiteé, hvis medlemmer vi har vært inne på tidligere. Det blir til slutt denne komitéen og ikke salmenemnden som blir ansvarlige for utgivelsen av Norsk Salmebok i 1985.

I følge Åge Haavik⁷⁴, som var sekretær i salmebokkomitéen fra 1976, så var noe av det man særlig arbeidet med på tiden rundt og før utgivelsen av *Det hellige bryllup* nettopp revisjon av de klassiske salmedikterne. Og det lå på bordet forslag til ganske radikale revisjoner/endringer fra Sigurd Lunde og Per Lønning til klassiske salmer. Så radikale at det nok måtte kunne kalles for omskrivninger. Sannsynligvis er det noe av dette Abildsnes og Knudsen reagerer sterkt på, i det de sier at «*de tersker løs på salmen*».

Så hører det med til historien at disse forslagene til slutt ble forkastet, samme år som *Det hellige bryllup* utgis. Slik fikk man inn i Norsk Salmebok klassiske salmer i en mer varsomt revidert språkdrakt, i denne revisjonsprosessen var Arve Brunvoll og Svein Ellingsen viktige navn. Og arbeidet i salmebokkomitéen tok slik en ny retning, hvor det altså var en mer varsom revidering av de klassiske salmene som gjaldt.

Dette er også en tematikk som adresseres i *Norsk salmebok – Forslag til felles salmebok for Den norske kirke*, utgitt som Norsk offentlig utredning i 1981⁷⁵. Her skriver daværende formann i salmebokkomitéen, Rune Birkeland, om utfordringene de hadde med revisjonsarbeidet. Her

⁷⁴ Jfr. telefonsamtale 8. oktober 2019

⁷⁵ NOU 1981: 40, s. 18-19

kommer det også frem noe av det Haavik har pekt på. Her kommer det frem at arbeidet med revisjoner tok til i 1972-73, da med et ganske radikalt syn på revisjonene for øye. Men det påpekes at det fra 1975 og videre skjedde en omvurdering av dette synet på revisjonene, og man ønsket en mer varsom revisjon av salmene fra Landstads reviderte salmebok og salmene fra Nynorsk salmebok⁷⁶ med i den nye felles salmeboken.

Slik sett kan en spørre seg om ikke *Det hellige bryllups* kritikk på sett og vis blir utdatert når arbeidet med Norsk Salmebok kommer ut. Samtidig skjer det jo andre endringer i Den norske kirke som også rammes av *Det hellige bryllups* kritikk men som ikke følger en «varsom revisjonslinje». Det later til at Abildsnes og Knudsen fastholder kritikken i det videre, også når *Sangverket* blir utgitt i 1980. Her får de også med seg flere på laget; to organister, hvor den ene har vært en del av arbeidet med Norsk Salmebok før han trakk seg ut av dette arbeidet. Nemlig Trond H. F. Kverno, han har i 70-årsskriftet til Børre Knudsen delt en del av sine grunner for at han gikk ut av arbeidet med Norsk Salmebok, samt hvorfor han gikk inn i arbeidet med *Sangverket*, sammen med Abildsnes og Knudsen.

3.2.3. *Sangverk for Den norske kirke*

I 1980 kommer på mange måter oppfølgeren til *Det hellige bryllup*. *Sangverk for Den norske kirke*, eller mer presist *Førstegrøden av Sangverk for Den norske kirke*. Også dette på Solum forlag. Boken er utgitt av Willy Abildsnes, Bjørn Bjørneboe, Børre Knudsen, Trond Kverno og Johan Varen Ugland. Boken har blå perm med illustrasjoner av Bjørneboe, alle notene og førstestrofene i boken håndskrevet av Willy Abildsnes. Den ble presentert på et sangmøte i Trefoldighetskirken, 18. oktober 1980, med overskriften «*Helliget vorde ditt navn*»⁷⁷.

Sangverket inneholder 309 nummer av ulik karakter. Det ser ut for at de i hovedsak er ordnet etter kirkeåret. Her finnes både salmer, liturgiske ledd, originale salmer som er diktet i samtiden og en god del eldre salmer av de store klassiske salmediktere som til en viss grad er bearbeidet men som i hovedsak har beholdt sin original språkdrakt og ikke minst sin originale billedbruk. I tillegg til selve tekstene står utgiverne selv for en stor del av melodiene, og noen tekster har fått opp til fire ulike melodier, i følge Trond Kverno⁷⁸ fordi tekstene ble ansett som så viktige at flere ville sette melodi til.

⁷⁶ Ibid., s. 19

⁷⁷ Annonse i Aftenposten 16. oktober 1980, s. 6

⁷⁸ Kverno i Hermansen (2007), s. 102.

Litt til selve navnet. *Førstegrøden av Sangverk for Den norske kirke*. Sondre B. Øverby⁷⁹ peker i sin avhandling på at Abildsnes og Knudsen i utgangspunktet ville kalle *Sangverket* for *Salomo og Sulamit*, som en enda tydeligere tilknytning til *Det hellige bryllup*. Det skal ha vært Johan Varen Ugland som foreslo *Sangverket*-tittelen, som en mer forståelig tittel for folk. Men tittelen har likevel, kan det se ut for, en dypere mening. For første sier dette med «førstegrøden» oss noe om at *Sangverket* ikke anses som noe ferdig produkt, noe også Kverno bekrefter⁸⁰.

Selve *Sangverket*-tittelen var lånt fra den store danske salmedikteren N. F. S. Grundtvigs *Sangværk til den danske Kirke*. Trond H. F. Kverno skriver kort om denne koblingen, i en fotnote til sin artikkel i festskriftet til Børre Knudsen i anledning Knudsens 70-års dag: ««Sangverket» var egentlig klokkespillet i Vår Frues kirke, København. Dette styrtet ned da kirken brant pga. briternes bombardement av byen under Napoleonskrigen. Grundtvig ville gi folket et annet «sangverk» til erstatning – noe som skulle lyde som et klokkespill vidt om land, herav tittelen på hans første samsamlinger.»⁸¹

Kverno sier videre om *Sangverkets* tittel: «Tittelen ble valgt med hele referansen i bakhodet, med Vår Frue kirketårn og klokkespillet, Grundtvig og vår samtidige nyrasjonalisme i bildet.»⁸² Tittelen sier altså noe mer enn at det bare er et verk av sanger til bruk i Den norske kirke, men bærer i seg en større symbolikk knyttet til Grundtvig. Erik A. Nielsen har skrevet en lengre artikkel om tittelen på Grundtvigs «*Sangværk*»⁸³ hvor han peker på en del ting som også kan være relevante for det *Sangverket* vi ser litt nærmere på.

Av tidshensyn blir det her bare tid til å vise til artikkelen, og kort si at den peker på Grundtvigs *Sangværk* som en gjenreisning av det *sangverk* som hadde stilnet i og med klokketårnets fall. Dette forstås i bilder. At det i Danmark, blant annet pga. rasjonalismens inntog i teologien⁸⁴, hadde forsvunnet viktige elementer ved troen. Dette ønsket Grundtvig å gjenreise, og han tok til med å dikte sitt *Sangværk*. Et verk som siden er blitt stående i dansk kirkelighet som et hovedverk innen salmediktningen.

⁷⁹ Øverby (2018), s. 54

⁸⁰ Ibid. s. 97

⁸¹ Ibid., s. 103 – se fotnote nr. 8

⁸² I samtaletråd på Facebookforumet «Sangverket», 19. juni 2018.

⁸³ Nielsen (1988)

⁸⁴ Noe Grundtvig hadde liten sans for.

Kanskje kan en se på *Sangverket* som uttrykk for et fortsatt ønske fra bakmennene om en gjenreisning av den rike, klassiske salmeskatten i *Den norske kirke*. Hvor den, etter deres skjønn, sanne kirkesang kommer til uttrykk. Dette som en reaksjon på de strømninger som foregikk særlig i tiden og til dels i salmediktningen. Dette gjeldende både språklig og tematisk. For *Sangverket* inneholder salmer av det som på mange måter er kjent som de store klassiske dikterne – som igjen er og blir Abildsnes og Knudsens forbilder – som vi ser nærmere på i kapittel 4.1 om språk og forbilder i salmediktningen deres.

Sangverket ble tidvis kalt for en mot-salmebok, dette står i kontrast til det Knudsen selv sier i et intervju⁸⁵ om boken i NRK-fjernsynet. Her sier han: «*Vi har tenkt å bruke den som et tillegg, til den normale salmeboken som vi nå har, Landstads reviderte. ... i menigheten. På samme måten som Salmer 73 fungerer i mange menigheter ellers...*»⁸⁶ Den var altså tenkt som et tillegg, og ikke som noen mot-salmebok. Han presiserer et annet sted at mot-salmebok var noe kritikerne av boken kalte den, som vi skal se i kapittel 5, hvor vi ser på nettopp responsen salmeboken fikk. Dette Knudsen-sitatet kan også forklare hvorfor det mangler mange sentrale salmer fra vår tradisjon, de fantes alt i Landstads reviderte⁸⁷.

⁸⁵ Se NRK Fjernsyn, Kirkenytt, 14. november 1980, fra cirka 20.34

⁸⁶ Se NRK Fjernsyn, Kirkenytt, 14. november 1980, fra cirka 23.20

⁸⁷ Som et svar på kritikken fra f.eks. Ragnar Grøm, se kapittel 5, hvor han undrer seg over at det i *Sangverket* ikke er kommet med mange av de viktige salmedikterne fra reformasjonen f.eks., og nevner Velt alle dine veie m.fl. Grøm ser på *Sangverket* som en mot-salmebok, derfor blir spørsmålet aktuelt.

4. ABILDSNES OG KNUDSENS SALMER

I det følgende vil jeg gå inn i salmestoffet til Abildsnes og Knudsen for å analysere deler av dette og for å gi noen svar på hva som karakteriserer deres salmediktning. Her vil det, slik jeg ser det, være mest hensiktsmessig å fokusere på de salmene vi kan finne i *Det hellige bryllup* og i *Sangverket* og ikke på de salmene de har gitt ut hver for seg. Selv om *Det hellige bryllup* og *Sangverket* dels er organisert etter kirkeåret, så velger jeg å gå tematisk til verks. Fremfor å gjøre et lite utvalg av salmer, tar jeg for meg tema for tema og vil i dette peke på ulike sider og karakteristika ved Abildsnes og Knudsens salmediktning ved å dra inn ulike teksteksemplere fra ulike salmer, samt ta for meg hele salmer.

4.1. «Give Gud i hans pauluner, Ordet vorder sang påny!»: Språk og forbilder i salmediktningen

4.1.1. Om språk og forbilder i Abildsnes og Knudsens originalsalmes

Vi begynner med noe av det mest åpenbare og noe av det som også skiller Abildsnes og Knudsen fra flere av sin samtids salmediktere, nemlig språket. For selve språket i salmene skiller seg ut, og det er tydelig at dette er helt bevisst og ikke noe tilfeldig valg fra deres side. Dette kommer til uttrykk i flere sammenhenger. Knudsen sier, blant annet, selv: «*Hva språket angår... så er vi mosegrodde, arkaiske og embedsdanske. Vi formidler ikke siste nytt på datafronten. Vi formidler kristendom...*»⁸⁸

Videre, i samtale med Andreas Lunnan i NRK-programmet *Sang søndag* blir Knudsen spurt av Lunnan om samme tematikk: «*Du bruker en nokså gammelmodig form i ditt salmespråk, hvorfor er du så gammeldags?*» hvorpå Knudsen svarer: «*Det er fordi jeg gjerne vil stå i sammenheng med tradisjonen, jeg vil gjerne synge sammen med Petter Dass, Kingo og Brorson. Jeg fjerner meg ikke lengre fra dem enn det som er nødvendig gjennom den språklige utvikling vi har hatt. Dette er en tradisjon som jeg selv står i og som jeg selv synger i. Og dessuten har det også noe med forholdet til bibeltekster å gjøre. Min bibeltekst er den boken som der ligger på bordet, 1930-oversettelsen. Og også tidligere utgaver, for så vidt. Som jeg identifiserer meg med.*»⁸⁹

⁸⁸ Geelmuyden (2014), s. 89

⁸⁹ NRK Fjernsyn, Sang søndag, 16. april 1995, fra ca. 18.30

Her ser vi tydelig at det er en gjennomtenkt språkbruk i salmene fra deres side, som vitner om noe mer enn bare «*Petter Dass-romantikk*» som Knudsen visstnok ble anklaget for⁹⁰. Trond H. F. Kverno sier forøvrig at han heller vil si at det minner om trekk en kan finne hos Jens Bjørneboe (og for så vidt hos André Bjerke), som han mener bruker et nærmest arkaisk språk, men med et ganske radikalt innhold.⁹¹

Dette kan nok sies med rette, at språket er arkaisk og innholdet radikalt. At språket i forhold til samtidens rettskrivning er arkaisk kan vi ikke komme utenom, og det blir jo også bekreftet i Knudsen-sitatet fra Geelmuydens biografi. Innholdet skal vi komme tilbake til mer konkret, men tidligere i denne avhandlingen har det blitt antydnet at innholdet i hvert fall er ganske annerledes, om noen ikke vil kalle det radikalt. Det står i en særstilling i møte med samtidens diktning, og kanskje må vi si med det meste av salmediktning både nå og før. Hva er det som gjør at de velger å bruke en så pass kuriøs, må vi nesten kunne si, språkdrakt?

Knudsen gir noe av svaret, man ønsket å stå i en tradisjon. For ikke bare bruker de gamle ord, men de bruker ofte ganske store ord og virkemidler i diktningen. Og her viser det seg, i flere av salmene deres, et slektskap til blant annet barokkens salmediktere, nettopp slik Knudsen selv peker på i sitatet fra NRK-programmet *Sang søndag*. Man ønsket dette slektskapet, for å stå i en teologisk og språklig tradisjon man kjente tilhørighet til. Barokkens salmediktere utpeker seg blant annet gjennom sin storslåtte og til tider pompøse ordbruk. Her spares sjelden på kruttet og de store sammenhenger males ut i store og sterke bilder. Fylt av kontraster og metaforer. Et klassisk eksempel er fra Kingos store påskesalme *Som den gylne sol frembryter*:

*Som den gylne sol frembryter
gjennom den kullsorte sky
og sin stråleglans utskyter,
så at natt og mulm må fly,
så min Jesus av sin grav
og det dype dødens hav
oppstod ærefull av døde
imot påskemorgenrøde.*⁹²

⁹⁰ Kverno i Hermansen (2007), s. 101

⁹¹ Ibid., s. 101

⁹² Nr. 190 i Norsk Salmebok 2013

Her ser vi at det, som sagt, er bilder med kontrast og dynamikk⁹³. «... *Den har en slik prakt og en slik styrke at det er ingen annen påskesalme som når den til knærne, egentlig. Det mente Grundtvig også.*»⁹⁴ sier Knudsen om den. I barokken er salmene gjerne karakterisert⁹⁵ med rik bildebruk, personifisering (at noe får menneskelige egenskaper), ordrikdom, ordspill, lignelser, sammenligninger og mer.

Det er liten tvil om at vi hos Abildsnes og Knudsen finner klare barokke tendenser. Knudsen sier selv på spørsmål om han har et visst slektskap med Petter Dass og Brorson: «*Ja, jeg må si jeg gjør det. Og særlig denne Brorson-salmen*⁹⁶ *vi har her, for den er på en måte som en Petter Dass-salme. Den er så frodig i sin billedbruk, bare strømmer videre og øser helt skamløst på en måte av Skriften.*»⁹⁷ Det finnes i både *Det hellige bryllup* og i *Sangverket* eksempler på salmer sprekkfulle av bilder, ord og mange strofer. Men hva er det som karakteriserer barokken som vi også finner i deres diktning?

Et godt eksempel kan være sangen *Vær hilset, herr biskop, Guds øye i nord*, som vi ser nærmere på i kapittel 4.2.6. om embetet. Denne sangen er for det første sterkt inspirert av en av Petter Dass' egne viser. Ellers innehar den svært mange bilder og henvisninger til Det gamle testamentet. Det inneholder rett og slett så mange elementer at den kan virke litt overlesset, og der finner vi på mange måter det barokke, for i det barokke gjaldt det ikke å begrense seg. Ordrikdom og oppramsing er vanlige trekk ved barokkens diktning.

Barokken er altså et viktig stikkord når vi snakker om karakteristikken ved Abildsnes og Knudsens diktning. Noen andre stikkord som blir viktige, det er *ortodoksien* og *pietismen*. Når vi ser på hvilke salmediktere som er representert i *Sangverket*, så ser vi at de aller fleste er diktere som skriver innenfor disse periodene, får vi vel kalle det. Det samme gjelder for barokken, som i kunsten strekker seg over disse kirkelige periodene, får vi si.

Fra ortodoksien har de med fokuset på den sanne lære, som kjent betyr ortodoksi nettopp dette. Men det kan også bety rett lovprisning, noe som også gir gjenklang i Abildsnes og Knudsens diktning. Fra pietismen har Abildsnes og Knudsen med seg en inderlighet, og brudemystikken

⁹³ Engelstad, s. 1

⁹⁴ NRK Fjernsyn, Sang søndag, 16. april 1995, fra ca. 04.15

⁹⁵ Engelstad, s. 2+4

⁹⁶ Her snakker Knudsen om Brorsons *Frisk opp til fryd all kristenblod*, som vi finner på nr. 221 i *Sangverket*.

⁹⁷ NRK Fjernsyn, Sang søndag, 16. april 1995, fra ca. 13.00

hos dem har et tydelig slektskap til pietismens diktere. Samtidig står de også et stykke unna pietismen, noe de selv uttrykker⁹⁸, og har sider ved sin diktning som ikke faller sammen med pietismens kjennetegn. Ja, de tar endog direkte avstand fra pietismen. Et eksempel som kan illustrere dette er bruken av vi-form i salmene, at salmene primært skal være *kollektive* sanger. Abildsnes og Knudsen bruker altså hovedsakelig vi-form når de skriver sine salmer. I pietismen finner man en utstrakt bruk av jeg-form. F.eks. i den kjente *Jesus din søte forening å smake*:

*Jesus, din søte forening å smake
Lenges og trenges mitt hjerte og sinn;
Riv meg fra alt det meg holder tilbake,
Drag meg i deg, min begynnelse, inn!
Vis meg rett klarlig min jammer og møye,
Vis meg fordervelsens avgrunn i meg,
At seg naturen til døden kan bøye,
Ånden alene må leve for deg!*⁹⁹

I denne salmen, som kanskje er den mest kjente/brukte av pietistiske salmer, ser vi en tydelig bruk av ordet «meg». Salmen har på mange måter et individualistisk språk med den gjennomgående bruken av ordet *meg*. Dette er ikke noe Abildsnes og Knudsen gjør seg storstilt bruk av. For dem har det vært viktig at salmen synges av kirken, av det kristne fellesskapet. Derfor bruker de vi-form ganske bevisst i mesteparten av sin diktning. Knudsen peker på noe av dette når han kaller salmen for «... en kollektiv trosbekjennelse, som først og fremst hører hjemme i kirkerommet.»¹⁰⁰ Samtidig er det ikke noen regel uten unntak, det finnes også salmer hos Abildsnes og Knudsen hvor jeg-et synger. Men dette individualistiske finner vi en brodd mot i diktningen.

Bjørn Bjørneboe, som var ansvarlig for illustrasjonene i *Det hellige bryllup*, sier i et NRK-program, om *Det hellige bryllups* forhold til pietismen, dette: «*Det er nok, skal vi si, et visst korrektiv i denne salmeboken i og med at den distanserer seg fra den tradisjon innfor vår kirke som har vært fremtredenene, nemlig en tradisjon som oppstod ved 1700-tallet, pietismens teologi. Hvor i grunnen blikket ble vendt bort fra Gudsverket og i alt for stor grad ble sentrert*

⁹⁸ Se bl.a. NRK Fjernsyn, Potetprest anno 1977, 02.04.1977, fra cirka 20.26

⁹⁹ Nr. 296 i Landstads reviderte salmebok

¹⁰⁰ Se NRK Fjernsyn, Sang søndag, 16. april 1995, fra cirka 10.24

*om sjelens indre rørelse. Slik at det er nok der en hvis brodd mot den tradisjon innfor kirken som er mest utbredd.»*¹⁰¹ Her deler Bjørneboe Abildsnes' tanke om hva en salme er.¹⁰²

Videre kommenterer Bjørneboe denne tematikken omkring den individualistiske salmesang slik, og tar også med mere moderne salmer i dette: *«En bærende tanke i all kristen gudstjeneste er Kristi egne ord: 'gjør dette til min ihukommelse'. I mange av nyere tids salmer er det et ord som forekommer omtrent like ofte som ordet 'Gud', nemlig ordet 'jeg'. Menigheten tvinges til å sitte og synge om sjelens mer eller mindre bedrøvelige indre liv. Menigheten oppdras med andre ord til kristelig selvopptatthet. En annen ytterlighet er de salmene hvor man kommer drassende med alle sakene og tingene, problemene, politikken, u-landene. Men Guds ord trenger egentlig ingen omskrivninger. Guds ord er i seg selv pinlig aktuelt, dersom det bare får komme til orde.»*¹⁰³

Dette leder oss over til *Guds ord, Den hellige skrift, Bibelen* i salmene til Abildsnes og Knudsen. Dette er og blir det helt sentrale når vi ser på dette med forbilder for diktingen. Når Knudsen blir spurt i et fjernsynsprogram om påkesalmer om han har en mal eller noen forbilder når han dikter, så svarer han slik: *«Jeg tror malen først og fremst har vær Den hellige skrift. Det er dette å bruke Den hellige skrift, Bibelen, som klangrom for salmen. Vi synger i et rom, og rommet er gitt av Bibelen. Og vi synger på en måte i dette rommet.»*¹⁰⁴ Abildsnes skal flere ganger ha påpekt: *«Vi skal ikke lese kirkefedrene, vi skal lese det samme som kirkefedrene.»*¹⁰⁵ Og det er jo nettopp en referanse til Bibelen, Den hellige skrift.

For Abildsnes og Knudsen er ikke Skriften bare et forbilde i dikting, nei, det er og blir det helt sentrale når de henter inspirasjon til sine salmer – ja – det sentrale i det hele tatt. Som Knudsen selv sier: *«... vi synger i et rom, og rommet er gitt av Bibelen.»*¹⁰⁶ Det er nok derfor Abildsnes kan si som han sier, at det er Skriften som først og fremst skal leses, ikke kirkefedrene, selv om også kirkefedrene må sies å henge høyt hos Abildsnes og Knudsen. Det finnes jo oversettelser av salmer fra kirkefedrenes tid i både *Det hellige bryllup* og i *Sangverket*. Kirkefaderen Ambrosius er med¹⁰⁷.

¹⁰¹ Se NRK Fjernsyn, Potetprest anno 1977, 02.04.1977, fra cirka 20.26.

¹⁰² Se s. 29.

¹⁰³ Se NRK Fjernsyn, Potetprest anno 1977, 02.04.1977, fra cirka 00.37.

¹⁰⁴ Se NRK Fjernsyn, Sang søndag, 16. april 1995, fra cirka 04.52.

¹⁰⁵ Se Kverno i Hermansen (2007), s. 98

¹⁰⁶ Se NRK Fjernsyn, Sang søndag, 15. april 1995, fra cirka 05.05

¹⁰⁷ Jfr. nr. 3 i *Det hellige bryllup*

I Bibelen er det særlig Høysangen som står som et viktig forbilde for dem, ikke minst jamfør *Det hellige bryllup*. Dette ser vi nærmere på i kapittel 4.2.5 om erotikken og brudemystikken i diktningen. Abildsnes og Knudsen bruker, som vi skal se litt mere på i kapittel 4.2, ofte Det gamle testamentet i sin diktning. Det må vel sies at det heller hører til sjeldenhetene når Abildsnes og Knudsen ikke referer til Det gamle testamentet i sine salmer. Her aner vi at de har en forståelse av Bibelen lignende det kirkefaderen Augustin skal ha sagt: «*Det nye testamentet ligger skjult i Det gamle, og Det gamle testamentet ligger åpenbart i Det nye.*»

Når vi snakker om Bibelen og de to testamentene er det naturlig å si noe i det videre om *Quadrigen*¹⁰⁸. Denne er også et nøkkelord når vi ser på Abildsnes og Knudsens diktning, og da i sammenheng nettopp med forståelsen av bibelordet. *Quadrigen* er en referanse til en romersk vogn trukket av fire hester. I Abildsnes og Knudsens tilfelle er *quadrigen* en måte å tolke Bibelen på, og kan kalles for *den firfoldige nøkkel*. Dette er også et aspekt Kverno peker på¹⁰⁹ som viktig. Denne måten å tolke Bibelen på blir utarbeidet i Middelalderen, som innebar en tanke om at Bibelen så å si har flere lag og tolkningsmåter. *Quadrigen*'s innhold kan illustreres i et huskevers på latin fra ca. 1260¹¹⁰:

*Litera gesta docet,
Quid credas allegoria,
Moralis quid agas,
Quo tendas anagogia.*

Her på norsk ved Tarald Rasmussen¹¹¹:

*Den bokstavelige meningen viser hva som faktisk skjedde.
Den allegoriske hva du skal tro.
Den moralske hva du skal gjøre.
Den anagogiske hvor du går hen.*

¹⁰⁸ Nielsen (2009), s. 211- 476. Nielsen bruker over halvparten av sin bok *Kristendommens retorik* for å si legge frem *quadrigen* – «*den firfoldige tekstforståelse*».

¹⁰⁹ Ibid., s. 96

¹¹⁰ Ulstein i Henriksen (1997), s. 86

¹¹¹ Martin Luther: Verker i Utvalg, bd. 1, s. 43

Quadrigaen var, og er, altså en måte å tolke og forstå bibeltekstene på: Den historiske/bokstavelige tolkning (*lat.: sensus litteralis*), den allegoriske tolkning (*sensus allegoricus*), den tropologiske tolkning (*sensus tropologicus*) og den anagogiske tolkning (*sensus anagogicus*). Den samme teksten kan i quadrigaen forstås og tolkes på flere måter, eller nivå. Denne metoden for å tolke Bibelen på finner vi også igjen hos Abildsnes og Knudsen i deres diktning. Særlig gjelder dette i møtet mellom Det gamle og Det nye testamentet. Og dette er også grunnen, så å si, til at de kan bruke Det gamle testamentet slik de gjør, tidvis uten å referere så mye til Det nye testamentet. Et eksempel på dette er i dåpssalmen *Farao nådde oss like ved stranden*, hvor Knudsen bruker den gammeltestamentlige fortellingen for å si noe om den nytestamentlige dåpen, med unntak av nettopp dåps-ordet og en liten referanse i siste vers til 1. Petersbrev ord om «*det kongelige presteskap*» som er Guds folk. Se mer i kapittel 4.2.1 om dåpssalmer.

Vi har sett på noen av aspektene rundt språk og forbilder i Abildsnes og Knudsens diktning og pekt på viktige elementer ved dette. Det som kommer tydeligst frem er at det er Bibelen selv som er den fremste inspirasjonskilden for de to, samt et ønske om å stå i en tradisjon sammen med barokkens salmedikere. Dette får uttrykk i det språklige. Samtidig som vi må kunne si at de også har sin egen stil. Da det kan se ut for at de går lenger enn sine barokke forbilder særlig på området omhandlende erotikk og brudemystikk.

4.1.2. Litt om oversettelse og bearbeidelse av eldre salmer

Når vi snakker om språket i Abildsnes og Knudsens salmer er vi også nødt til å si litt om det arbeidet som er gjort med eldre salmer, da særlig i forbindelse med *Sangverk for Den norske kirke*. For i *Sangverket* er over en tredjedel av salmene enten oversettelser/bearbeidelser av eldre salmer fra dansk/norsk tradisjon eller oversettelser av eldre salmer på andre språk, f.eks. Abildsnes' oversettelse av det vi kjenner best som «*Folkefrelser til oss kom*»¹¹² av kirkefaderen Ambrosius av Milano, hvor Abildsnes' første linje lyder: «*Jorderikes løser kom*»¹¹³.

I arbeidet med eldre salmer representert i *Sangverket*, og her er det tale om dansk-norske salmer, har forfatterne valgt en meget forsiktig oversettelses- og bearbeidelsesstil, til tider bestående av bare ren ortografisk fornyelse. Man har ønsket at dikteren selv skulle få komme til orde på sine

¹¹² Nr. 2 i NoS13. Originalt er salmen skrevet på latin hvor første linje lyder: «*Veni Redemptor Gentium*».

¹¹³ Nr. 3 i *Det hellige bryllup* og nr. 15 i *Sangverket*

egne premisser¹¹⁴, både teologisk og språklig, da dette henger nøye sammen. Og det er klart, at språket også formidler en viss teologi, som vi har vært inne på, og som vi kan se i det videre. Med dette sagt, så er heller ikke *Sangverket* fritt for endringer av originaltekster. Dessverre blir det ikke anledning i denne avhandlingen å gå nærmere inn på dette.

¹¹⁴ Kverno i Hermansen (2007), s. 94

4.2. «Jeg vil synge Gud en vise...»: Innholdet i salmene

I det følgende vil jeg gå inn i en tematisk gjennomgang av sider ved Abildsnes og Knudsens salmediktning for å si noe om hva Abildsnes og Knudsen dikter om, for slik å bidra til et svar på det oppgaven spør etter. Det er naturlig her å gjøre et utvalg av tematikk og av salmetekster, for at avhandlingen skal kunne bli overkommelig. Slik sett blir ikke dette en fullstendig analyse av hele Abildsnes og Knudsens salmediktning, men av viktige sider ved den.

Når vi nå går tematisk inn i Abildsnes og Knudsens salmediktning, så vil det være riktig å påpeke at vi hos dem møter en helhetlig salmediktning. Derfor vil mange salmer inneholde ikke bare et temaområde. Teologien henger sammen i salmene, derfor vil en i salmene møte forskjellig tematikk i samme salme. Men et hovedmotiv har som regel salmen, så det er forsøkt å følge hovedtema i salmen når de plasseres som de gjør.

4.2.1. «Mitt eneste håp...»: Om dåpen

Sakramentene er viktige for Abildsnes og Knudsen. Og i den forbindelse blir det naturlig å begynne denne gjennomgangen av forskjellige karakteristika ved deres salmediktning nettopp med dåpens sakrament, som jo er det grunnleggende sakramentet, det sakrament som gjør oss til Guds barn og setter oss inn i Kristi verdensvide kirke, som det het i dåpsliturgien. Både Abildsnes og Knudsen har skrevet dåpsalmer, men vi skal først se på to av Knudsen, da det også er de eneste av hans salmer som er med i Norsk Salmebok 2013, den første er også en del av Den norske kirkes påskenattsliturgi¹¹⁵. Begge salmene står i salmeboken plassert under *Påskeaften*, som jo er kirkeårets store dåpsfest. Vi begynner med den første:

*Farao nådde oss like ved stranden.
Vi lå i leir foran Pi-Hakirof,
klemte mellom havet og hæren i sanden,
klemte i vår grav under klippenes fot.
Bare en eneste utvei lå åpen:
veien til havet, til døden i dåpen.
Halleluja! Halleluja!*

*Da, i den siste fortvilede stunden,
revnet det veldige, håpløse hav.
Vi som var døde, gikk tørrskodd på bunnen
midt mellom vannene ut av vår grav.
Herren gikk med oss, hans utvei lå åpen:
veien fra døden til livet i dåpen.
Halleluja! Halleluja!*

¹¹⁵ Gudstjenestebok for Den norske kirke (1992), s. 236-237

*Jublende løfter vi hellige hender,
vi som forlengst var fordømt og fortapt.
Nyfødt står folket på skinnende strender,
folket av prester som Herren har skapt.
Kanaans hellige frukt skal vi nyte,
vin skal vi skjenke og brød skal vi bryte.
Halleluja! Halleluja!¹¹⁶*

Salmen ovenfor er uten tvil den mest kjente av Knudsens salmer, skrevet rundt 1972¹¹⁷. Samtidig er den et godt eksempel for hvordan diktningen er fundert i Bibelens ord og bildebruk. Her begynner Knudsen i Det gamle testamentet med fortellingen om Israels utferd fra Egypt, om hvordan Faraos forfølger Israel og hvordan Israel berges gjennom havet som vi kan lese om i Andre Mosebok 14. Denne beretningen leses i salmen som en metafor på dåpens sakrament.

Salmen begynner med å lansere problemet. Israelsfolket er forfulgt av Faraos hær og står nå i klem, med hæren bak seg og havet foran seg. Tilsynelatende er det døden de møter hvor de enn snur og vender seg, «*klemte i vår grav under klippenes fot*». De står på gravens rand uten noe som kan berge dem fra den sikre død. Men så er det at det glimter av håp. Det finnes én utvei: «*Bare en eneste utvei lå åpen: veien til havet, til døden i dåpen.*» Havet, som også bærer i seg dødens krefter, lanseres som utvei. Salmen er skrevet i vi-form. Altså blir de som synger dratt med inn, så å si, i fortellingen og gjort til hovedpersoner i det salmen ønsker å formidle. Dette vi-et et *vi* av døpte. Det er den døpte menighets ferd vi i salmen blir med på.

Paradokset er tydelig, at den eneste utveien finnes i havet, i døden, i dåpen/drukningen. Dette paradokset er en klassisk kristen tanke, at frelsen går veien om døden før den springer ut til liv igjen. Slik Jesus f.eks. sier det i lignelsen om hvetekornet, at det må i jorden for å dø før det kan bli til liv.¹¹⁸ Dette kan vi også finne i f.eks. Svein Ellingsens nattverdsalme *Jesus, livets sol og glede*¹¹⁹: «*Vi skal seire ved å tape, vi skal dø og du skal skape...*». En gjendiktning etter Johann Franck, skrevet noen få år før *Faraos nådde oss like ved stranden*.

¹¹⁶ Salmen *Faraos nådde oss like ved stranden*, nr. 20 i *Det hellige bryllup* og nr. 184 i Norsk Salmebok 2013

¹¹⁷ I følge *Salmebok for kirke, hjem og skole*, utgitt av DELK – se nr. 107

¹¹⁸ Jfr. f.eks. Johannes 12, 24

¹¹⁹ Nr. 604 i Norsk Salmebok 2013

I salmen bruker Knudsen motsetninger for å få frem kraften i budskapet. «*Vi som var døde, gikk tørrskodd på bunnen midt mellom vannene ut av vår grav.*» De døde som går ut av sin grav er de dømte som i dåpen ble begravet med Kristus, som får del i en oppstandelse som er lik hans.¹²⁰ Igjen er det nært knyttet til Bibelens ord og bildebruk det vi finner i diktningen. Samtidig finner vi også en tydelig evangelisk-luthersk dåpsteologi, hvor dåpen både fremheves som den sammenheng livet leves i og som det nådemiddel som frelser fra synd og død. Tanken om at Israelfolket ble berget fra Farao, han som ville forvolde deres død, gjennom vannet, slik blir også den dømte berget fra syndens lønn, som jo også er død¹²¹, gjennom dåpsvannet.

I siste strofe har Guds folk – i salmen forstått som både Israelfolket da men kanskje først og fremst som Kirken nå – nådd frem til paradiset, til det lovede land, håpets land: *Kanaan*. Her er det også tydelig at bibelreferansene er nært tilstede. Blant annet står det i Første Petersbrev om det «*kongelige presteskap*»¹²² som i salmen refereres til som «*folket av prester*». Her blir Kanaan et bilde på det evige liv sammen med Gud i paradiset, det som beskrives bl.a. i Åpenbaringsboken. Det er også her vi hører at paradiset består av bl.a. gull¹²³ som kanskje gjenspeiles i salmens «*skinnende strender*», to ord som også kan sees i sammenheng med siste del av 1. Pet. 2,9: «... *han som kalte dere ut fra mørket og inn i sitt underfulle lys.*»

De to siste linjene i siste strofe peker på sammenhengen mellom nattverd og paradisetfesten, og knytter også slik bånd mellom dåp og nattverd, og tanken om at dåpen leder inn til nattverdens fellesskap. «*Kanaans hellige frukt skal vi nyte, vin skal vi skjenke og brød skal vi bryte!*» I siste strofe blir det også tydelig at det er av nåde man blir berget. I oss selv var vi «*fordømt og fortapt*», men jublende løftes hendene i takkesang for at Herren har skapt dette folket av prester som nå, i paradiset, kan stå for Herrens trone. Her kan vi kanskje også ane noe av den lutherske «*simul justus et peccator*» - *samtidig rettferdig og synder*: «*Jublende løfter vi hellige hender, vi som forlengst var fordømt og fortapt.*» Her dukker også et aspekt opp som vi finner igjen flere steder i både Abildsnes og Knudsens diktning, tanken om at jubelen, så å si, må funderes i pinen. Det er korsmysteriet som kan gi den dømte og frelste grunn til lovsang og glede. Nok et paradoks som følger diktningen.

¹²⁰ Jfr. Rom. 6, 3-11

¹²¹ Jfr. Rom. 6, 23

¹²² Jfr. 1. Pet. 2, 9

¹²³ Se bl.a. Åp. 21, 18

Knudsen bruker ordet «nyfødt» om folket, og leder tankene hen til Jesu ord til Nikodemus: «Sannelig, sannelig, jeg sier deg: Den som ikke blir født på ny, kan ikke se Guds rike.»¹²⁴ og «Sannelig, sannelig, jeg sier deg: Den som ikke blir født av vann og Ånd, kan ikke komme inn i Guds rike.»¹²⁵ Knudsen formidler altså en klassisk evangelisk-luthersk dåpsteologi hvor dåpen gjenføder¹²⁶ eller *nyføder*, hvor Gud er det handlende subjekt, og i dåpen formidler sin nåde og kjærlighet uforskyldt. Dåpen frelser og blir slik vårt håp. I den siste strofen av *Faraos nådde oss like ved stranden* knyttes altså håp og dåp sammen, noe som også formidles, kanskje litt tydeligere, i Knudsens andre salme i Norsk Salmebok 2013. Som vi skal se på i det følgende:

*Mitt eneste håp
er det som jeg fikk i den hellige dåp.
For loven har dømt meg og slått meg i hjel
og lagt meg i graven med kropp og med sjel.
Jeg selv er en skygge av det som ble skapt
før livet gikk tapt, før livet gikk tapt.*

*Og skyggenes land
de ligger så dypt under syndflodens vann.
Men Herren steg ned i den veldige flom.
Min Gud lot seg døpe med synderes dom
Og dypt i det mørke fordømmelsens hav
fant Kristus en grav, fant Kristus en grav.*

*Mitt eneste håp
er satt til min Herres frivillige dåp.
Han døde min død, i min grav ble han lagt;
slik fikk han min død og min grav i sin makt.
Straks steg han av dåpen med velde og bød
en dåp til sin død, en dåp til sin død.*

¹²⁴ Joh. 3, 3

¹²⁵ Joh. 3, 5

¹²⁶ Jfr. Titus 3, 5

*Av syndflodens vann
står nydøpte opp til de levendes land.
Han døptes til min død, jeg døpes til hans,
slik har han forvandlet min klage til dans.
Han løser mitt liksvøp, jeg jubler for Gud
i prestelig skrud, i prestelig skrud.¹²⁷*

I denne salmen møter vi på mange måter klassisk evangelisk-luthersk kristendom: *dåp, lov og evangelium* og det man kaller det *salige byttet*. Også her er det Bibelens ord som gir klangbunn til salmen, med et hav av bilder og referanser. Særlig er det ordene fra Romerbrevet 6 som går igjen. Allerede i de to første linjene i den første strofen møter vi tanken om at dåpen frelser, slik også i *Faraos nådde oss like ved stranden*. Her presiseres dåpens nødvendighet til frelse enda sterkere, som «*Mitt eneste håp...*». Altså er det en tydelig karakteristika ved Knudsens salmediktning at han innehar et sterkt sakramentsyn, sakramenter betyr noe dypt for ham.

Også denne salmen begynner med å slå fast et problem: «*For loven har dømt meg og slått meg i hjel og lagt meg i graven med kropp og med sjel.*» Her pekes det på lovens andre bruk, hvor loven ikke bare sier hva som er rett og galt men også blir det som dømmer menneskene. Når det er snakk om lovens andre bruk, da er det tale om at loven forteller oss at vi ovenfor Gud står som skyldige syndere, hvor vi bare blir skygger av det gode som ble skapt. Så har likevel lovens andre bruk som funksjon å lede oss syndige mennesker til alternativet – til redningen – redningsmannen.

I salmens andre strofe er det vi blir introdusert for alternativet til lovens dom: «*Og skyggenes land, de ligger så dypt under syndflodens vann. Men Herren steg ned i den veldige flom.*» Herren, Jesus, stiger ned i den samme flom, syndfloden, som menneskene druknes i av sin synd. Her brukes begrepet syndfloden som henspiller til den gammeltestamentlige beretningen om Noah i arken, fra Første Mosebok 6-8. Igjen blir det gammeltestamentlige stoffet med inn i Det nye testamentet og forklarer sammenhenger som gjelder for enhver som døpes. Fra Det nye testamentet er hører Hebreerne 11,7 og 1. Petersbrev 3,20 med, for å gi nytestamentlig lys over beretningen fra Første Mosebok.

¹²⁷ Salmen *Mitt eneste håp*, nr. 10 i *Det hellige bryllup* og nr. 185 i *Norsk Salmebok 2013*

Når Herren stiger ned i syndfloden, så er det Gud selv som tar på seg oppdraget. «*Min Gud lot seg døpe med synderes dom.*» Gud tar selv på seg den dommen den døpte synderen skulle fått, nemlig dødsdommen. Slik finner altså «... *Kristus en grav.*» i «... *det mørke fordømmelsens hav*». Dåp og død hører så å si sammen, som vi ser for eksempel av Jesu tale i Lukas: «*En dåp må jeg døpes med. Hvor nedtyngnet jeg er til den er fullført!*»¹²⁸ Her er det tale om det salige byttet som Luther snakker om, Jesus tar vår plass. Eller som Luther sier i en preken: «*Er det ikke en smuk og herlig byttehandel: Kristus, der er uskyldig og hellig, tager min synd og skyld på sig. Ja, ikke nok med det. Jeg, der kun er synd, klæder og smykker han også med sin uskyld og renhed.*»¹²⁹

I den tredje strofen fortsetter tanken om det salige byttet. Her knyttes «min» dåp til Jesu «*frivillige dåp*», og den kristnes dåp blir bundet sammen med Jesu egen dåp i linje to og tre. Den siste linjen i strofen, «... *en dåp til sin død*», kan både føre oss inn i Kolosserbrevets 2. kapittel: «...*dere ble begravet med ham i dåpen, og i den ble dere også reist opp med ham...*»¹³⁰ og Romerbrevets 6. kapittel: «*Vi ble altså begravet med ham ved dåpen til døden, for at likesom Kristus ble reist opp fra de døde ved Faderens herlighet, så skal også vi vandre i et nytt liv.*»¹³¹

I den fjerde og siste strofen kommer det nye livet. Av vannet, som her betegnes som «*syndflodens vann*», står den døpte opp til «*de levendes land*». Et begrep som det refereres til flere steder i Bibelen, men som vi også finner igjen hos Grundtvig i en salme med dette navnet, «*De levendes land*»¹³². Det er interessant å legge merke til at Knudsens og Grundtvigs salme er skrevet over samme struktur og versemål. I Grundtvigs salme er det både det kommende himmelriket og det nåværende livet i Kristus som beskrives. Denne dobbelthet kan vi kanskje merke også i Knudsens salme. At der både er et eskatologisk fremtidshåp, men også et håp og en glede her og nå, i kraft av hva den døpte mottar i dåpens gave.

Her klinger også Kol. 2 og Rom. 6 med. Kristus tar i dåpen på seg den døptes død, Kristi død blir den døptes død i dåpen, og slik får den døpte del i oppstandelsen. Dette forvandler klagesangen til jubelsang og den døpte får stå opp fra de døde, da Kristus «*løser mitt liksvøp*» og den døpte får stå foran Gud i jubel, «*i prestelig skrud*», hvor ordene fra 1. Petersbrev: «*Men*

¹²⁸ Luk. 12, 50

¹²⁹ Martin Luther, fra en påskepreken 1540.

¹³⁰ Kol. 2, 12

¹³¹ Rom. 6, 4

¹³² Se nr. 873 i Landstads reviderte salmebok og nr. 884 i Norsk Salmebok 2013.

dere er en utvalgt slekt, et kongelig presteskap, et hellig folk, et folk som er Guds eiendom, for at dere skal forkynne hans storverk, han som kalte dere fra mørket til sitt underfulle lys.»¹³³
Dåpen gir altså den dømte del i Guds frelsesverk og frelser fra det onde. Slik sett må vi kunne si at Knudsen formidler en klassisk evangelisk-luthersk forståelse av dåpen i sin salmediktning.

4.2.2. «Hvor er brødet, hvor er vinen...»: Om nattverden og messen

Som nevnt er sakramentene svært viktige i Abildsnes og Knudsens kristendomsforståelse. Derfor finner vi også en god del nattverdsalmer i *Det hellige bryllup* og i *Sangverket*. Nattverdets sakrament er et hovedfokus for mye av den nidkjærhet Abildsnes og Knudsen gir uttrykk for i sine salmer. Begge to hadde de et sterkt forhold til sakramentet og til forvaltningen av dette.

Begge hadde de den holdning at det måtte være alkoholholdig vin som ble gitt menigheten i nattverden. De så svært negativt på at man serverte alkoholfri vin noen steder. For begge to fikk dette også konsekvenser rent arbeidsmessig, da Knudsen ikke fikk et sogneprestembete han helst ønsket seg til i Jostedalen. Mens Abildsnes ble nektet ordinasjon i noen år fordi han nektet å forrette nattverd med alkoholfri vin. Også i diktningen deres har dette kommet tydelig til uttrykk. For Abildsnes vedkommende ser vi det allerede i *Præciniet* hvor han synger:

*Selv hva Herren har bestemt,
kan de overstemme siden;
de må stå i pakt med tiden –
hvilket tap om de ble glemt!
Herren satte vin på bordet,
det har de satt ut av kraft;
de har talt sitt ord mot Ordet,
deres ord og bud er saft.¹³⁴*

I strofen her finner vi en kross kritikk av flere forhold i Den norske kirke. Noe vi har sett på i kapittel 3.2.1. om *Præciniet* og Abildsnes og Knudsens diktning som kritikk. De demokratiske sider ved kirken kritiseres i de fire første linjene. Abildsnes kritiserer kirken for å følge etter

¹³³ 1. Pet. 2, 9

¹³⁴ 6. strofe i *Præcinium*, s. 6 i *Det hellige bryllup*

tidsånden fremfor å følge Gud og Bibelen og at en ved avstemning «stemmer ned» Herren selv, så å si, for å tekkes nettopp tidsånden og likeså for at de *selv* skal bli husket. Abildsnes bruker kraftige ord, f.eks. når han synger at de har satt Herrens vin ut av kraft og «*talt sitt ord mot Ordet*».

Teksten sier noe om hvor viktig sakramentet er for Abildsnes og Knudsen. For dem er det ikke i nattverden og messen snakk om bare et minnemåltid hvor vin og brød er symbolikk, for dem handler det om helt grunnleggende aspekter ved troen. Det er liten tvil om at det for dem er tale om realpresens i nattverden, Jesus Kristus er konkret tilstede i brødet og vinen, og i messen blir hans legeme og blod delt ut til menigheten. I tråd med en luthersk forståelse, men de bruker nok ord og vendinger som gjør at de tidvis kan oppfattes som mer katolske. Så er også Knudsen inntatt i den romersk-katolske salmeboken med en nattverdsalme¹³⁵ som flittig brukes i den romersk-katolske kirke.

Argumentene for at man i nattverden skulle bruke alkoholholdig vin grunngir de med Skriftens ord om at Jesus selv brukte alkoholholdig vin under påskemåltidet, og da også ved nattverdinnstiftelsen. Elementene er gitt oss i Skriften, og det kan man ikke tukle med. Knudsen har laget en litt mer morsom, eller skulle vi si tragikomisk, vise hvor det er vindruen selv som synger om det den opplever, sett fra sitt ståsted, i jeg-form:

*Men søker jeg ly hos de fromme på bordet,
da jages jeg bort som en skitten hore,
ja voldtatt i dine fienders krus
blir jeg foraktet i kristnes hus!*

*Min Gud jeg blir miskjent på begge sider –
nu klares i meg hva ditt hjerte lider!
Foraktet blir Herrens nåde og vin
av fariseer og fyllesvin!¹³⁶*

I denne salmen har Knudsen altså latt vindruen synge om hvordan den opplever situasjonen. Her får de passet påskrevet både de som drikker seg fulle på vinen, som Skriften jo advarer

¹³⁵ Nr. 788 i *Lov Herren – Katolsk salmebok*

¹³⁶ 7. og 8. strofe, nr. 124 i *Sangverket*

mot¹³⁷, og de kristne som avskyr alkoholen som syndig, kanskje ikke i seg selv men på grunn av de følger alkoholen har hatt med seg. Dette var jo også et av hovedargumentene mot alkoholholdig nattverdvin, at de som slet med problemer knyttet til alkoholbruk skulle slippe å bli eksponert for alkohol. Som et sosialetisk, diakonalt og inkluderende tiltak mer enn et teologisk. For Abildsnes og Knudsen går ikke denne måten å argumentere på igjennom, teologien de finner i Skriften trumfer slike hensyn. Vi ser en ganske kraftig ordbruk fra Knudsens side, f.eks. når han bruker ord som «hore» og «voldtatt». Igjen trer denne nidkjærheten for sakramentet frem som får et ganske kraftig språklig og poetisk uttrykk. Denne ordbruken finner vi jo også igjen i andre salmer med andre tema.

Om denne salmen i det hele tatt kan kalles en salme kan også diskuteres, den har nok mer preg av å være en slags protestvise mot misbruk av alkohol, både den ene og den andre veien. Vi finner i denne salmen også en kritikk av deler av det som er ansett som en arv fra pietismen, hvor alkoholen nærmest i seg selv blir sett på som syndig. Dette adresserer Knudsen selv, hvor han sier at det «... baserer seg på en rotnorsk pietistisk forestilling om at vin er syndig. I sin konsekvens kan ikke det bety annet enn at også Herren var synder. På Jesu tid var det mange kristne som mente det samme. Det var de som fikk Ham korsfestet. Man omtaler dem gjerne som fariseere.»¹³⁸ En ganske krass kritikk av deler av bedehusbevegelsen og den kristne avholdsbevegelsen her.

*Slik brenner min nektar av lengsel og smerte
som blodet i skapningens årer og hjerte,
jeg luer i natten og gløder mot gry
da du Herre Jesus skal drikke meg ny!*¹³⁹

Slik lyder det siste verset i denne salmen. Her får «protestsalmen» en ny dimensjon. Her bindes vindruen sammen med resten av skaperverket og den lengselen skaperverket har etter forløsning, slik Paulus skriver om det i Romerbrevet: «For det skapte venter med lengsel på at Guds barn skal åpenbares i herlighet... Vi vet at helt til denne dag sukker og stønner alt det skapte samstemt, som i fødselsrier.»¹⁴⁰ Her får salmen et eskatologisk perspektiv, og peker på

¹³⁷ Se bl.a. Ef. 5, 18ff.

¹³⁸ Geelmuyden (2014), s. 72

¹³⁹ 9. strofe, nr. 124 i *Sangverket*

¹⁴⁰ Rom. 8, 19+22

Jesu ord om vinen, etter at han har innstiftet nattverden, i Matteusevangeliet: «*Fra nå av skal jeg ikke drikke av denne frukten av vintreet før den dagen jeg drikker den ny sammen med dere i min Fars rike.*»¹⁴¹ Slik bindes så nattverden sammen med den himmelske festen som de troende har i vente, i *det hellige bryllup*.

Knudsen sier selv om alkoholen og gir den en dypere mening, da i samtale om Brorsonsalmene *Frisk opp til fryd all kristenblod* i NRK-programmet *Sang søndag*: «*I Skriften så er... altså alkohol, har man ikke ord for i Skriften. Man kaller det for 'roach' på hebraisk, det betyr det samme som ånd, 'spiritus' betyr jo også ånd, ikke sant? Og, det er som et forbilde på hva som skjer når Den hellige ånd kommer over oss og tenner denne guddommelige gleden i oss: 'Kristus er oppstanden!' Da blir vi helt andre mennesker, altså vi oppfører oss helt annerledes. Og folk oppfatter oss som om vi er drukne, slik var det på pinsedagen og slik kan det skje i dag igjen.*»¹⁴²

Abildsnes og Knudsen synger altså ikke bare om alkoholinnholdet i nattverden, selv om de holder fast ved at det er helt sentralt at en benytter seg av de samme elementene som Herren selv skal ha benyttet seg av. Her står de i en klassisk høykirkelig tradisjon, hvor særlig Kirkelig Fornyelse har vært sentrale i Norge. Nattverdets betydning og innhold utover elementene hører selvsagt med i diktningen deres og trer frem på ulikt vis i flere enn de av salmene som har nattverden som hovedtema. Nattverden og messen dukker stadig opp i diktningen deres. Med det sagt går vi videre til Abildsnes og en av hans nattverdsalmer, hvor han synger:

*Med hendene løftet i lovsang ved bordet
stod Herren og vigslet en kalk og et brød.
Så hang han med hendene løftet på korset
og vigslet i smerte et liv og en død.*

*I kalken og brødet er døden og livet,
er Kristus, vårt hode og Kirken, hans kropp,
korsfestet, oppstanden og steget til himmels,
hans evige offer, her løftes det opp!*¹⁴³

¹⁴¹ Matt. 26, 29

¹⁴² Se NRK Fjernsyn, Sangsøndag, 16. april 1995, fra cirka 12.35.

¹⁴³ Nr. 14 i *Det hellige bryllup*

I denne korte salmen veves skjærtorsdagens og langfredagens hendelser sammen. De to første linjene i første strofe er skjærtorsdagen. Her er Kristus med i den lovsang som hører til det jødiske påskemåltidet¹⁴⁴, det måltidet som nattverden innstiftes i rammene rundt. Slik bindes Det gamle og Det nye testamentet sammen, så å si¹⁴⁵. Kristus innstifter nattverden. Dagen etter har han også hendene løftet, denne gangen hengt på korset langfredag. Slik står han på mange måter i en velsignelsespositur, og «*vigsler i smerte et liv og en død*». En kan kanskje tenke seg at her har Abildsnes med seg Pauli ord til filipperne: «*Å leve er for meg Kristus, og å dø er en vinning.*»¹⁴⁶ Kontraster som virkemiddel er nærværende i denne salmen, med hendene løftet i lovsang, mens de så blir løftet i smerte. Og videre når det er tale om liv og død.

I den andre strofen gjøres skjærtorsdagens og langfredagens hendelser aktuelle i den hellige messen, i nattverden. Abildsnes forklarer for oss hva vi så får del i når vi feirer nattverd. Her klinger ordet fra 1. Korinterbrev 10, 16 med: «*Velsignelsens beger som vi velsigner, gir det ikke del i Kristi blod? Brødet som vi bryter, gir det ikke del i Kristi kropp?*» Her kan det se ut for at Abildsnes forfekter at det i nattverden foregår en forening mellom den/de troende. Domprost Svanholm nevner i sin anmeldelse¹⁴⁷ begrepet «*unio mystica*», altså en mystisk forening, i sammenheng med denne salmen. Et begrep, eller en tanke, som ble særlig aktualisert av cisterciensermunken Bernhard av Clairvaux¹⁴⁸ i middelalderen.

Han bruker ikke selv begrepet, men taler heller om et «*åndelig bryllup*» hvor Høysangens ord og bilder blir brukt for, så å si, beskrive samfunnet med Kristus. Her er det tale om en erfaringsbasert mystikk og religiøse opplevelser. Hos Abildsnes og Knudsen spør det om vi kan tale så mye om den religiøse opplevelsen, noe Skollevoll peker på i sitt arbeid med Knudsens mystikk¹⁴⁹. For Abildsnes og Knudsen er det sakramentene som er det primære – ikke nødvendigvis en individuell religiøs opplevelse.

I Abildsnes' (og Knudsens) diktning finner vi en tanke om at i messen, i nattverden, der blir Kristi frelsesverk – «*hans evige offer*» – løftet frem for menigheten. Tydelig og konkret i denne salmen. Ja, offeret blir løftet opp, jamfør elevasjonen i nattverdliturgien. Vi finner en form for

¹⁴⁴ Under det jødiske påskemåltidet sang man lovsanger fra Psalteret, Salmenes bok.

¹⁴⁵ Jfr. «... *den nye pakt i mitt blod...*», Lukas 22, 20

¹⁴⁶ Fil. 1, 21

¹⁴⁷ Svanholm (02.07.1977)

¹⁴⁸ Hausken (2018), s. 26

¹⁴⁹ Skollevoll (2012), s. 39

messeoffertankegang i deres diktning. Dette har de møtt kritikk for fra noen miljø, mens miljø som Kirkelig Fornyelse¹⁵⁰ har tatt dette til sitt bryst. Dette har også gjort at diktningen deres, som nevnt før, brukes i katolske miljø¹⁵¹.

Knudsen deler litt av sine tanker omkring messeofferet i boken *Veien til Moria* som er en samling bibeltimer omkring offertanken i Bibelen: «Du tenker på vel nå på messeofferet, den hellige nattverd... Ett offer, frembrakt en gang for alle, gis oss å ete til alle tider, utover hele verden, det er saken. Det er det ene og samme offer som er tilstede hele tiden – en gang for alle og samtidig nærværende til alle tider og på alle steder. Det er det som er kirkens mysterium, det er det vi lever av. Derfor er dette offer hele tiden nærværende i den forstand som fullbrakt, som om det skjedde sekundet før. Som fullbrakt offer er det alltid tilstede.»¹⁵²

Abildsnes og Knudsen er ikke katolikker, og ble det heller ikke. Men det er liten tvil om at de har et høykirkelig ståsted i norsk kristenliv og setter slik messeofferet inn i en luthersk forståelsesramme og skiller seg dermed fra en romersk-katolsk forståelse av messeofferet og den hellige nattverd. Kanskje kan fortellingen fra 4. Mosebok¹⁵³ om kobberslangen også være en tolkningsnøkkel for å forstå messeofferet i Abildsnes og Knudsens diktning, at offeret som løftes opp blir den kristne til legedom og frelse? Men offeret er det samme offeret som ble gjort på Golgata, det gjøres ikke på nytt i messen.

Tilbake til Abildsnes' salme. I salmen finner vi, som også nevnte Svanholm peker på i sin anmeldelse, at de tankene som kommer til uttrykk gir det kristne livet og den hellige nattverd en dypere dimensjon enn å være rent individualistisk. I den foreningen som det her er tale om, i nattverden, er det altså Kirken som fellesskap som er i hovedfokus. I denne foreningen får den kristne og Kirken også del i de trengsler som hører etterfølgelsen av Kristus til. Korsteologien er nærværende, og slik sett står Abildsnes i en klassisk luthersk kontekst. Abildsnes gir uttrykk for denne korsteologien også i en annen salme i *Det hellige bryllup*: «Kirken er i alle tider Kristi

¹⁵⁰ Jfr. *Erklæring om Kirkelig Fornyelse*, punkt 13 om nattverden, hvor det blant annet står: «Vi tror at Herren i den hellige nattverd gjør Golgataofferet effektivt nærværende og således gjør de nattverdfeirende delaktige i sitt legeme og blod.»

¹⁵¹ Både i romersk-katolsk og nordisk-katolsk sammenheng. Se f.eks. nr. 788 i *Lov Herren – katolsk salmebok*.

¹⁵² Knudsen (1997), s. 94+95

¹⁵³ 4. Mos. 21, 4-9.

*legeme som lider.»*¹⁵⁴ Her skiller Abildsnes seg på mange måter fra en mer pietistisk kristendomsforståelse, hvor det individuelle forholdet mellom Gud og menneske er mer sentralt. Samtidig som mystikken fra pietismens tid på sett og vis bevares. Vi må se litt på den kanskje mest kjente av Knudsens nattverdsalmer:

*Deg Herre Jesus vil vi bekjenne,
som herlig prest og blodig offerlam,
deg Herre Jesus, deg vil vi prise
for det som er vår egen dype skam!*¹⁵⁵

*Du gikk til grunne for våre hender,
vi dømte deg, og dette er vår dom.
Men brødet brytes, og vinen skjenkes,
og dine hender gjør vår gjerning om.*¹⁵⁶

Her pekes det på rollen Jesus har som øversteprest¹⁵⁷. Men også her møter vi paradokset, Kristus er både offerlam og offerprest. Han er både den som ofres og den som ofrer. Dette prises han for, at han har tatt på seg det som egentlig var vår «*dype skam*» og som skulle være vår død. Her aner vi tanken om *det salige byttet* fra Luther, Kristus som tar på seg vår synd, og som gir oss sin rettferdighet¹⁵⁸. Videre i den andre strofen pekes det videre på at det er for vår skyld Kristus dømmes. Her kommer nattverden inn, og peker på den forvandlende kraft Kristi kjærlighetsoffer har. Kristi hender gjør det onde om til noe godt, fra død til liv. Offeret blir til frelse og liv.

*I våre hender var kors og nagler
da dine hender løftet vin og brød,
da dine hender forvandlet drapet
til offergave og til soningsdød.*¹⁵⁹

*Du tolket korset, du tydet døden,
du gjorde pinen til din kongevei,
for da du viet deg selv til offer,
da måtte våre hender tjene deg.*¹⁶⁰

Igjen pekes det på menneskets skyld og på hvordan Jesus vender «*drapet til offergave og til soningsdød*». Det kommer tydelig frem at denne død er en soning for våre synder, jfr. med tilsigelsesordene etter nattverden: «*Den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus har nå gitt oss*

¹⁵⁴ Nr. 32 i *Det hellige bryllup*

¹⁵⁵ Strofe 1 i nr. 13 i *Det hellige bryllup*

¹⁵⁶ Strofe 2 i nr. 13 i *Det hellige bryllup*

¹⁵⁷ Jfr. bl.a. Hebr. 4, 15-16

¹⁵⁸ Jfr. dåpen – se f.eks. nr. 10 i *Det hellige bryllup* – og s. 47 i denne avhandling.

¹⁵⁹ Strofe 3 i nr. 13 i *Det hellige bryllup*

¹⁶⁰ Strofe 4 i nr. 13 i *Det hellige bryllup*

*sitt hellige legeme og sitt dyre blod, som han gav til soning for alle våre synder...»*¹⁶¹ Her ser vi at smerten og pinen er med, men den forvandles til en «*kongevei*». Her kan vi ane noe fra Salme 126, 5: «*De som sår med tårer, skal høste med jubel.*» Dette ligger på mange måter til grunn for all den botstone vi kan finne hos Abildsnes og Knudsen.

*Og som du gav deg i våre hender
da vi i tross fullbyrdet dine ord,
slik har du gitt deg i våre hender
som vin og brød på dette offerbord.*¹⁶²

*Deg Herre Jesus vil vi bekjenne
som blodig lam og herlig offerprest!
Vi bryter brødet, vi skjenker vinen,
vår dype skam er blitt vår høye fest!*¹⁶³

Her ser vi at nattverden og Golgataofferet bindes tett sammen. Det er dette offer som gir nattverden sin mening, et offermåltid som gir del i syndenes forlatelse. Det er et offer, en gave til den kristne, både kollektivt og personlig. I den siste strofen henter Knudsen opp igjen fra den første. Jesu død er snudd til glede og menneskets dype skam er nå forvandlet til fest. Nattverden blir slik også et festmåltid her og nå, men som også peker frem mot det himmelske festmåltidet i fullendelsen, *bryllupsmåltidet*¹⁶⁴.

I Abildsnes og Knudsens diktning rundt nattverden møter vi et offerspråk og en høykirkelig forståelse av sakramentet. At det skal være alkohol i nattverdsvinen er for dem selvsagt. Nattverden har sin grunn i Jesu kjærlighetsoffer og det er etter deres forståelse dette kjærlighetsoffer som blir gitt til den troende i nattverden. Derfor kan en tale om en messeoffertanke i diktningen deres. Men denne er ikke koplet sammen med en romersk-katolske forståelse av messeofferet. Slik sett må vi nok kunne si at messeofferet hos Abildsnes og Knudsen primært handler om at den nattverdsøkende får del i Kristi eget offer som gir syndenes forlatelse.

4.2.3. «I begynnelsen var Ordet...»: Om Jesus Kristus

Helt sentralt for den kristne tro er naturligvis Jesus Kristus og det som den andre trosartikkel vitner om. Dette er også sentrum for Abildsnes og Knudsens diktning og det er dette som gir grunnlaget for sakramentssalmene, som vi har vært noe innom. Her skiller de seg på mange

¹⁶¹ Jfr. Gudstjenesteboken, s. 80

¹⁶² Strofe 5 i nr. 13 i *Det hellige bryllup*

¹⁶³ Strofe 6 i nr. 13 i *Det hellige bryllup*

¹⁶⁴ Jfr. Åp. 19, 9

måter fra den pågående salmefornyelsen, jfr. kapittel 3, hvor man ikke minst dikter salmer til den første trosartikkel om Gud, Skaperen. Abildsnes og Knudsen holder seg i så måte nær tidligere luthersk tradisjon ved at Kristus og hans frelsesverk står sentralt og i fokus i diktningen. Samtidig må vi kunne si at det i mye av Abildsnes og Knudsens diktning er en nøye sammenheng mellom alle de tre trosartiklene.

*I begynnelsen var Ordet
i Guds øre som en sang.
Skapt ved Ordet skulle verden
tone med den samme klang.*

*Adam skapt i Ordets bilde,
skulle klinge ren og skjønn
som en hymne til Gud Fader,
som en gjenklang av Guds Sønn.*

*For den hymne som forstummet,
lyder det på jorderik
fra et menneske i opprør
hån og klage, spott og skrik.*

*Men Guds Ord tok bolig blant oss,
han ble menneske som vi
og fra Jesu rene leber
stiger hymnen ny og fri.*

*I et menneske på jorden
klinger nu påny Guds Ord.
Han er kommet for å gjøre
verden til et lovsangskor.*

*Ordet la han meg i munnen.
Jeg er ikke lenger stum,
Jesus Kristus er min lovsang.
Gjenlyd, Guds mysterium!*

I denne¹⁶⁵ salmen fra Willy Abildsnes møter vi det klassiske ordparet *skapelse* og *forløsning*. Menneskelivet sammenlignes med en hymne, en salmesang som har sitt opphav fra Skaperen. Linken til skapelsesberetningen i Johannesevangeliet er ikke til å unngå: «*I begynnelsen var Ordet...*», og automatisk følger også skapelsesberetningen fra 1. Mosebok med. Gud som skaper ved sitt ord. Men så blir denne hymnen «*forstummet*», den blir stille. Syndefallet er kommet inn i verden og har stanset sangen, den er blitt til «*hån og klage, spott og skrik*».

Men så kommer Ordet, Kristus, til jorden. Gud blir menneske i inkarnasjonsmysteriet. Jesus synger hymnen «*ny og fri*», den som mennesket i syndefallet hadde mistet. I og med Jesu komme til jord er endelig sangen tilbake, og verden skal gjøres «*til et lovsangskor*», slik vi blant annet finner det i Salmenes bok og i Åpenbaringsboken¹⁶⁶. I avslutningsverset trer

¹⁶⁵ Nr. 1 i *Det hellige bryllup*

¹⁶⁶ Se bl.a. Åp. 19,1.

salmeforfatteren frem, som en slags representant for mennesket, og forteller om sitt møte med Kristus. Det er Kristus som legger Ordet i munnen på mennesket, vi kan ikke selv ta dette Ordet og denne sangen i munnen. Den må gis oss av Kristus selv og slik kan lovsangen atter tone og Guds mysterium lyde. En kan også lure på om Abildsnes i den første linjen av 6. strofe har et blikk til nattverden, at Ordet som legges i munnen er Kristus selv, slik også i nattverden.

I denne salmen har Abildsnes brukt allegorien som virkemiddel, noe som går igjen flere steder både hos Abildsnes og Knudsen. Sangen blir i denne salmen et slags bilde på frelsen, på menneskets relasjon til Gud, og det at sangen stilnet et blide på syndefallet, som siden gjenopprettes ved Jesu komme til jord for å legge Ordet i munnen på mennesket. Slik blir mennesket frelst og kan igjen synge ut sin lovsang, i kirkens fellesskap som et kor. Allegorien som virkemiddel finner vi også igjen flere steder hos barokkens diktere.

*Våre store synder
korsfestet her Guds Lam,
Jesus, Guds enbårne,
vår gjerning myrdet ham.
Vi kan ikke skylde
på Judas, arm og sår,
eller på hans landsmenn,
for skylden den er vår!
Kyrie eleison.
Kriste eleison.
Kyrie eleison.*

*Vær høylovet Krist,
på tronen, korsets tre!
All vår pris og hyldest
var pine, spott og spe.
Slik er du opphøyet
ved Kraftens høyre hånd;
slik blir jorden bøyet
til bot ved nådens Ånd!
Kyrie eleison.
Kriste eleison.
Kyrie eleison.¹⁶⁷*

I denne salmen som Knudsen har gjendiktet¹⁶⁸ finner vi igjen en klassisk evangelisk-luthersk forståelse av det evangeliske budskapet. Her formidles at Jesus Kristus tar på seg den straff som mennesket skulle hatt, om det skulle dømmes etter loven. Det er *våre* synder som tar Kristi liv. I salmen finner vi også en «beskyttelse» av jødene, og den påpeker at vi ikke kan skylde på andre enn oss selv, «... *for skylden den er vår!*» - mens jødene opp gjennom ofte har fått på seg at de drepte Jesus, som et ledd i antisemittisme.

¹⁶⁷ Nr. 25, *Det hellige bryllup*

¹⁶⁸ Litt uvisst hvem som har originalen. *Det hellige bryllup* skriver «*Luther (?): Unser grosse sunde*»

Salmen er en botssalme, en bekjennelse/bønn om tilgivelse og miskunn. Kyrie-ropet som er salmens omkvad vitner om dette. Det samme gjør noe av det siste i strofe to. Mens Kristus blir opphøyd skal jorden bøye seg «til bot ved nådens Ånd». I denne salmen kan vi ane en referanse til Filipperbrevet 2, og til Kristushymnen som vi der finner: «Da han sto fram som menneske, fornedret han seg selv og ble lydige til døden, ja, døden på korset. Derfor har også Gud opphøyd ham til det høyeste og gitt ham navnet over alle navn. I Jesu navn skal derfor hvert kne bøye seg, i himmelen, på jorden og under jorden, og hver tunge skal bekjenne at Jesus Kristus er Herre, til Gud Faders ære!»¹⁶⁹

Jesus Kristus er naturlig nok det sentrale i Abildsnes og Knudsens salmer. Sentrert rundt Jesu kjærlighetsoffer på korset. Vi finner en klassisk evangelisk-luthersk forståelse av korshendelsen, det stedfortredende offeret som blir mennesket til syndenes forlatelse. Dette finner vi også vevd inn i andre salmer som i denne avhandlingen har havnet under andre temaområder.

4.2.4. «Maria skjønn...»: Om jomfru Maria

Inkarnasjonen er som vi har vært inne på et sentralt aspekt i Abildsnes og Knudsens diktning. Hos dem er også inkarnasjonen og jomfru Maria nært sammenvevet. Dette er en tematikk, som skiller Abildsnes og Knudsen fra særlig lutherske salmediktere med deres diktning omkring jomfru Maria. Her finner vi salmer som kunne gått rett inn i romersk-katolske salmebøker, og deler av bl.a. Knudsens har gjort det.¹⁷⁰ På luthersk hold, i hvert fall her på berget, må man vel kunne si at de ble møtt med en viss skepsis. For eksempel når en salme begynner slik:

*Maria skjønn, du er din faders brud.
din brudgoms moder, sønnens datter,
Guds tjenerinne svanger med sin Gud,
en visdom ingen tanke fatter!
Guds visdom du! O jomfru skjønn.
du føder nu av evighet Guds sønn!
Hill deg Maria, full av nåde.¹⁷¹*

¹⁶⁹ Fil. 2, 7b-11

¹⁷⁰ F. eks. nr. 418 i *Lov Herren – Katolsk salmebok* har elementer av dette.

¹⁷¹ 1. strofe, nr. 7 i *Det hellige bryllup*

Her ser vi en ganske annerledes omtale av Maria enn det vi er vant med i luthersk salmediktning. Maria blir her noe mer enn bare Jesu mor. Her blir Maria også et bilde på Kirken, idet hun samtidig er brud og moder, et motiv vi finner igjen hos f.eks. kirkefedrene. Hver strofe avsluttes med engelens hilsen: «*Hill deg Maria full av nåde.*», som vi jo også kjenner fra den romerske Ave Maria-bønnen. Selv sier Knudsen dette litt humoristisk om Maria-diktningen: «*Skal man først prise Herren, så synes jeg godt man kan gi mora hans litt også.*»¹⁷²

Når det gjelder det ovenstående salmevers er det også elementer som en kan stille spørsmål med. I tredje linje, «*Guds tjenerinne svanger med sin Gud...*», her kan det høres ut som om Knudsen sier at Gud besvangrer Maria, på samme vis som mann og kvinne, at Gud bidrar med sædcellen og Maria eggcellen. En slik tolkning av inkarnasjonsdogmet vil være problematisk og ikke i tråd med en klassisk forståelse av inkarnasjonen. En annen, og sannsynligvis, mer riktig forståelse av strofen vil være at Maria bærer Gud i magen, for å si det enkelt. Dette er nok en mer riktig tolkning av forfatterens intensjon, og ikke minst mer i tråd med forståelsen av Maria som *Teotokos*, *Gudføderske*, som vi finner hos kirkefedrene¹⁷³. I siste strofe av salmen bruker Knudsen Høysangens ord for å tolke Maria:

*Du selv ble født i denne fødsels nød,
din egen Sønn så blidt deg trøster,
han vederkveger deg med vin og brød
og kaller deg sin brud og søster.
Nu hviler verdens liv med lyst
som myrrakulen mellom dine bryst,
Hill deg Maria, full av nåde.*¹⁷⁴

Opp gjennom historien har Maria ikke bare stått for seg selv, men hun har også blitt brukt som bilde på blant annet kirken. Dette finner vi også igjen hos Abildsnes og Knudsen. For eksempel i den ovenstående salmen, når Maria både kalles mor og brud. Opp gjennom har jo også Maria blitt kalt kirkens mor, jfr. blant annet kirkefaderen Cyprians kjente utsagn: «*Den som ikke har Kirken som sin Mor, kan ikke ha Gud som sin Far.*» I strofen ser vi at Sønnen trøster sin mor,

¹⁷² Geelmuyden (2014), s. 83

¹⁷³ Maria fikk tittelen *teotokos* under konsilet i Efesos i 431, dette som et vern mot nestorianismen som påstod at Maria bare hadde født Jesu menneskelige natur, og ikke den guddommelige.

¹⁷⁴ 7. strofe, nr. 7 i *Det hellige bryllup*

brud og søster. Alle bilder på den samme kirke. Trøsten skjer gjennom nådemidlene, i dette tilfelle gjennom nattverden. Til slutt er det en referanse til Høysangen¹⁷⁵ hvor det er bruden i diktet, Sulamitt, som priser sin brudgom. I salmen kan vi kanskje si at den troende får hvile ved kirkens bryst, et tryggere sted kan vel ikke finnes, enn ved en mors barm.

Et annet aspekt som er viktig når vi taler om Maria hos Abildsnes og Knudsen er, noe vi alt har vært inne på, tanken om Maria som et bilde. I salmen «*Maria skjønn, du er din Faders brud*» kaller Knudsen Maria for både «mor», «brud» og «søster» - som vi har vært inne på. Her får Maria flere roller. Et annet perspektiv som dukker opp, ikke så mye direkte – men litt mere indirekte – er tanken om Maria som den nye Eva. En tanke vi også kan finne i oldkirkelige kilder. For eksempel hos Justin Martyr og Ireneus. Slik vi kjenner fra tanken om Kristus som den nye Adam. Slik Eva hørte til Adam, hører bildet Maria til Kristus, bare med positivt fortegn. Hun har møtt den «rette mann»¹⁷⁶.

Trond Kverno skriver i Børre Knudsens festskrift at man ønsket «... en skriftbasert mariologi i tråd med Efesus-konsilets dogmatiske definisjon som grunnlag.»¹⁷⁷ Mennene bak *Det hellige bryllup* og *Sangverket* ønsket å formidle en katolsk¹⁷⁸ mariologi gjennom diktningen, også i tråd med luthersk forståelse, slik man oppfattet det f.eks. i De schmalkaldiske artikler hvor Luther skriver i den latinske teksten om: «... *den evige jomfru Maria*»¹⁷⁹. Spørsmålet om Marias evige jomfruelighet innen luthersk teologi kan definitivt diskuteres, likeledes om Abildsnes og Knudsen forfekter dette syn på Maria i sine salmer. Fra Abildsnes finner vi noe av det i oversettelsen av Ambrosius' *Veni Redemptor Gentium*, sang nr. 3 i *Det hellige bryllup*, samt noen anelser i *På Moria har ilden flammet*, sang nr. 39 i *Det hellige bryllup*.

¹⁷⁵ Høysangen 1, 13

¹⁷⁶ Se kapittel 4.2.5. om erotikk og brudemystikk, samt litt i kapittel 5.1. om Eva Lundgrens kritikk av diktningen

¹⁷⁷ Se Kverno i Hermansen (2007), s. 93

¹⁷⁸ I betydningen av ordet *katolsk* slik vi f.eks. finner det i et sitat tillagt St. Vincent av Lerin: «katolsk er det som er trodd alltid, overalt, og av alle de troende».

¹⁷⁹ *Konkordieboken*, Mæland, red. (1985), s. 238 – fotnote 8.

<i>Det store havdyp</i>	<i>Maria hørte.</i>	<i>Fra dødens havdyp</i>
<i>lå stille, tomt og dødt</i>	<i>Hun møtte ingen mann.</i>	<i>står Herren Kristus opp;</i>
<i>i nattens gravdyp</i>	<i>Guds Ånd berørte</i>	<i>fra dåpens gravdyp</i>
<i>før lys og liv blir født.</i>	<i>de dype døde vann.</i>	<i>går Kirken, Kristi kropp;</i>
<i>Men Ånden svevet</i>	<i>Deg Gud skje ære</i>	<i>all død må vike</i>
<i>på vannets moderskjød,</i>	<i>for frelsens skaperord!</i>	<i>for Herrens skaperhånd,</i>
<i>Gud Herren hevet</i>	<i>Velsignet være</i>	<i>alt skapt må stige</i>
<i>sin skaperrøst og bød,</i>	<i>blant kvinner du, Guds mor!</i>	<i>forløst fra dødens bånd</i>
<i>og mørket bevet</i>	<i>Ditt liv skal bære</i>	<i>som Kristi rike</i>
<i>og brast for livets glød!</i>	<i>en himmel ny og jord!</i>	<i>til evig liv i ånd!</i>

I denne salmen¹⁸⁰ har Knudsen forsøkt å formidle Jesu unnfangelse og fødsel – og binder den sammen med hans død og oppstandelse – samt de kristnes død og oppstandelse. Han peker på Guds skaperord, som skaper hva det nevner, slik også i Marias morsliv. Knudsen fokuserer her på jomfrufødselen. Salmen er som et ekko fra andre trosartikkel. «*Jeg tror på Jesus Kristus, Guds enbårne sønn, som ble unnfanget ved Den hellige ånd, født av jomfru Maria...*» Han har også med engelens hilsen til Maria, noe som gjør at den lett kan bli ansett som katolsk. Knudsen selv ville nok pekt på at dette hører med i Skriften. Men siste del av andre strofe er rettet til Maria: «*Ditt liv skal bære en himmel ny og jord!*» – mariologi og eskatologi i en og samme setning – men det er han som er i hennes morsliv som har en «*himmel ny og jord*» å gi til sitt folk: Jesus Kristus.

I siste vers er det Jesu frelsesverk som fortsetter. Her er hav og død, vann og dåp dypt forbundet som vi også ser av andre salmer og salmestrofer hvor Jesu død og dåpen berører hverandre. Kirken som får stige ut av dåpens grav fordi Kristus stiger opp fra sin grav. Det eskatologiske perspektiv er også med her, hvor «*alt skapt må stige forløst fra dødens bånd som Kristi rike til evig liv i ånd!*» Igjen florerer det av bilder og sammenhenger. Knudsen binder mariologien sammen med inkarnasjon og frelsesverk. Slik kan bruken av Maria i diktningen kanskje forsvares ut fra et luthersk ståsted, og en finner ikke noe som direkte strider mot den lutherske bekjennelse. Men at ordbruken om Maria er uvanlig i luthersk sammenheng er enkelt å se.

¹⁸⁰ Nr. 4 i *Det hellige bryllup*

4.2.5. «Det hellige bryllup»: Om erotikk og brudemystikk

Både Willy Abildsnes og Børre Knudsen er opptatt av erotikk, da sett i sammenheng med brudemystikken. I et intervju får Knudsen følgende spørsmål om sin diktning: «Men dette er da brudemystikk fra en annen tid?» hvorpå han svarer: «Les Skriften. Legg ansvaret på Vårherre... Og hvorfor skal djevelen ha et av de mest sakrale motiver som finnes: Herrens kjærlighet til sin brud.» og videre: «Du velger gjerne uttrykk fra kjærlighetslivet? – Ja, og det gjør Bibelen også. Gå til Høysangen, Esekiel og Hoseas. Noen synes alt under beltestedet er underkristelig, men Bibelen er livets bok. Den er alt for menneskelig for oss mennesker.»¹⁸¹

Man må kunne si at brudemystikken og de erotiske sidene ved Abildsnes og Knudsens diktning er noe av det som aller mest skiller dem ut fra sin samtid, og kanskje kan vi si generelt i salmediktningen. Kort sagt handler dette om at forholdet mellom Kristus og Kirken/den troende kan sammenlignes med et ekteskap/bryllup. For Abildsnes og Knudsen er dette viktig og man kan se på det som et grunnlag for deres kristendomsforståelse. Det kommer jo tidlig til uttrykk både i tittelen og gjennom bildeuttrykket på fremsiden av deres første salmebok *Det hellige bryllup*. Det er nok riktig å si at det er få salmediktere, de siste hundre år, som har lagt så stor vekt på brudemysteriet og de erotiske sidene ved troen i som Abildsnes og Knudsen.

Her er de nok mer beslektet med pietismens salmediktere, hvor inderligheten i gudsforholdet på mange måter fikk sitt utslag i diktning med bilder fra brudemystikkens og erotikkens verden. Brorson er et av forbildene som må nevnes i denne sammenheng, og nettopp Brorson er representert i *Sangverk for Den norske kirke* med nærmere 50 salmer, flere av disse med brudemystikk som motiv. Brorson var nettopp opptatt av de erotiske sidene ved troen, dette peker blant annet Torkild E. Hausken på i sin avhandling om mystikken i Brorsons salmer¹⁸².

I sin avhandling peker Hausken på at denne delen av Brorsons (og pietismens) diktning ble sett på som «dårlig smak» og som provoserende¹⁸³ - her spiller Hausken på Erik A. Nielsens store bok om Brorson¹⁸⁴. Derfor er det interessant at det nok også er denne delen av Abildsnes og Knudsens diktning som har måttet tåle mest kritikk. Dette ser vi nærmere på i kapittel 5.1. om kritikk og anmeldelser av salmediktningen.

¹⁸¹ Se s. 60 i Stange (1983)

¹⁸² Hausken (2018), s. 29 og de følgende sider

¹⁸³ Ibid., s. 30

¹⁸⁴ Nielsen (2013)

Samtidig som at det er pietismens salmediktere, spesielt, de har som forbilder når det kommer til denne delen av diktningen, så er det i hovedsak ut fra Bibelen de vil mene er deres viktigste inspirasjonskilde. Som Knudsen også nevner ovenfor. Også Richard Skollevoll er innom en del av dette når han ser på Knudsens forhold til mystikken, og brudemystikken nevnes særlig¹⁸⁵. Skollevoll sier noe særlig om mystikk og brudemystikk i en luthersk sammenheng, som også er det mest relevante i og med at Knudsen (og Abildsnes) var lutheraner(e) og var ordinert på den lutherske bekjennelses grunn.

Skollevoll¹⁸⁶ viser oss at brudemystikken går tilbake til både jødedommen og oldkirken, og slik sett en viktig del av den kristne tro og tradisjon. Han viser også til at Augustin, blant andre, fikk brudemystikken individualisert, at brudemystikken handler om forholdet mellom Gud/Kristus, som brudgom, og den enkelte troende som brud. Luther skal ha tatt tilbake en mer kollektiv forståelse av dette, noe vi finner igjen hos Abildsnes og Knudsen. Skollevoll gir oss viktige bidrag å forstå Knudsens syn på brudemystikken. Blant annet peker han i denne sammenheng på forståelsen av gudsforholdet som en pakt, i brudemystikken som en ektepakt. Derfor er det også snakk om «*horeri*» når pakten brytes, slik vi finner igjen i beretningen om israelfolkets vandring med og bort fra Gud. For eksempel i Jesaja 57, 3: «*Men kom hit, dere sønner av en kvinne som tyder tegn, avkom av en ekteskapsbryter og en hore!*» Men ikke minst henger paktspråket sammen med korsmysteriet, hvor pakten¹⁸⁷ på en måte fullbyrdes. Det er her viktig at Gud er den aktive, menigheten/bruden den passive, mottagende. Brudgommen gir seg selv til brudens frelse.

«*En gammel rabbi sa engang at alle de hellige skrifter er store helligdommer, men at helligdommen over alle helligdommer er 'Shirs Hasharim' – Høysangen. Høysangen er Skriftens hjerte, Skriftens kvinnehjerte. Og den står også ganske så riktig midt i Den hellige Skrift...*»¹⁸⁸ slik taler Børre Knudsen om Høysangen. Når vi nærmer oss brudemystikken og de mer erotiske bildene i Abildsnes og Knudsens diktning er det et bibelsk skrift vi ikke kommer utenom, og det er nettopp *Høysangen*. Som vi alt har sagt, så er det også på dette området Bibelen som er den grunnleggende inspirasjonskilde, og i Bibelen er Høysangen kanskje det viktigste.

¹⁸⁵ Se bl.a. Skollevoll (2012), s. 41 og 45

¹⁸⁶ Skollevoll (2012), s. 45

¹⁸⁷ «*Den nye pakt i mitt blod...*», jfr. nattverdinnstiftelsen – se 1. Kor. 11, 25.

¹⁸⁸ Fra Knudsen (1994)

I Høysangen finner de altså det som blir forbildet for den djerve bildebruken de tyr til. Og der ligger på mange måter grunnbildet for deres salmediktning. Hele årsaken til at boken ble kalt *Det hellige bryllup*, og at de vurderte å kalle *Sangverket* for *Salomo og Sulamitt*. For Høysangen handler jo egentlig om disse to, Salomo og hans Sulamitt, og deres kjærlighet, poetisk uttrykt. En poesi som i store deler av kirkens historie har blitt brukt som et bilde på forholdet mellom Gud og menneske, også for Abildsnes og Knudsen.

Med dette sagt, så er det interessant at Skollevoll¹⁸⁹ peker på at han egentlig finner ganske få salmer fra Knudsens hånd hvor motivet er nettopp brudemystikken. Han skriver at han bare har funnet fire salmer hvor Knudsen har dette som hovedmotiv, og at det er antydnet i to til. Dette er interessant. Likevel er dette motivet viktig for ham, jfr. *Det hellige bryllup*. Men vi kan nok si at det er Abildsnes som i hovedsak har med dette perspektivet i flere salmer.

Så over til selve diktningen.

*Fryd deg storlig, Sions datter!
Rop av glede, Kristi brud,
selv om verden aldri fatter
hva du ser i slik en Gud.*

*Han er fattig og saktmodig,
og han rider på et øk,
og foraktet, blek og blodig
blir han verdens påskespøk.*

*Denne skjendsel må han bære
for han har en skjøge kjær.
Han vil ofre all sin ære,
han vil ta deg som du er.*

*Se, han bærer tornekrone,
for din medgift er så streng
at en galge blir hans trone
og en grav hans bryllupsseng!*

*Bare slik blir horen vunnet,
bare slik blir skjøgen brud
og den tapte jomfru funnet
i rettferdighetens skrud.*

*Hjertet kan du aldri lukke
for hans pines skarpe sverd.
Knus din dyre narduskrukke,
salv ham til hans jordeferd!*

¹⁸⁹ Skollevoll (2012), s. 8

*Fryd deg storlig, Sions datter!
Gleden får den rette låt
først når verdens horelatter
blir til brudens frydegråt!*

Denne¹⁹⁰ salmen er skrevet med evangeliet for 1. søndag i advent og palmesøndag som motiv. Altså ikke det vi typisk tenker som en fortelling preget av brudemystikk, men salmen innehar en del sentrale moment hentet fra brudemystikken. Som sagt, det er palmesøndag, Jesu inntog i Jerusalem¹⁹¹ på et esel: «*Han er fattig og saktmodig, og han rider på et øk...*». Det gamle testamentet klinger også med fra profeten Sakarja: «*Rop med fryd, Sions datter! Rop høyt, Jerusalems datter! Se, din konge kommer til deg. Rettferdig er han og full av frelse, ydmyk er han og rir på et esel, på den unge eselfolen.*»¹⁹²

Salmen innleder med GT-sitatet fra Sakarja 9,9: «*Fryd deg storlig, Sions datter*», «*Sions datter*» er altså adressaten. Umiddelbart får vi høre at «*Sions datter*» er den samme som «*Kristi brud*» i linje to. Her ser vi at Knudsen peker på Kirken som det nye Israel, men ikke minst at Kirken er *brud*, altså er Kristus brudgom. Videre får vi høre at «*verden aldri fatter hva du ser i slik en Gud*», her kan vi kanskje høre en svak gjenklang av 1. Korinterbrev 1, 18ff. hvor det kristne budskap beskrives som «*dårskap*» i verdens øyne.

I denne salmen kan vi også ane at Knudsen har hentet inspirasjon fra Hoseaboken i Det gamle testamentet. Profeten Hosea som gifter seg med den prostituerte Gomer¹⁹³. Profeten Hoseas eget liv med Gomer blir et bilde på Gud som tar det syndige mennesket tilbake¹⁹⁴, jfr. *Det hellige bryllup*. Her ligger noe av det som er særmerkene ved Abildsnes og Knudsens diktning, nemlig bruken av ord som «*hore*» og «*skjøge*», som jo er hentet fra Bibelens egen bildeverden. Samtidig oppleves nok dette fremmed i samtiden, og ikke minst i dag. Det ville nok vakt en del reaksjoner om denne salmen ble sunget på palmesøndagens familiemesse. Her kan vi kanskje si at Abildsnes og Knudsen går lengre enn sine forbilder i diktningen. Det har vi også sett i andre sammenhenger, for eksempel når vi så nærmere på en av Knudsens nattverdsalmer¹⁹⁵. Tidvis en ordbruk som skiller dem fra det mye annet av salmediktning uttrykker.

¹⁹⁰ Nr. 12 i *Det hellige bryllup*

¹⁹¹ Se Matt. 21, 1ff; Mark. 11, 1ff; Luk. 19, 28ff og Joh. 12, 12 ff.

¹⁹² Sak. 9, 9

¹⁹³ Hosea 1, 2ff.

¹⁹⁴ Hosea 2, 19-20

¹⁹⁵ Nr. 124 i *Sangverket*

Så kan det altså virke som om profeten Hosea blir et slags hovedmotiv i denne salmen, som et bilde på Jesus, «... for han har en skjøge kjær.» Denne «skjøgen» er menigheten, kirken. Slik Bibelen også beskriver det gamle Israels forhold til Gud som et ekteskap¹⁹⁶, hvor Israel til stadighet er troløse mot sin Gud, slik er også menigheten beskrevet i noenlunde samme ordelag. Vi kan i denne sammenheng snakke om det nye Israel. Kirken, av alle folkeslag, som er podet inn på treet, jfr. Romerbrevet 11. Det nye Israel som også blir å anse som Herrens brud.

I denne salmen møter vi igjen dette med at gleden er fundert i en pine, i korsmysteriet. «... for din medgift er så streng at en galge blir hans trone og en grav hans bryllupsseng.» I salmen er dette helt nødvendig for at «den tapte jomfru», Eva, som bilde på mennesket og menigheten, skulle bli «funnet i rettferdighetens skrud.» Det er Kristus som kler sin brud i rettferdighet, vår rettferdiggjørelse er i all hovedsak knyttet sammen med Jesu verk på Golgata. Dette er viktig i Knudsens diktning og vi finner det igjen flere steder. I siste strofen kommer vi tilbake til start, til gleden Sions datter og Kristi brud har del i. Smerten og troløsheten forvandles til frydegråt, som Abildsnes og Knudsen har med som et viktig karakteristika i flere salmer. Smerten og lidelsen som gledens og jubelens grunn. Jamfør ordparet *lidelse* og *lidenskap*.

Når vi snakker om brudemotivet hos Abildsnes og Knudsen er det en salme som vi må innom. Abildsnes' *På Moria har ilden flammet*¹⁹⁷. Knudsen kaller den forøvrig «et slagskip av en salme»¹⁹⁸, den har tross alt 24 strofer. Salmen inneholder også mange andre bilder og referanser – så den kunne også blitt plassert under det foregående kapittelet – og kanskje flere. Men referansene til brudemotivet er flere, så den er plassert her, derfor blir fokuset også på brudemotivet i salmen.

*På Moria har ilden flammet
fra verdens grunn ble lagt.
Gud Fader selv har slaktet Lammet,
i blod er Herrens pakt.
Dødsdypet har han overskygget,
sin sjel uttømte Gud;
slik blir hans legems tempel bygget,
slik løser han sin brud.*¹⁹⁹

¹⁹⁶ Se f.eks. Jeremia 2, 2

¹⁹⁷ Nr. 39 i *Det hellige bryllup*

¹⁹⁸ Jfr. foredrag holdt på Kirkelig Fornylses Granstevne, 1994. Tema: *Et stort mysterium, Efeserne 5.*

¹⁹⁹ 1. strofe, nr. 39 i *Det hellige bryllup*

Moria²⁰⁰ berg, som også denne avhandlingen henter sin tittel fra, er et sentralt sted i Abildsnes og Knudsens teologi. Moria er stedet hvor Isak først skulle til å ofres av sin far Abraham²⁰¹. Og den fortellingen er helt sentral, om en som ofrer sin sønn. Moria blir et helt sentralt sted for å forstå Guds frelsesmysterium, «*Moria er offerstedet fremfor noe.*» sier Børre Knudsen²⁰², og peker på at Moria berg og Tempelfjellet²⁰³ er det samme. Også Skollevoll peker på dette i sin avhandling, flere steder²⁰⁴. Beretningen om Abraham som ofrer Isak blir et viktig bilde på Jesu stedfortredende død, væren som er fanget i en tornebusk bli ofret i stedet for Isak. Kristus, *Guds lam* og *Guds enbårne sønn*, ofres i stedet for menneskene. Moria (og tempelet) peker frem mot Golgata og forklarer Golgataofferets dype mening²⁰⁵, som det stedfortredende offer som tar det endelige oppgjør med vår synd. Dette kjærlighetsofferet er også det grunnleggende for å forstå brudemotivet hos Abildsnes og Knudsen. Brudgommen som gir seg selv for å berge sin brud.

På slutten av denne første strofen møter vi brudemotivet: «... *slik løser han sin brud.*» Her blir Gud/Kristus, brudgommen, en *løser*. En som løser sin brud, altså kjøper henne fri og blir hennes beskytter. Her kan vi finne et forbilde i Ruts bok, i forholdet mellom Boas og Rut, jfr. Rut 3-4. Ellers finner vi også et uttrykk eller bilde ovenfor, «... *sjel uttømte Gud*», som også kan peke mot det erotiske. Skriftbasisen for dette uttrykket finner vi hos Jesaja 53, 12 og i Filipperbrevet 2,7 i Kristushymnen vi finner der.

*På Moria lot Herren bygge
den gamle helligdom.
Der skuet Israel sin skygge
til tidens fylde kom.
Det tempel er som tegn og bilde
den uforløste mor,
det tomme hus, den tørre kilde,
den ufruktbare jord.²⁰⁶*

*I jordens bilde treder presten,
Gud Herrens bilde, inn
med blod og ild på soningsfesten;
så tunge er hans trinn.
Han bærer Herrens navn på pannen
og folkets på sitt skrud,
men vet at han er ikke mannen
som løser denne brud.²⁰⁷*

²⁰⁰ *Moria* betyr også dårskap på gresk

²⁰¹ 1. Mos. 22

²⁰² Knudsen (1997), s. 8

²⁰³ Jfr. 2. Krøn. 3, 1

²⁰⁴ Skollevoll (2012), s. 7 og 32 bl.a.

²⁰⁵ Se bl.a. Knudsen (1997), s. 15

²⁰⁶ 2. strofe, nr. 39 i *Det hellige bryllup*

²⁰⁷ 3. strofe, nr. 39 i *Det hellige bryllup*

Salmen fortsetter med å fortelle om Moria, her skulle også tempelet ligge, som vi har vært inne på. Abildsnes forteller om tempelets funksjon, men beskriver det som et tegn og et bilde, men det er uforløst, det er ikke det endelige. I seg selv er det ufruktbart, en tørr kilde. Her kan vi også ane at det ligger et bilde fra erotikkens verden. Prestens tjeneste har Abildsnes også med, der han på den store forsoningsdagen, *Yom Kippur*, går inn i tempelet for å gjøre soning for folkets synder. Samtidig sier han at denne presten vet at det ikke er han som er den som kan løse bruden fra syndens vold. Som vi skal se nærmere på i kapittel 5.1., om kritikk av diktningen, så er det nok denne delen av diktningen deres som har gitt dem mest kritikk. Ikke minst på grunn av måten man omtaler mann og kvinne på. I visse kretser har dette blitt ansett som mannssjåvinistisk poesi hvor mannen er, så å si, den rådende, mens kvinnen ikke kan gjøre noe.

For Abildsnes og Knudsen har det vært viktig i møte med denne kritikken å peke på den de kaller «*den rette mann*». Slik som i salmen her, det er ikke presten som kan løse bruden. «*Den rette mann*» er i dette tilfelle forstått som den annen Adam, altså Kristus²⁰⁸. Den gamle Adam, den første mann, han utfører ikke sitt kall rett og svikter slik sin hustru Eva, og slik gjør mannen på ny og på ny fremover i historien. Helt til den rette mann kommer, i Kristus. Han som kan forløse verden. Slik forstått kan en si at det bare er Gud som kan frelse mennesket fra syndens makt, som mennesket har arvet fra den første Adam, jfr. syndefallet og arvesynden. Mennesket kan ikke frelse seg selv, det må bli frelst av den levende Gud. Jfr. med dåpen, man blir i dåpen gitt frelsen. Her finnes en jamføring til Maria som den nye Eva.

Knudsen sier i et foredrag: «*Denne boken (Bibelen) handler så mye om menn. Det er fordi den er brudens bok om den rette mann, som hun hungrer etter, som hun er syk av kjærlighet etter.*²⁰⁹ *Og alle disse menn som hun forteller om står i den store manns linje, som på en måte føreer frem til ham – brudgommen, den ene og den rette.*»²¹⁰ Den som kanskje særlig, i bibelhistorien, får et møte med den rette mann er synderinnen i Simon fariseerens hus. Dette møtet har Abildsnes skrevet en salme over:

²⁰⁸ Jfr. 1. Kor. 15

²⁰⁹ Jfr. Høysangen 5, 8: «*Jeg ber dere, Jerusalems døtre, om dere finner min kjæreste, fortell ham at jeg er syk av kjærlighet.*»

²¹⁰ Fra Knudsen (1994)

*Over Herren falt ved aftenbordet Åndens klare rus,
og han øynet ikke lenger Simons stue,
han så himmelen og jorden, han så verdens store hus,
over gulvet steg i mot ham husets frue,
med den kostelige nardus skred all verdens dronning frem,
skjær som morgenrøden, yndig som Jerusalem,
skjønn som månen, ren som solen, hård som døden.*

*Som en skare under banner, med trompeters skarpe lyd
triner bruden frem, forferdelig å skue,
foran henne bæres ris og torner, nagler, kors og spyd,
og han hvisker: du har fanget meg, min due,
du har kastet dine øyne på meg luende som ild,
nu er timen kommet – amen! Kvinne, som du vil!
Og hun bryter krukken over Herrens hode.*

*Og den Salvede fikk navnet av den salve hun utgjøt,
hun har viet ham til konge over verden,
da hun løftet smurningshornet og den dyre nardus fløt,
og hun gjorde ham i stand til jordeferden.
Og til hennes ihukommelse skal det som hun har gjort,
ropes ut til verdens hjørner ifra Sions port,
og den kostelige duft skal fylle huset.²¹¹*

Denne salmen fra Abildsnes bringer oss til beretningen fra Lukas 7, 36-50²¹². Om Jesus som er på besøk i Simon fariseerens hus og der møter en synderinne som salver ham. Salmen fortolker det som skjer i Simon fariseerens hus i en dypere betydning enn det blotte øye kan lese. Det er som om det som skjer mellom Jesus og denne synderinnen skjer på en måte utenfor de andre tilstedeværende sin bevissthet. Men at dette ses i «Åndens klare rus». I dette «synet» kommer synderinnen mot ham, men hun bærer dronningtittel i Abildsnes' salme, endog «all verdens dronning» og beskrives som en vakker kvinne. Dette dronningbilde kan vi finne igjen i romersk-katolsk tankegang om Maria som dronning, i dette tilfelle som et bilde på kirken.

²¹¹ Nr. 95 i *Sangverket*

²¹² Se også Matt. 26, 6-13 + Joh. 12, 1-11.

I strofe to har dronningen blitt brud – som går mot Jesus «*som en skare under banner, med trompeters sterke lyd*» – her kan det nesten virke som om hun beskrives i flertallsform, altså som kirkens bilde, jfr. «*en skare*». Et bilde vi også finner i Åpenbaringsboken²¹³. Hun bærer med seg en salvekrukke. Det står også at bruden er «*forferdelig å skue*», og det nevnes «*ris og torner, nagler, kors og spyd*». Det er som om Jesus ser den dyre brudepris som må betales for å få bruden. Piskingen, torne kronen, korset og spydet i siden. Hans lidelseshistorie.

Så møtes vi av bilder hentet fra forelskelsen: «*... han hvisker: du har fanget meg, min due, du har kastet dine øyne på meg luende som ild...*» Det er henne han vil ha, synderinnen som bærer i seg bildet på verden. Og synderinnen – som får bli Kristi brud – har endelig møtt *den rette mann*. Det er nesten som om hendelsen i Simon fariseerens hus, i Abildsnes' salme, har elementer fra Getsemanehagens hendelser. Bare at det her er kvinnen han snakker med og ikke sin Far, og han sier: «*...nu er timen kommet – amen! Kvinne, som du vil...*» Hvorpå hun bryter krukken med salve over hans hode.

Salven er et bilde på at Jesus måtte dø, man salvet mennesker til deres begravelse. Så blir også Jesus salvet til sin, «*hun gjorde ham i stand til jordeferden*». Men salven har også en annen betydning, kongene i Israel ble også salvet. Så her skjer det en dobbel salvelse. Bruden salver sin brudgom, Israels konge til både død og herlighet. Så avslutter Abildsnes med å si at denne hendelsen i Simon fariseerens hus skal det fortelles om, slik også Bibelen har det med²¹⁴. Så blir dette en salme om bruden som har møtt den rette brudgom, Kristus, han som skal betale en dyr pris for sin brud. Offerdøden på korset, som blir til verdens frelse.

Mye mer kunne blitt skrevet om brudemystikken og erotikken i Abildsnes og Knudsens salmediktning. Men vi har sett på noen viktige momenter. Både fra hvor de henter disse bildene fra, hvor Høysangen er den fremste kilden, men også andre skrifter i både Det gamle og Det nye testamentet. Vi har også pekt litt på slektskap med andre diktere, særlig er Brorson nevnt. Andre forbilder kunne også blitt tatt frem, men av tidshensyn må det bli ved et annet tilfelle.

²¹³ Jfr. Åp. 7, 9

²¹⁴ Jfr. Matt.

4.2.6. «*Vær hilset, herr biskop...*»: Om embetet

En tematikk som relativt sjelden tas opp i salmediktning er *embetet*, altså prestetjenesten. I Abildsnes og Knudsens diktning har derimot denne tematikken fått en viss plass. Vi skal bare se på ett eksempel på dette i denne sammenheng. Samtidig er eksempelet spekket av bilder og viktige momenter, ikke bare om prestetjenesten. Salmen, eller diktet, *Vær hilset, herr biskop, Guds øye i nord* er nok ikke først og fremst tenkt som en menighetssalme, vi får kalle det en sang. For den er likefull en del av samsamlingen *Det hellige bryllup*, og den forteller oss noe om Abildsnes og Knudsens forhold til embetet:

*Vær hilset, herr biskop, Guds øye i nord,
vår Stella Polaris som vokter Guds Ord
at skibet ei viker fra leden;
Gud gi deg å stande det sted du skal stå,
thi ellers må kirken med læren forgå.
Vær ydmyg, men ikke beskjeden!*²¹⁵

Her har Knudsen tydelig latt seg inspirere av sitt forbilde²¹⁶ Peter Dass og hans kjente dikt *Nordlands Trompet* som begynner slik: «*Vær hilset I Nordlands bebyggende Mænd...*»²¹⁷ Og slik Dass' dikt er en hyllest og en hilsen til sine sognebarn, så er Knudsens dikt en hilsen til sin biskop, som på det tidspunkt var Kristen Kyrre Bremer, senere biskop i Nidaros. Men diktet er også en hyllest til embetet og det forteller noe om hva Knudsen anser som viktig for en rett embedsinnehaver.

Denne sangen er også et godt eksempel på at Knudsen har forbilder i barokkens verden, denne sangen er særlig inspirert av Petter Dass – som nevnt. Det oser av bilder, allerede fra første strofe: Her møter vi biskopen som skal være som en stjerne, «*Stella Polaris*» som våker over Guds kirke, som i sin tur blir beskrevet som et skip. Videre er sangens persongalleri stort, og man når innom mang en beretning fra Det gamle testamentet, som vi skal se på i det videre.

Som vi ser allerede fra begynnelsen, så er biskopens oppgave å ta vare på læren, samt å være tilsynsmann for den rette lære. Biskopen skal så å si våke over dem han er tilsynsmann for, de

²¹⁵ 1. strofe, nr. 26 i *Det hellige bryllup*

²¹⁶ Se blant annet Stange (1982) s. 56

²¹⁷ Apenes og Heggelund (red.), s. 20

som nevnes i strofe tre. Her beskrives prestene, prostene, diakonene – altså de som er vigslet til tjeneste for Guds kirke – som «... *herlige strenger i Guds instrument, og rørt av hans finger de toner!*»²¹⁸ Igjen ser vi barokkens virkemidler i bruk. Kirkens tjenere skal ledes av Gud, som instrumenter for ham – og det er Guds ord som skal gis videre – «*sannhetens ord*» som kan føre dem til Guds alter – ord og sakrament:

*Vær hilset I Herrens levitter i nord
som helliger folket i sannhetens ord
og føre dem frem for Guds alter!
Ja rettelig kalles I jorderiks salt,
thi I er av Gud til den tjeneste kalt
som vier hans gaver og salter!*²¹⁹

Videre er sangen full av referanser til Det gamle testamentet. Som han ofte gjør, bruker Knudsen også her Det gamle testamentet for å forstå den nye pakts innhold, herunder også den nye prestatjenesten. Noe som kanskje, ved første øyekast, kan virke litt forunderlig. At man bruker den gamle pakts offerterminologi for å forstå den nye prestatjenesten, som ikke har samme offerfunksjon. Samtidig, om man ser på helheten i diktningen vi er inne i nå, så er offerterminologien viktig – offeret hører også med i den nye pakt, ja – Kristi offer er hele fundamentet for den nye pakt.

Offertanken må ikke forstås slik at offeret gjentas av en ny offerprest – jfr. romersk-katolsk lære – fritt gjenfortalt - nei, «*For med ett offer har han for alltid gjort dem fullkomne som blir*

²¹⁸ Fra 3. strofe, nr. 26 i *Det hellige bryllup*

²¹⁹ 4. strofe, nr. 26 i *Det hellige bryllup*

*helliget.»*²²⁰ Det er Kristi offer som ble gitt en gang for alle som er det offer den nye pakts prester skal vise til. Her kan kanskje, igjen, fortellingen om kobberslangen, fra 4. Mosebok 21, være et forbilde. Offeret som løftes opp til menneskers frelse, men offeret er alt gjort ferdig.

*Vær hilset I fedre for Abrahams barn
som vekkes av stener og fiskes i garn
og høstes som korn til Guds rike!
I åpner som Aron en faderlig favn
og signer alt folket i Faderens navn
og Sønnens og Åndens tillike!*²²¹

*I kalles må fedre for Israels ætt,
thi skjønt bare Gud kunne avle dem rett
ved vannet og Ånden og Ordet,
så går I som Josef og passer vel på
Maria, hans menighet, og hennes små
og nærer dem trofast ved bordet.*²²²

Her, i strofe 6 og 7, fortsetter Knudsen med å gjøre bruk av Det gamle testamentets karaktergalleri og bruker sentrale mennesker i Israels historie som forbilder for preste- og bispeembetet. Prestene blir beskrevet som fedre, en velkjent metafor for prestedtjenesten, særlig i katolsk sammenheng jfr. *pater*. Prestene er fedre for «*Abrahams barn*» og «*Israels ætt*». Her ser vi at Knudsen drar inn tanken om det man kan kjenne som «*det nye Israel*», tanken om at kirken er det nye Israel. Bibelordene fra Romerbrevets 11. kapittel klinger med her – samt Galaterne 3,7 om at de som tror er «*Abrahams barn*» – og den tro blir dem til rettferdighet.

Videre møter vi bilder fra ulike deler av Jesu forkynnelse: «... *som vekkes av stener og fiskes i garn og høstes som korn til Guds rike!*» Her kan vi kanskje ane at ordene fra Jesus om steiner som roper, jfr. Lukas 19, 40 klinger med. Også Jesu ord om at hans disipler skal være menneskefiskere²²³ og at mennesker høstes inn som korn²²⁴ er med – sentrale tekster for å forstå kirkens oppdrag og misjon – og slik også prestedtjenesten som har fått et slags forvalteransvar for dette oppdraget. Til slutt i strofe 6 møter vi Aron og Knudsen henspiller til den aronittiske velsignelsen²²⁵ som også er den velsignelse prestene i den nye pakt lyser over menigheten under søndagens gudstjeneste i den treenige Guds navn, vel og merke. Her bindes igjen Det gamle og Det nye testamentet sammen hos Knudsen.

²²⁰ Hebr. 10, 14

²²¹ 6. strofe, nr. 26 i *Det hellige bryllup*

²²² 7. strofe, nr. 26 i *Det hellige bryllup*

²²³ Matt. 4, 19

²²⁴ Matt. 9, 37

²²⁵ 4. Mos. 6, 24-26

I strofe 7 møter vi noen interessante og viktige bilder, ikke bare for å forstå Knudsens syn på presten, men også synet på hva kirken er. Her blir det igjen sagt at prestskapet kalles fedre for «*Israels ætt*», kirken, men det påpekes at det bare er Gud som kan «... *avle dem rett*». Kirkens lemmer er jo nettopp Guds barn – ikke prestens – og de er Guds barn i kraft av den hellige dåp: «... *ved vannet og Ånden og Ordet...*»

Slik blir presten i Knudsens dikt lignende Josef, Marias mann. For Josef var jo heller ikke den som hadde avlet frem Jesus, han ble jo «...*unnfanget ved Den hellige ånd*» - som Apostolicum sier og «... *født av jomfru Maria...*». Og presten skal vokte over menigheten, som får Marias bilde – som vi har vært inne på i kapittel 4.2.4 om mariologien hos Abildsnes og Knudsen, et klassisk bilde på kirken, hun anses som kirkens mor jfr. Cyprians sitat. Slik blir presten, i Josefs bilde, den som vokter over Guds og Marias barn, altså menigheten.

*Vær hilset hver ensom og kjempende mann
av Arons og Josefs velsignede stand
som fører Guds sverd i sin neve;
vi kaller deg konge, thi kongelig er
din kamp mot filisternes kløktige hær
med eselets tungnemme kjeve!*²²⁶

*Din tale er dårskap, men dårskapen slår
som nagler og spyd de barmhjertige sår
som volder den salige døden:
ja, korset er staven av jern i din hånd
som dører og vekker til liv ved Guds Ånd;
du tresker den hellige grøden!*²²⁷

I strofe 8 møter vi igjen en rikdom av bibeltekster. Både den gammeltestamentlige presten Aron nevnes og Josef dukker opp igjen. «*Guds sverd*» nevnes som prestens våpen, og det leder oss til Efeserbrevet hvor Paulus skriver om Guds fulle rustning²²⁸. Her er sverdet kalt for «*Åndens sverd*» og beskrives som Guds ord, *Guds ord* er altså prestens hovedvåpen i striden. Noe som også går igjen i Abildsnes og Knudsens diktning, viktigheten av *Guds ord*. Presten kalles også kongelig, noe som kan peke på 1. Petersbrev: «... *dere er en utvalgt ætt, et kongelig presteskap, et hellig folk, et folk til eiendom, for at dere skal forkynne hans storhet, han som kalte dere fra mørket til sitt underfulle lys...*»²²⁹

²²⁶ 8. strofe, nr. 26 i *Det hellige bryllup*

²²⁷ 9. strofe, nr. 26 i *Det hellige bryllup*

²²⁸ Ef. 6, 10-20

²²⁹ 1. Pet. 2, 9

Så kommer en henvisning til Det gamle testamentet igjen, hvor Samson blir forbilde for presten. Her blir fortellingen om Samson som tok hevn på filisterne fra Dommernes bok²³⁰ et bilde på presten. I fortellingen bruker Samson et eselkjeveben til å slå ihjel tusen mann. Knudsen bruker også dette bildet i en annen salme, nr. 29 i *Det hellige bryllup*. Den hjelper oss til å tolke bruken her. Her synger Knudsen at som Samson slo filisterhæren med det underlige, ja dåraktige, kjevebenet, slik har Guds apostler fått eselkjever som forkynner Guds dårskap. Han peker på det utrolige i dette og at det bare kan forstås jamført med teksten fra 1. Korinterbrev om Guds dårskap som er visere enn menneskene²³¹.

Videre i salmen møter vi Samson igjen og vi når innom skjærtorsdagens fotvask. Igjen er salmen spekket med referanser til bibelsteder både i Det nye og i Det gamle testamentet. Før den når sin slutt og konklusjon – hvor Knudsen konkluderer med at embetet er noe man skal tenke høyt om – slik han har gjort i de foregående tretten strofene. Han avslutter slik – og kommer tilbake til sin biskop – «*Stella Polaris*» «*på himlen i nord*»:

*Så høyt må vi tenke, så dypt må vi se,
så himmelhøy heder er skjult i vår vé,
så stolt skal vår ydmyghet være!
Så tør du vel prange på himlen i nord
og vise oss leden ved sannhetens ord
i ydmyg biskoppelig ære!*²³²

Den embetsteologi som vi finner hos Knudsen, både i sangen vi har gått gjennom og ellers i intervju og andre steder, må kunne sies å være en ganske høykirkelig embetsteologi. Embetet står sterkt i Knudsens teologi og anses på mange måter ikke som noe adiaforon men som noe dypt skriftfundert. Man finner også en tydelig tanke om at presteembetet er lagt på mannen, det er mannsbildene som dominerer og kvinnebildene har andre roller.

²³⁰ Dommernes bok 14 og 15, særlig 15, 15ff.

²³¹ 1. Kor. 1, 25

²³² 14. strofe, nr. 26 i *Det hellige bryllup*

5. RESPONS PÅ ABILDSNES OG KNUDSENS DIKTNING

I det følgende kapittelet skal vi se på noe av den responsen og de reaksjoner Abildsnes og Knudsens diktning møtte. Det være seg anmeldelser og mer direkte kritikk, dette blir i det følgende presentert. Videre skal vi se litt på hvilke sammenhenger salmene var og er i bruk og på hvilke salmebøker som har tatt inn salmer av Abildsnes og Knudsen.

5.1. Kritikk og anmeldelser av Abildsnes og Knudsens diktning

Da *Det hellige bryllup* ble utgitt kalte høyskolelektor Ragnar Grøm den for «*Bokhøstens merkeligste*» i en anmeldelse i Bergens Tidende i 1977, og fra flere hold kom det anmeldelser av salmeboken til Abildsnes og Knudsen, noen med positive vinklinger og andre i mere negative og ganske kvasse ordelag, vi skal se på noen av disse i det følgende.

Ragnar Leivestad, professor i teologi ved Universitet i Oslo, har i Aftenposten den 6. januar 1977 en anmeldelse av *Det hellige bryllup* med tittelen «*Tre prelaters praktstykke*». Leivestad uttrykker seg i positive ordelag om Abildsnes og Knudsens diktning, som også overskriften forteller oss. Han innleder med å peke på at de nok vil skape diskusjon, og peker også på at det er vanskelig å skille dem fra hverandre, selv om de har sin utdanning fra ulike fakultet. «*Dikterprestene Willy Abildsnes i Herøy og Børre Knudsen i Balsfjord kommer fra hvert sitt teologiske fakultet, men synes både teologisk og kunstnerisk å være to alen av samme stykke. Man skal trene sitt øre godt før man greier å si hvem som har skrevet hva.*»

Leivestad peker videre i sin anmeldelse på at det, for mange av salmenes vedkommende, vil være lettere å få innpass i en katolsk salmebok fremfor en luthersk da de representerer «*den høyeste grad av 'høykirkelighet' som overhodet kan få plass i Den norske kirke*». Han sier også at for eksempel Abildsnes' salme *På Moria har ilden flammet*²³³ ikke kan komme inn i noen salmebok. Ikke bare på grunn av lengden²³⁴, men «*fordi symbolikken stundom er tungt tilgjengelig*». Altså peker Leivestad, som flere andre anmeldere, på at *Det hellige bryllup* er en salmebok for spesielt innvidde, noe Ragnar Grøm også sier i sin anmeldelse av *Sangverket* noen år senere hvor anmeldelsen bærer nettopp tittelen «*Salmebok for innvidde*»²³⁵.

²³³ Nr. 39 i *Det hellige bryllup*

²³⁴ Salmen har 24 vers på åtte linjer hver.

²³⁵ Bergens Tidende, 8. november 1980, s. 4

Samtidig sier Leivestad seg positiv til flere av tekstene. Han mener til og med at det i *Det hellige bryllup* finnes noen salmer som er blant «*de ypperste som er diktet i vårt land*». Han nevner selv et eksempel og trekker frem Abildsnæs' nattverdsalme *Med hendene løftet i lovsang ved bordet*²³⁶. Hvorpå han forteller hva han anser som bokens hovedmotiv: «*Det er inkarnasjonens mysterium, at 'Ordet ble kjød og tok bolig i blant oss' – i Jesus og i kirken... Jesu nærvær knyttes konkret til dåpen og nadverden, som det stadig henspilles på.*»

Til slutt i sin anmeldelse sier Leivestad at han mener at mange av sangene ikke egner seg for salmebøker, dette er også noe som går igjen i flere anmeldelser. Leivestad skriver: «*Begge dikterne bruker dristige bilder og bibelske allusjoner som dessverre krever en fortrolighet med Bibelen som er sjelden i våre dager. Det er nok det største problem for salmenes anvendbarhet.*» Samtidig peker han på at det er flere av salmene som er av en slik kvalitet at «*... skal det komme en ny salmebok for den norske kirke, vil det være synd og skam om man går disse diktere forbi. Jeg kan nok selv ha sterke motforestillinger av teologisk art. Men om den poetiske kvalitet kan det ikke være tvil. Disse diktende prester er virkelig diktere.*»

Høyskolelektor Ragnar Grøm²³⁷ har, som nevnt, «*Bokhøstens merkeligste*» som overskrift over sin anmeldelse av *Det hellige bryllup* i Bergens Tidende, den 13. januar 1977. Altså et litt annet utgangspunkt enn Leivestads omtale av boken som et «*praktstykke*». Grøm omtaler salmeheftet som en «*... religiøs reisebeskrivelse gjennom Guds frelseshistorie som savner sidestykke, i det minste i vårt århundre.*» Og videre: «*Men så later det heller ikke til at utgiverne, som alle er prester i våre to nordligste bispedømme, befinner seg særlig vel i vårt århundre.*»

Hos Grøm finner vi altså en kritikk mot særlige det arkaiske i salmene. Dette går igjen på ulikt vis i hans anmeldelse. «*For alminnelige mennesker kan det være vanskelig å forstå at arkaismer som I, Eder, thi, fuldelig, vorde og stande, for bare å nevne noen få eksempler, nødvendigvis har noen sakral verdi.*» Grøm later til å mene at språket hindrer salmene i å ha en funksjon i den alminnelige menighetssang, han mener også at det bidrar til å svekke bokens budskap ved «*forfatternes hang til å uttrykke seg i spissfindige, mytologiske tankebaner.*» Han er også kritisk til den plass «*mariologiske evlogismer*» har fått i *Det hellige bryllup* og skriver: «*I en serie sanger prises hennes (Maria) jomfrudom ned utilsløret og vel unødig plump åpenhjertighet som i våre dager bare virker mot sin hensikt.*»

²³⁶ Nr. 14 i *Det hellige bryllup*.

²³⁷ Grøm var en sentral skikkelse i Norges Kirkesangforbund, hvor han bl.a. var formann mellom 1983 til 1997.

Grøm legger altså ikke skjul på sin kritiske holdning til Abildsnes og Knudsens diktning, tidvis ved bruk av et ganske sleivete språk. Grøm anmelder senere, i november 1980²³⁸, *Sangverk for Den norske kirke*. Her gjentar han mye av den kritikk han hadde til *Det hellige bryllup*. Men som *Sangverket* er mer utfyllende, så også kritikken.

Her fortsetter kritikken i ordelag som dette: «*I en omtale av boken (Det hellige bryllup) i BT tillot jeg meg å kalle den 'årets merkeligste bok'. Mye tyder på at de samme herrer har gjentatt bragden denne høsten. Sangverk for Den norske kirke er en selsom samling religiøs poesi hinsides alt en kunne tenke seg ville settes på trykk i det tjuende århundre.*» Grøm konkluderer med: «*Boken gir seg ut for å være en alternativ-salmebok for den norske kirke, og som det må den uten videre dømmes nord(!) og ned som ubrukelig.*»

Men Grøm har også noe positivt å si, når han like etter at han har dømt boken «*nord(!) og ned*» skriver: «*Skulle den derimot bedømmes som en antologi over frodig og billedsterk religiøs diktning, ville en heller måtte hente fram et helt annet vokabular. Her er mye fascinerende å fordype seg i. Både Knudsen og Abildsnes har laget enkelte salmer som absolutt fortjener oppmerksomhet. Med sin sterke suggestive kraft ville de være berikende element i en ny salmebok.*» Altså er det ikke bare et negativt verk, etter Grøms skjønn. Men som alternativ salmebok for Den norske kirke, det er slik han ser den ment som, så er den «*ubrukelig*».

Domprost i Stavanger, Christian Svanholm skriver en litt mer positiv anmeldelse i Stavanger Aftenblad med overskriften «*Nidkjære sanger og bilder*» den 2. juli 1977. Her uttrykker Svanholm seg, som sagt, først i ganske positive ordelag, om både det grafiske uttrykket, men ikke minst om salmetekstene. Samtidig er den, som de fleste anmeldelser, ikke utelukkende positiv. Den har også noen kritiske bemerkninger.

Svanholm begynner med å stille spørsmål til selve tittelen på verket, *Det hellige bryllup*. Han peker på at det er et kjent uttrykk både fra religionshistorien, fra Bibelen og fra brudemystikken. Samtidig som han sier at det er «*... et belastet uttrykk. Det har grodd mange merkelige blomster på den stengel og ikke alle er like sunde.*» Hvorpå Svanholm spør seg selv «*Hva hadde de herrer forfatterne ment med å velge den?*» Dette spørsmålet har han med seg videre inn i sin anmeldelse/analyse av *Det hellige bryllup*.

²³⁸ *Salmebok for innvidde*, kronikk i Bergens Tidende 8. november 1980

Svanholm ser at Abildsnes og Knudsen har et budskap til kirken gjennom denne boken, og spør slik sett sammen med dem: «*Er det noe vi har glemt?*» Før han peker på hva han anser som nøkkelen til å forstå salmene i *Det hellige bryllup*. Og han mener at det ligger i ordet *nidkjærhet*, slik det også er uttrykt under den første illustrasjonen i heftet hvor Bjørn Bjørneboe har tegnet Kristus som renser tempelet med en svepe²³⁹ i hånden, som referer til Johannes 2, 15. Under bildet er ordet fra Salme 69,9 sitert: «*Nidkjærhet for ditt hus skal fortære meg.*» som en fortolkning fra Det gamle testamentet over Jesu renselse av tempelet.

Her svarer Svanholm, så å si, på sitt spørsmål om hvorfor Abildsnes og Knudsen har valgt *Det hellige bryllup* som tittel: «*Det hellige bryllup er et uttrykk for selve Guds frelsesmysterium, og det er dette de mediterer over, dette de synger om... Fremfor alt er de samstemte i sitt budskap, og det er tydelig hovedsaken for dem.*» Her peker han også på at selv om de har ulikheter, sterke og svake sider, så har de altså samme budskap.

Det er en nidkjærhet for Guds frelsesmysterium, slik det kommer til uttrykk i Den hellige skrift som får dem til å dikte salmer. Noe Svanholm sier videre når han sier at salmene i *Det hellige bryllup* ser ut for å være godt plantet i Den hellige skrift. «*Det er sagt, og det skal fastholdes, at de har søkt tilbake til bodsfromhetens periode, men det er riktig å fremheve at de fremfor alt har søkt tilbake til Skriften selv, og det både det gamle og det nye Testamente.*» Samtidig sier han her at de også hører sammen med ortodoksien og barokken hva gjelder stil og uttrykk og budskap.

Svanholm går videre og sier at Abildsnes og Knudsen kjenner godt den profetiske ordbruk og gjør seg nytte av denne, han peker på at dette kan være med å støte mennesker til dels, da de bruker et så krast språk. «*Ikke minst gjelder dette hvor de griper til profetordene om at Israel som har sveket pakten med Gud, har 'drevet hor', som de kaller det, nettopp fordi de anskuer pakten som et ekteskap, sammenlign 'det hellige Bryllup'*»

Svanholm ser ut til å søke å forstå Abildsnes og Knudsen på deres egne premisser. Han skriver videre: «*Men også i denne voldsomme ordbruk er det et klart budskap: Det er Gud som er kirkens herre, er *din* herre. Svik mot ham er utroskap.*» I det videre kommenterer han den kritikk særlig Præciniet fremfører mot det Abildsnes og Knudsen anser som svik og avvik fra

²³⁹ En svepe er en slags pisk.

Skriften. Dette kommenterer Svanholm slik: «*Sett som en almen dom over teologien og forkynnelsen i våre dager er disse ordene av Willy Abildsnes for voldsomme, men som et korrektiv til tendenser som er merkbare i våre dagers kirkeliv er de verd ettertanke. Vi kan fristes til å bli så praktiske at vi står i fare for å glemme hva det egentlig er som bærer kirkens og dermed den enkelte kristnes liv. Kirken er jo ikke stiftet i våre dager og ikke av oss. Den er Kristi kirke – eller den er ingenting.*» Svanholm kan her se ut for å være en av de med høyest kirkelig rang, for å si det slik, som delvis gir Abildsnes og Knudsen rett i deler av deres kritikk.

Anmeldelsen bærer videre preg av en gjennomgang av ulike sider ved salmediktningen i *Det hellige bryllup*. Han går gjennom to av salmene, nr. 10, *Mitt eneste håp*, dåpssalme av Børre Knudsen. Og nr. 14, *Med hendene løftet i lovsang ved bordet*, en nattverdsalme av Willy Abildsnes. Her mener han både dåpen og nattverds dype innhold kommer positivt til uttrykk, i tråd med Skriftens beretning. Om Abildsnes nattverdsalme, *Med hendene løftet i lovsang ved bordet*, er Svanholm og den tidligere nevnte Leivestad enige.

Mot slutten av sin anmeldelse kommer likevel Svanholm med noen kritiske bemerkninger. Særlig gjelder dette mariologien som møter oss i *Det hellige bryllup*. Samtidig reserverer han seg selv litt når han skriver: «... når forfatteren bruker omkvedet: ‘Hill deg, Maria, full av nåde’, da setter han seg utenfor vår kirkes bekjennelse, eller risikerer å gjøre det.» Svanholm peker på at dette er en del av den romersk-katolske Ave Maria-bønn, og om omkvedet er ment å være nettopp det, da har den ikke noe i vår kirke å gjøre. For «... den bønner hører ikke vår kirke til.»

Denne kritikken fra Svanholm er rettet mot sang nr. 7 i *Det hellige bryllup*, *Maria skjønn, du er din Faders brud*. Han sier videre før han går mot en avslutning: «*Dermed er det ikke sagt at diktet er uten gyldige tanker, dels dype tanker, men forfatteren har glemt ad de gamle Maria-viser på reformasjonstiden ble ‘forvendt Kristo til ære’. Det er da de kan brukes i en lutheransk kirke.*» Før han avslutter sin anmeldelse med å skrive: «*Men – alle innvendinger til tross: en hører ropet av det dype i denne samlingen. Derfor vil jeg gjemme den og ta den frem igjen.*»

Abildsnes og Knudsen møtte også noe mer alvorlig og kvassere kritikk for sin diktning, enn det vi finner i anmeldelsene ovenfor. Det er verdt å merke seg at den tøffeste kritikken ikke kom umiddelbart etter utgivelsen, den kom noen år senere. Niels Chr. Geelmuyden kommenterer dette i *En prest og en plage* hvor han skriver: «*Det hellige bryllup viste seg å selge merkelig*

godt. Noe videre rabalder avstedkom den egentlig ikke før noen år var gått og en embedsnedleggelse hadde funnet sted i Balsfjord. Da først ble samlingen frontalangrepet og dissekert på kronikkplass i Dagbladet av Eva Lundgren og Inger Vederhus. Her kan man virkelig snakke om å bli skjelt ut etter noter.»²⁴⁰

Som Geelmuyden skriver er det Eva Lundgren, tidligere kjønns- og voldsforsker ved Universitetet i Bergen og Universitetet i Uppsala, nå professor emerita, som kritiserer *Det hellige bryllup* i en kronikk i Dagbladet i 1979 sammen med Inger Vederhus, nå førstelektor ved OsloMet. Denne ble senere utgitt i artikkelsamlingen *Den bortkomne datter: kvinneteologi, kvinnefrigjøring, teologikritikk*²⁴¹.

Hos Lundgren og Vederhus er kritikken særlig rettet mot hvordan de to omtalte kvinnen i *Det hellige bryllup*. Lundgren og Vederhus var begge aktive i kvinnebevegelsen. I sin kronikk går de gjennom salmene og analyserer særlig bruken av kvinnebilder. Her finner de mye å kritisere. De begynner relativt forsiktig, må man kunne si, med å kritisere språket generelt i en nokså ironisk tone: «*Alderdomlege ord og utslitne bilde, og enkelte former frå embetsdansk tid... Dette er danskekongens bibelutgåve i lys live som språknorm. Det er sjølve kyrkjესpråket som er stått opp att, prestespråket frå før feriebispe Fjertnes erobra praksisopplæringa av teologane. Så er det berre rimeleg at konge og regjering blir lyst i bann: dei ansvarlege både for abortlova og nyversjonen av Fadervår. Sjølvsagt er embetsdansk det språket Gud forstår best.*»²⁴²

Som vi ser setter Lundgren og Vederhus salmene sammen med de aksjonene mot abortloven som Børre Knudsen begikk, noe de også gjør innledningsvis i kronikken²⁴³. Om dette er en riktig vurdering vil jeg ikke si så mye om, men det hører med til historien at salmediktning hadde Knudsens bedrevet før abortloven og embetsnedleggelsen kom. Også Abildsnes' visitasnekt med bakgrunn i biskopens medvirkning til det moderniserte Fadervår får gjennomgå og blir satt i en sammenheng med salmene. Vi må nok, i den sammenheng, kunne si at sammenhengen mellom salmene i *Det hellige bryllup* og Fadervårsaken er tydeligere enn sammenhengen mellom salmene og abortsaken.

²⁴⁰ Geelmuyden (2014), s. 87

²⁴¹ Lundgren (1982)

²⁴² Ibid., s. 125

²⁴³ Ibid., s. 124

Det er altså forholdet til kvinnen i diktningen Lundgren og Vederhus kritiserer. Dette kommer også til uttrykk i NRK Fjernsynets Lørdagskafé fra 1987²⁴⁴ hvor Lundgren kritiserer *Det hellige bryllup* i en samtale med Knudsen, etter at han har fremført Abildsnes' oversettelse av Ambrosius' *Veni redemptor gentium*. Her peker hun på at hun i Abildsnes og Knudsens diktning finner «... en prestasjonsrettet, mannlig seksualitet som dominerer. Det er den guddommelige potens, mannen med den guddommelige penis som blir dyrket hele tiden. Han blir dyrket fordi han går til samleie med den kvinnen som ligger øde og tom, og som venter, og frelsen kommer gjennom orgasmen. 'I hører bare skrik'²⁴⁵, der hun skriker. Hun er helt tom, uten tanke, og lyst og noe som helst. Så kommer mannen og fyller henne og så blir hun frelst.»²⁴⁶

Lundgren og Vederhus ser altså på Abildsnes og Knudsens diktning som kvinnefiendtlig, mens på den annen side hylles mannen som den frelsende karakter. Et spørsmål som her melder seg går på dette med teksttolkning. For, som vi skal se av noe av Knudsens respons på Lundgrens kritikk i det nevnte NRK Lørdagskafé-programmet, det kommer en ganske så ulik forståelse av diktningens innhold frem. Likeså av den kristne tros innhold som sådan.

For etter å ha blitt møtt med denne kritikken av Lundgren i det nevnte programmet responderer Knudsen: «... *Det ligger mange ting skjult. Og akkurat det hun peker på er forså vidt noe av det riktige. Selv om hun fortegner det når hun snakker om penis og når hun snakker om potens. For da holder hun et negativt mannsbilde frem. Og det er nettopp dette negative mannsbilde som også dømmes i denne boken, Det hellige bryllup. Men derimot så settes Gud Fader selv og hans sønn, Jesus Kristus, opp som det eneste sanne bilde av mannen.*»²⁴⁷

Knudsen peker på at om disse salmene skal kunne forstås riktig må en også ha en forståelse av hvem den «rette mann» er i salmene. Knudsen sier at «den rette mann» må forstås som Jesus selv, ikke som noen hvilken som helst mann. Dette har vi sett litt på i kapittel 4.2.5. om erotikken og brudemystikken i diktningen deres. Men vi skal ta oss tid og plass i det følgende til å se på debatten mellom Lundgren og Knudsen, da den avdekker hvor ulikt de to tolker salmene og det narrativ de finner i *Det hellige bryllup*. Det at vi også får med oss Knudsens svar på kritikken han møter gir oss også en større innsikt i hans intensjoner bak diktningen.

²⁴⁴ NRK Fjernsyn, Lørdagskafé, 17.10.1987

²⁴⁵ Her siterer Lundgren strofe 11 i Abildsnes' *På Moria har ilden flammet*, nr. 39 i *Det hellige bryllup*.

²⁴⁶ NRK Fjernsyn, Lørdagskafé, 17.10.1987 – fra 48.48.

²⁴⁷ NRK Fjernsyn, Lørdagskafé, 17.10.1987 – fra ca. 49.42

Videre sier Lundgren: «Ja, men når du snakker om Gud og Jesus så bruker du den type bilder hele tiden, det er en hylling til den mannlige – er lik – den guddommelige potens gjennom hele boken. Og når du peker på nettopp at denne salmen er tatt fra det tredje århundre, ja vel, kirkefedrene kunne bruke den type bilder. Akkurat som en bruker det samme i alle gamle fruktbarhetsreligioner som også, på mange måter, var en dyrkning av dette. Men vi lever altså i Norge i 1987. Og vår forståelse av vår kvinnelighet har blitt utvidet siden den gang. Og vi vil gjerne forstå oss på veldig mange andre måter, også, blant annet vår seksualitet. Som vi ikke vil forstå som den som ligger øde og tom. Og som blir fylt, og som ikke mener og føler noe som helst.»²⁴⁸

«Føler du deg som undertrykker av det kvinnelige...» spør programlederen, hvorpå Knudsen responderer: «Jeg tror at kjærligheten er en skaperakt... og...» Lundgren avbryter: «Hvem er det som skaper da, det er jo mannen hele tiden?» Knudsen fortsetter: «Når nettopp disse bildene er brukt av kjærligheten mellom mann og kvinne. Så kommer det av at mennesket er skapt i Guds bilde. Og, Gud har ett navn, og det er Kjærlighet. Og jeg ser det slik at når mennesket er skapt i Guds bilde, nettopp som mann og kvinne, bestemt for hverandre, bestemt også for denne dype kjærlighetsakten. Hvor de går fullstendig opp i hverandre og skaper nytt liv. Så er dette et uttrykk for denne skapende kjærlighet.»

Lundgren innvender: «Ja, men kjære deg, det er jo manne som bestemmer kjærlighetsakten her. Skulle jeg tatt deg alvorlig, så skulle du gått tilbake og laget et nytt Det hellige bryllup. Der du utvidet erotikken, til også å omfatte en livskraftig, aktiv kvinnelig seksualitet. Og det tror jeg, at om dette skulle bli tatt på alvor som brukslyrikk i 1980-årene, så må du gjøre noe slik. Og som kunster har du et veldig stort ansvar her.» Hvorpå Knudsen svarer: «Eva... Eva, altså – du er Eva. Og jeg er i dette tilfelle Adam. Og det vi nå snakker om Eva, det er Adams svik, det innrømmer jeg gjerne, vi snakker om Adams svik. Vi snakker om det Adam har gjort med kvinnen gjennom hele historien. Og det er han som har gjort henne til 'denne'. Som hele tiden er blitt misbrukt, som hele tiden er blitt undertrykket, som hele tiden har vært nødt til å føde Adams barn og bare føre denne forferdelige tradisjonen videre.» Lundgren kommenter «Og den fortsetter du, Børre...» Knudsen: «Og så snakker jeg også om den sanne Adam som er kommet, nettopp for å forløse Eva. Fordi han elsker henne på den rette måten. Og det er det hele Kristusmysteriet dreier seg om.»

²⁴⁸ NRK Fjernsyn, Lørdagskafé, 17.10.1987 – fra ca. 50.14 – de videre sitatene kommer fortløpende herfra.

Lundgren fortsetter sine innvendinger: «*Men tror du kvinnen trenger å forløses av en mann? Altså, metaforer er ikke likegyldige. Metaforer og bilder er virkekraftige!*» Knudsen: «*Men ser du ikke Eva, at du selv er bundet av dette at du er sveket av mannen, du er bundet av dette at mannen er en sviker, ikke sant! Skal hun forløses så må hun møte den rette mann! Hun må møte den mann, som hun og jeg kan tro på, og si: 'dette er mannen'. Det er forløsning!*» Her avsluttes debatten av programlederen.

I denne debatten mellom Lundgren og Knudsen ser vi at det er to helt forskjellige oppfatninger som på mange måter krasjer. Det Lundgren kritiserer er det, på mange måter, mannsdominerende språket, hvor kvinnen spiller en passiv rolle. Hun savner det kvinnelige perspektiv inn i salmene og vil si at dette språket Abildsnes og Knudsen kommer med bidrar til et negativt kvinnesyn. Noe Knudsen også har fått kritikk for, ikke minst jfr. abortspørsmålet. Hun mener at dette er bilder som i eldre tid kunne brukes, men som i dag er avleggs. Slik sett er kritikken hennes på linje med andre anmeldere og kritikere som vi har sett litt på ovenfor. Likevel går hun lengre i sin kritikk ved at poesien blir sett på som «*farlig*» og kvinnefiendtlig.

Journalisten Andreas Hompland skriver litt senere enn Lundgren og Vederhus' kronikk en kritisk analyse av Abildsnes og Knudsens salmer fra *Det hellige bryllup* i sin spalte, *Sideblikk*, i Dagbladet²⁴⁹ 25. januar 1982. Altså seks år etter utgivelsen. Han sier at han tok *Det hellige bryllup* frem «*mens Børre Knudsen-showet har vore i gang i Mallangen herredsrett...*» Han har med seg Lundgren og Vederhus' kritikk i innledningen før han går videre. Han begynner med språket: «*At salmane er forfatta på embedsdansk, er heilt rimelig. Børre Knudsens gud forstår sikkert det språket best, om han då i det heile tatt forstår noe anna enn latin.*»

Som vi kan lese bruker Hompland, som Lundgren og Vederhus, et ganske sarkastisk språk når han kritiserer Børre Knudsen. Men så er også dette Homplands stil, kan det se ut for, når spalten kalles *Sideblikk*. Uansett kritiserer også Hompland språket i *Det hellige bryllup*. Det er for gammeldags mener han. Samtidig er ikke dette hovedproblemet. Også Hompland deler Lundgren og Vederhus' syn på at Knudsen (og Abildsnes²⁵⁰) sine salmer forfekter en form for mannssjåvinisme.

²⁴⁹ Gjengitt i Hompland (1982)

²⁵⁰ Som andre har gjort før ham (f.eks. Per Lønning i sin anmeldelse av salmene) blander Hompland sammen Abildsnes og Knudsens salmer – i sitt *Sideblikk* kaller han flere av Abildsnes' salmer for Knudsens. Dette kan også peke på hvor nær hverandre Abildsnes og Knudsen er i sin diktning.

Hompland fortsetter med å peke på Knudsens embetsteologi og kritiserer denne. Han siterer fra første strofe av *Vær hilset, herr biskop, Guds øye i nord*, og skriver: «Når Børre Knudsen hilser sin biskop på denne måten, er det også seg sjøl og heile prestestanden han helsar. Etter hans teologiske syn har det gått nedover med verda etter at prestane har tapt sin verdslige makt.» Her har nok Hompland delvis rett – han forstår Knudsens dikt til biskopen som et dikt ikke bare om bispeembetet men også om som et dikt om hva presteembetet inneholder. Samtidig som han tillegger Knudsen den mening at prestene burde ha mer makt. Underforstått en skummel tanke, i Homplands øyne.

Videre sier han at «Børre Knudsen som statskjørkeprest må vera like malplassert som om Paven i Rom skulle vera resederande kapellan under Helge Hognestad.». I Homplands kritiske *sideblikk* kan vi kanskje ane at det er vel så mye Børre Knudsen som kritiseres – som diktning, den blir mer et middel i en helhetlig kritikk – jamfør både det Hompland skriver og tiden dette er skrevet i. Hompland antyder også at Knudsen kanskje har skjøvet fra seg bedehusfolket med sitt høykirkelige embetssyn og når det gjelder nattverdsvinen.

Så kommer kritikken som han deler særlig med Lundgren og Vederhus, når han går løs på de erotiske bildene i salmene: «Embed, vin og septer er den eine berebjelken i Børre Knudsens symbolske mystikk. Den andre er full av seksualsymbol og fallosmystikk: Blod, sæd, skjød/kjød/glød/død, jomfru, bryst/lyst, barm/varm, Gud/brud/skrud, mor/jord. Børre Knudsens gud er ein potent mann i presteskrud på oppreist vandring gjennom verda. Med sin gjennomborande lanse gjer han 'verdens horelatter til brudens frydegråt'.»

Og: «I Børre Knudsens erigerte teologi har kvinnene sjølsagt ingen annen plass enn som jordmystisk grobotn for mannens sæd. Etterpå skal dei jubla i fødselssmerte over at dei er heva opp frå skjøge til Mor. Og ellers vera sin mann underdaning:» - i det videre siterer Hompland den 10. strofen i *Vær hilset, herr biskop, Guds øye i nord* og bruker den som tolkning på Knudsens kvinnesyn.

Det er en ganske kraftig kritikk vi finner hos Hompland. Som går lengre enn mange andres kritikk av Abildsnes og Knudsens diktning. Det er kanskje den mest ytterliggående kritikken vi finner på trykk i aviser av nasjonal størrelse. Samtidig kan vi spørre om vi ser at de sterkeste kritikerne knytter diktningen opp mot abortkampen, i og med at den hardeste salmekritikken kommer så pass sent etter utgivelsen av diktningen.

Abildsnes og Knudsen møtte altså en ganske delt respons for sin salmediktning. Kanskje hadde dette med tiden å gjøre? De mange endringene, ikke minst på områder som har med kjønn og seksualitet å gjøre, gjorde nok at denne form for diktning kunne bli møtt med mistro, skepsis og direkte kritikk. Dette har vi sett eksempler på hos Lundgren, Vederhus og Hompland. Også i tiden rundt da dokumentaren om Børre Knudsen kom ut, likeså etter hans død, dukket det igjen opp en del diskusjoner om hans salmer, da særlig omkring kvinnesynet. Her er førsteamanuensis, ved UiO, Merete Thomassen et navn verdt å nevne²⁵¹.

Det hører med til historien at de også fikk positiv respons på sine salmer. Som vi ser i anmeldelsene og, senere, i kapitlet om i hvilke salmebøker de har fått sine salmer inntatt. De var også ønsket inntatt i det offisielle norske salmebokarbeidet, noe de selv hadde problemer med. Likevel ble noe av Knudsens verk oppfattet som så godt laget at det til slutt ble sneket inn bakvegen. Mer om det i det følgende kapitlet.

5.2. Bidrag i salmebøker og forholdet til Norsk Salmebok fra 1985

Både Abildsnes og Knudsen har flere av sine salmer utgitt i andre salmebøker enn sine egne, vi ser på det nedenfor. Ellers er forholdet Abildsnes og Knudsen hadde til salmebokarbeidet i Den norske kirke interessant og noe som vi har vært innom ofte i denne avhandlingen, vi tar med et lite avsnitt også om forholdet deres til Norsk Salmebok fra 1985.

5.2.1. Bidrag i salmebøker

Willy Abildsnes har fire bidrag i *Salmer for ungdom* (923 – *Guds Ord som steg fra himlen ned*, 947 – *Med velde farer til himmelen Guds Sønn*, 948 – *Min frelser og forsoner*, 950 – *Priset være du for dåpen*) som ble utgitt av Andaktsbokselskapets forlag i 1970, en bok som vi kan si er en del av salmefornyelsens bidrag til norsk salmesang. Tre av disse er hentet fra Abildsnes' debut i tidsskriftet *Kirke og kultur* fra 1964 (dette gjelder nr. 923, 947 og 948). Han er også representert med én salme i *Rop det ut* (322 – *Priset være du for dåpen*), en sangbok utgitt av de frivillige kristne organisasjonene.

Knudsen er representert med én salme i *Salmer 1997* (22 – *Farao nådde oss like ved stranden*), og to i *Norsk Salmebok 2013* (185 – *Mitt eneste håp*, 184 – *Farao nådde oss like ved stranden*).

²⁵¹ Se f.eks. Thomassen i *Vårt Land*, 28. sept. 2014.

Han er også representert i *Syng for Herren – Sanger 05 (53 – Farao nådde oss like ved stranden)*, tillegget til organisasjonenes *Sangboken*, som kom i 2005. Han er også representert i Frikirkens salmebok *Ære være Gud*, fra 1984, med to salmer (289 – *O, Herre Jesu Kriste*, 319 – *Mitt eneste håp*). Han er oversatt til svensk og er representert med én salme (618 – *Farao nådde oss like ved stranden*) i *Den svenska psalmboken* fra 1999, også til finsk har det blitt oversatt i hvert fall to salmer (747 – *Deg, Herre Jesus, vil vi bekjenne*, 816 – *Farao nådde oss like ved stranden*) av Knudsen og disse finnes i salmeboken *Luterilaisia Virsiä*, tilhørende Det evangelisk-lutherske misjonsstift i Finland.

Både Abildsnes og Knudsen er representert i *Salmebok for kirke, hjem og skole (220 – Min frelser og forsoner, 569 – Priset være du for dåpen, 56 – O Herre Jesu Kriste, 64 – Det store havdyp, 107 – Farao nådde oss like ved stranden, 278 – Mitt eneste håp, 325 – Deg, Herre Jesus, vil vi bekjenne)* DELKs salmebok fra 1995. I *Lov Herren*, den romersk-katolske salmeboken fra 2000, er de begge representert både med egne og oversatte salmer (806 – *Min hjertens glede kommer, 418 – Da Jesus Kristus ble vår bror, 464 – Du gav deg en kveld til oss og til pinen, 498 – Farao nådde oss like ved stranden, 788 – Deg, Herre Jesus, vil vi bekjenne*). Jeg tar forbehold om at de er representert i flere salmebøker, enten her til lands eller utenlands, men det har ikke lyktes meg å finne frem til flere.

5.2.2. Forholdet til Norsk Salmebok 1985, Salmer97 og Norsk Salmebok 2013

Den norske konteksten for Abildsnes og Knudsens utgivelse av sin diktning er, som vi har vært en del inne på, tiden rundt arbeidet med ny norsk salmebok. Arbeidet som ble til *Norsk Salmebok*, utgitt i 1985. Når det gjelder Norsk Salmebok fra 1985 nektet både Abildsnes og Knudsen sine salmer inntatt i denne, på tross av at de ble spurt av komitéen. Begrunnelsene bak dette har vi på mange måter vært innom i det øvrige, særlig i kapittel 3.2.2., men vi tar med noen momenter.

«Liturgikommisjonen, som hadde arbeidet med en ny norsk salmebok siden 1954, fant en del av salmene i Det hellige bryllup så gode at de ytret ønske om å inkludere dem i kirkens nye hovedverk. Det lå stor heder og anerkjennelse i dette tilbud, men skaldene avslo kontant. De kunne overhodet ikke tenke seg å medvirke i et så glattbarbert, kjønnsløst og åndsflatt

trallebokprosjekt. Det ville være å legitimere skrifthøvlere av det slag som gladelig 'setter sitt lys under en bøtte'.»²⁵²

Slik beskriver Geelmuyden Abildsnes og Knudsens forhold til arbeidet med den nye salmeboken. Knudsen selv sier det slik om salmebokforslaget: «*Fantastisk kompromissprodukt! Interessant kulturdokument! Norsk Sangbok skulle den ha hett!*»²⁵³ og videre: «*Jeg kan lage en brukbar salmeseddel også ut fra den nye salmeboka, men boka beskytter ikke menigheten. Det er ikke noen linje i den. Den godtar alt.*»²⁵⁴

Senere kom også tillegget til salmeboken fra 1985, det som ble kalt for *Salmer 1997*, da boken ble utgitt i 1997. Her er Børre Knudsen, på tross av sin nektelse, representert med én salme. Nemlig *Farao nådde oss like ved stranden*, som vi kan finne som nr. 22, under *Kirkeåret*, i *Salmer 1997*. I og med at den var inntatt i liturgi for Påskenenatt i Den norske kirke²⁵⁵, ble det argumentert i salmebokskomiteén for at den også måtte kunne tas inn i *Salmer 1997*²⁵⁶. I *Norsk Salmebok 2013* er Knudsen representert med to salmer, *184 – Farao nådde oss like ved stranden* og *185 – Mitt eneste håp*. Begge disse står under *Påskeaften*. Her skal ikke Knudsen ha motsatt seg dette²⁵⁷.

5.3. Hvor ble/blir Abildsnes og Knudsen sunget?

Vi har allerede pekt på at de var ønsket inntatt i Den norske kirkes salmebok, men at de selv ikke ønsket dette. Ellers har vi sett at de også møtte sterk motstand, særlig fra feministisk hold. Men, det hører også med til historien at det var miljøer som var svært positive til Abildsnes og Knudsens diktning, som vi har sett ble de tatt inn i flere salmebøker som ulike kirkelige sammenhenger har stått bak. I alle fall Knudsen har jo også blitt oversatt til andre språk.

Bønne- og arbeidsfellesskapet Kirkelig Fornyelse må nok kunne sies å være det miljøet som stod Abildsnes og Knudsen nærmest, på tross av at de to ikke noen gang ble medlemmer av organisasjonen. Som allerede nevnt var Knudsen en flittig brukt foredragsholder på de årlige kirkestevnene som Kirkelig Fornyelse avholdt på Gran på Hadeland. Både Abildsnes og

²⁵² Geelmuyden (2014), s. 91

²⁵³ Stange (1982), s. 57

²⁵⁴ Ibid., s. 58

²⁵⁵ Gudstjenesteboken, s. 236-237

²⁵⁶ Jfr. kommentar fra Arve Brunvoll, 5. november 2019.

²⁵⁷ Jfr. telefonsamtale med Åge Haavik, 8. oktober 2019

Knudsen er representert i utgaver av hymnariet brukt på gudstjenestene under kirkestevnene til KF. Så her fant man et positivt miljø til deres diktning. Dette kommer også til uttrykk gjennom at både Abildsnes og Knudsen har salmer på trykk i *Kirkelig Fornyelses 50-årskrift*²⁵⁸. Abildsnes og Knudsen er også representert i *Tidebønn*, en tidebønnsbok utgitt etter at KF ble nedlagt i 2017, men utgitt av KF som et slags testamente til Den norske kirke.

Andre miljø har vært ulike konfesjonelle lutherske kirker som DELK og Det evangelisk-lutherske stift i Nord/Valgmenighetene i Nord, altså det kirkesamfunn Knudsen selv var biskop i. I Sverige ryktes det at *Farao nådde oss like ved stranden* er en av de mest brukte dåpssalmer ved voksendåp og her hjemme brukes den som en del av påskenattsliturgien. Også den romersk-katolske kirke²⁵⁹ bruker salmene til Abildsnes og Knudsen.

Så Abildsnes og Knudsen synges, men det er ikke i de store forsamlinger, men heller hos de som har stått for noe av det samme som dem rent teologisk. I en folkekirkemenighet vil nok salmene kunne oppleves som noe fremmede i dag. Kanskje har også navnet på dikterne noe ved seg som gjør folk skeptiske? Med unntak av *Farao nådde oss like ved stranden*, som etter hvert begynner å bli innsunget særlig i de menigheter hvor man feirer påskenattsliturgien i Den norske kirke, hvor nettopp denne salmen er en del av liturgien.

Men kanskje kan dette skje en forandring, og kanskje er det i ferd med å skje en forandring. Det ble i alle fall sunget en salme av Willy Abildsnes i Uranienborg kirke den 30. mai 2019, det blir spennende å se om dette blir den siste eller om det kan være plass til denne rikholdige og frodige diktningen videre inn i 2000-tallet.

²⁵⁸ Kringlebotten og Unneland (2019), s. 93, 102-103 og 105-106

²⁵⁹ Jeg har selv opplevd flere ganger å være til messe i St. Paul, den romersk-katolske menighet i Bergen og der sunget salmer av Børre Knudsen, særlig *Deg, Herre Jesus, vil vi bekjenne*.

6. AVSLUTNING

I denne avhandlingen har jeg forsøkt å si noe om Willy Abildsnes og Børre Knudsens forhold til deres samtids salmefornyelse, i tillegg til at jeg har ønsket å si noe om hva de to dikter om i sin salmediktning. Dette ble uttrykt gjennom denne tredelte problemstillingen: **I hvilken kontekst er det Willy Abildsnes og Børre Knudsen dikter inn i? Hva karakteriserer deres diktning, og hvordan ble den mottatt?**

Arbeidet med å forsøke å besvare disse spørsmålene har falt sammen i tre hoveddeler i denne avhandlingen. Det første spørsmålet berøres i det 3. kapittelet hvor jeg har forsøkt å si noe om den konteksten Abildsnes og Knudsen dikter inn i, med et særlig blikk på salmediktningens utvikling. Jeg har også forsøkt å si noe om Abildsnes og Knudsens respons og reaksjon på både den hymnologiske og teologiske utvikling under arbeidet med *Det hellige bryllup* og *Sangverket*. Her har Abildsnes' *Præcinium* vært sentralt for å forstå deres holdning til den kirkelige virkelighet de stod i.

Spørsmålet om hva som karakteriserer deres diktning har blitt behandlet i det 4. kapittelet. Her har jeg forsøkt å legge frem deres salmediktning tematisk, ved både å benytte meg av hele salmer og av ulike strofer for å belyse de ulike temaene. Her blir det bare deler av deres salmediktning som får komme til orde, da man ikke kan gå gjennom alt av deres diktning og gjendiktning. Det hadde blitt et for krevende arbeide. Men jeg håper og tror at jeg har fått frem viktige karakteristika ved deres diktning gjennom den tematiske gjennomgangen.

I det 5. kapitlet har jeg forsøkt å legge frem hvordan Abildsnes og Knudsens diktning har blitt tatt i mot. Både gjennom inntak i salmebøker og i anmeldelser og kronikker i avisene.

I Abildsnes og Knudsens diktning finner vi en annerledes diktning, og jeg tror Eyvind Skeie har rett når han sier at dette er salmer «*på liv og død*», deres engasjement stikker dypt. Jeg tror ikke vi kan nøye oss med å si at det er Thomissøn, Dass, Kingo og Brorson om igjen. Willy Abildsnes og Børre Knudsen står tydelig forankret i en tradisjon det er klart, særlig sammen med barokkens salmediktere. Samtidig som vi må kunne si at de også er originale. Deres språk er djervt, særlig innenfor brudemystikken. Det er her tyngdepunktet i diktningen deres ligger. Tanken om at kirken er brud og Kristus er brudgom, en brudgom som gir sitt liv for hvem han elsker, og hvis kjærlighet er sterkere enn døden. Jamfør *Det hellige bryllup*.

Ordet, Jesus Kristus, må like vel kunne sies å være sentrum i deres diktning, og grunnen til deres sang. Hans lidelse og død, slik blir smerten tydelig i salmene. Men den som «*sår med tårer, skal høste med jubel*»²⁶⁰, så også i Abildsnes og Knudsens salmediktning. Så er det ikke bare lidelse og død, men også lidenskap og kjærlighet. En kjærlighet som gis av Gud, fra brudgom til brud. Guds mysterium²⁶¹.

*Ordet la han meg i munnen.
Jeg er ikke lenger stum,
Jesus Kristus er min lovsang.
Gjenlyd, Guds mysterium!*²⁶²

²⁶⁰ Salme 126, 5

²⁶¹ Jfr. Efeserne 5, 32

²⁶² Strofe 6 i nr. 1 i *Det hellige bryllup*.

III. LITTERATURLISTE

BØKER, HEFTER og TIDSSKRIFT

Abildsnes, Knudsen og Bjørneboe: *Det hellige bryllup*. Oslo: Solum forlag, 1976.

Abildsnes, Bjørneboe, Kverno, Knudsen og Varen Ugland: *Førstegrøden av Sangverk for Den norske kirke*. Oslo: Solum forlag, 1980.

Abildsnes, Willy: Salmer. i *Kirke og kultur nr. 2*, s. 109ff., 1964.

Abildsnes, Willy: *Og Herren gir sanger i natten*. Trondheim: Pannychis, 2001.

Abildsnes og Bergheim: *Tidebønner fra Nidaros*. Oslo: Verbum forlag, 2007.

Apenes og Heggelund (red.): *Samlede verker, Petter Dass*. Bind 1: Nordlands Trompet; Leilighetsdiktning. Oslo: Gyldendal forlag, 1980.

Bibelen. Den Hellige Skrift. Det gamle og det nye testamentets kanoniske bøker. Oslo: Norsk Bibel, 1988, rev. 2007.

Den hellige Skrift. Bibelen. Det gamle og Det nye testamentet. Oslo: Det norske Bibelselskap, 2011.

Den svenska psalmboken. Stockholm: Petra Bokförlag, 1987.

Gudstjenestebok for Den norske kirke. Oslo: Verbum forlag, 1992.

Hausken, Torkild Enstad: «*Vi kysse dig med suk og bøn...*» - *Mystikken i Hans Adolph Brorsons salmediktning*. Oslo: Det teologiske fakultetet ved Universitet i Oslo, 2018.

Ellingsen, Svein: *Salmer fra de siste femti år*, s. 139-145 i Skeie, Eyvind (red.): *En ny sang for Herren: en studiebok i hymnologi*. Oslo: Andaktsbokselskapet, 1981.

Elseth, Egil: *Til paradis med sang*. Oslo: Verbum forlag, 1985.

Engelstad, Arne og Ingelin: *Barokk i Norden: salmediktning i Nettopp norsk*. *

Geelmuyden, Niels Christian: *En prest og en plage*. Oslo: Luther forlag, 2014.

Havgar, C.H. (red.): *Prester i Den norske kirke og andre teologiske kandidater*. Oslo: Verbum forlag, 2000.

Henriksen, Jan Olav (red.): *Tegn, Tekst og Tolk: Teologisk hermeneutikk i fortid og nåtid*. Oslo: Universitetsforlaget, 1994.

Hermansen, Boe Johannes (red.): «*Som en ild går Åndens ord*» - Festskrift til Børre Knudsen på 70-årsdagen. Oslo: Luther forlag, 2007.

Holter, Stig Wernø: *Kom, tilbe med fryd: innføring i liturgikk og hymnologi*. Oslo: Solum forlag, 2008.

Hompland, Andreas: *Sideblikk på maktmenneske frå Alta til Bergen*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1982.

Kirkelig Fornyelse: *Tidebønn*. Cantando Musikkforlag, 2017.

Knudsen, Børre A.: *Himmelrikets nøkler*. Oslo: Luther forlag, 2010.

Knudsen, Børre A.: *Et stort mysterium*. Foredrag holdt på Gran. Arken-hefte nr. 2, utgitt av Kirkelig Fornyelse. 1994.

Knudsen, Børre A.: *Herrens flamme*. Oslo: Lunde forlag, 2014.

Knudsen, Børre A.: *Kirkens lengsel – «og Ånden og bruden sier: Kom!»*. Foredrag av Børre Knudsen, avskrevet fra lydbandopptak av Kim Larsen, holdt på Ad Fontes, september 1994. (Hentet fra den nå nedlagte nettsiden www.mannogkvinne.info)

Knudsen, Børre A.: *Veien til Moria – offertanken i Bibelen*. Oslo: Credo forlag, 1997.

Kringlebotten, Kjetil og Unneland, Helge (red.): *Lex orandi, lex credendi – 50 år med Kirkelig Fornyelse*. Bergen: Efrem forlag, 2019.

Lov Herren – Katolsk salmebok. Oslo: St. Olav forlag, 2000.

Lundgren, Eva (red.): *Den bortkomne datter : kvinneteologi, kvinnefrigjøring, teologikritikk*. Oslo: Universitetsforlaget, 1982.

Luther, Martin: *Verker i utvalg*. (red. Lønning og Rasmussen) Bind 1. Oslo: Gyldendal, 1979.

Luterilaisia Virsiä. Porvoo: Suomen Luther-säätiö, 2015.

Mæland (Red.): *Konkordieboken - Den evangelisk-lutherske kirkes bekjennelsesskrifter*. Oslo: Lunde Forlag, 1985.

Nielsen, Erik A.: *H. A. Brorson – Pietisme, meditation, erotik*. København: Gyldendal forlag, 2013.

Nielsen, Erik A.: *Kristendommens retorik: Den kristne digttings billedformer*. København: Gyldendal forlag, 2009.

Nielsen, Erik A.: *Sangværk til den danske kirke. Fortællingen om en titel, 194-212* i Grøsbøll, Hahn og Kjeldegaard-Pedersen (red.): *Teologi og tradition. Festskrift til Leif Grane*. Aarhus: Aros, 1988.

Norsk Salmebok 1985. Oslo: Verbum, 1985.

Norsk Salmebok 2013. Stavanger: Eide forlag, 2013.

NOU 1981: 40. *Norsk Salmebok – Forslag til felles salmebok for Den norske kirke*. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet, 1981.

Rop det ut. Oslo: Lunde forlag, 1987.

Salmebok for kirke, hjem og skole. Oslo: Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn, 1995.

Salmer 1973. Oslo: Andaktsbokselskapet, 1973.

Salmer 1997. Oslo: Verbum, 1997.

Salmer for ungdom. Oslo: Andaktsbokselskapets forlag, 1972.

Skollevoll, Richard: *Børre Knudsens teologi mellom mystikk og kirkekamp.* Universitetet i Tromsø, 2012.

Smemo, Johannes: *Salmer fra søsterkirker.* Oslo: Forlaget Land og Kirke, 1964.

Stange, Dag: *Hva nå – Børre Knudsen.* Oslo: Vårt Land forlag, 1982.

Syng for Herren – Sanger 05. Oslo: Lunde forlag, 2005.

Thelle, Øystein: «På Moria har ilden flammert» - Om Willy Abildsnes' salmediktning, s. 65-80 i *Salmediktning på Sørlandet gjennom 300 år:* Arendal: Kulturetaten, 1995.

Ære være Gud. Oslo: Norsk luthersk forlag. 1984.

ANDRE MEDIUM (fjernsyn, internett, aviser etc.)

Dokumentasjonsprosjektet. *Tekster av Petter Dass.* Hentet fra: <https://www.dokpro.uio.no/litteratur/dass/>. (lesedato: 8. nov. 2018)

Grøm, Ragnar: *Bokhøstens merkeligste.* Bergens Tidende, s. 4, 13. januar 1977.

Grøm, Ragnar: *Salmebok for innvidde,* kronikk i Bergens Tidende, s. 4, 8. november 1980.

Hansen, Fredrik: *Det andre vatikankonsil – en trofast fornyelse.* Hentet fra: <http://www.katolsk.no/tro/tema/historie/artikler/vat2>. (lesedato: 28. okt. 2019)

«Helliget vorde ditt navn». Annonse i Aftenposten, s. 6, 16. oktober 1980.

Højlund, Henrik: *Foredrag om Børre Knudsen*:
https://www.youtube.com/watch?v=I_rGiGmI_4I. (lesedato: 1. febr. 2018)

Ingrid Bjerkås. I Store norske leksikon. 2018. Hentet fra
https://snl.no/Ingrid_Bjerk%C3%A5s (lesedato: 27. okt. 2019)

Keilhau, Lars: *Salme av Børre Knudsen «snek seg inn»*. Aftenposten, s. 7, 6. januar 1996.

Kverno, Trond H. F.: *Willy Abildsnes til minne*. Minneord i Vårt Land, 17.12.2015.

Kirkelig Fornyelse: *Erklæring om Kirkelig Fornyelse*. Hentet fra:
<http://www.stellamaris.no/kf.htm>. (lesedato: 27. okt. 2019)

Leivestad, Ragnar: *Tre prelaters praktstykke*. Aftenposten, s. 6, 6. januar 1977.

Lønning, Per: *Protest-salmebok med sus*. Aftenposten Kultur, 23.10.1980.

NRK Fjernsyn. *Kirkenytt* [fjersynsprogram]. Oslo: NRK 1, 14.11.1980. Hentet fra:
<https://tv.nrk.no/serie/kirkenytt/1980/FOLA02003180/avspiller>. (lesedato: 31. oktober 2019)

NRK Fjernsyn. *Lørdagskafé* [fjersynsprogram]. Oslo: NRK 1, 17.10.1987. Hentet fra:
<https://tv.nrk.no/serie/loerdagskafe/ftro30004487/17-10-1987>. (lesedato: 16. april 2018)

NRK Fjernsyn. *Potetprest anno 1977* [fjersynsprogram]. Oslo: NRK 1, 02.04.1977. Hentet fra:
<https://tv.nrk.no/serie/loerdagskafe/ftro30004487/17-10-1987>. (lesedato: 25. september 2019)

NRK Fjernsyn. *Sang søndag* [fjersynsprogram]. Oslo: NRK 1, 16.04.1995. Hentet fra:
<https://tv.nrk.no/serie/sang-soendag/1995/FALM03002095/avspiller>. (lesedato: 25. oktober 2019)

NRK Radio. *Rabiate prester fra Sørlandet*. [del av radioprogram]. NRK P1, 29.04.1979. Hentet fra:

<https://www.nb.no/nbsok/nb/31c2587e000f5f1493aaa5519d18f4a9?index=1&fbclid=IwAR3gG64fISD1oE6NIJBjgZh-DnfseQbb1csqX3oqXjCDUnEsnt8InG7vMu4>

NTB. «*Nordlandsprest gir biskopen en overhaling*». Avisen Tromsø, s. 12, 26. april 1979.

Opheim, Birgit: *Børre Knudsens egne salmer utgis på CD*. Avisen Dagen, 27.10.2015. Hentet fra: <https://www.dagen.no/Nyheter/dikterprest/B%C3%B8rre-Knudsens-egne-salmer-utgis-p%C3%A5-CD-276141> (lesedato: 29. oktober 2018)

Svanholm, Christian: *Nidkjære sanger og bilder*. Stavanger Aftenblad, 02.07.1977.

Tessem, Liv Berit: *68-ernes innmarsj i Kirken*. Aftenposten, 03.11.2013. Hentet fra: <https://www.aftenposten.no/norge/i/71E38/68-ernes-inntogsmarsj-i-kirken>. (lesedato: 28. oktober 2019)

Thomassen, Merete: *Jeg har mer til felles enn jeg trodde med Børre Knudsen*. Vårt Land, 28.09.2014. Hentet fra: <https://www.vl.no/troogkirke/jeg-har-mer-til-felles-med-borre-knudsen-enn-jeg-trodde-1.272793?paywall=true>. (lesedato: 1. november 2019)

Wikipedia, den frie encyklopedi. *Eva Lundgren*. [nettside]
https://no.wikipedia.org/wiki/Eva_Lundgren (lesedato: 13. juli 2019)

IV. VEDLEGG

IV.I. Hymnologisk sjekkliste

Denne hymnologiske sjekklisten, utarbeidet av Andreas Marti, fikk jeg tilsendt av Stig Wernø Holter til bruk ved eventuell tolkning av salmer. En takk til ham for den.

SJEKKLISTE

for salme- og melodibeskrivelse (etter Andreas Marti 2005, bearbeidet av Aage Myksvoll, Stig Wernø Holter og Inger Vederhus)

NORSK	TYSK
Formelt	Formal
Sjanger: Salme eller andre	Gattung: Lied oder andere
Strofeform (linjer/stavelser)	Strophenform (Zeilen/Silben)
Rimskjema	Reimschema
Stavelserforløp	Silbenzuordnung
Aksentplassering	Akzentlage
Musikalsk	Musikalisch
Rytme, forhold til tekstens versemål	Rhythmus, Verhältnis zum Textmetrum
Toneart, modulasjon	Tonart, Tonartwechsel
Ambitus hele melodien/pr. linje	Ambitus gesamt / pro Zeile
Intervallbruk	verwendete Intervalle
Toneforråd	verwendete Töne
Topptoner, aksenttoner	Spitzentöne, Akzenttöne
Melodiforløp	Melodieverlauf
Indre sammenhenger, melodiske byggesteiner	innere Beziehungen, Melodiebausteine
Språklig	Sprachlich
Taler (subjekt), adressat, situasjon	Sprecher, Adressat, Situation
Språklig modus (høytidelig/hverdagslig? dialekt? flerspråklig? formell/uformell?)	Sprachmodus
Tekstsjanger (beretning/bønn – begjæring eller lovprisning/appell/doksologi)	Textgattung (Bericht/Gebet - deprekativ oder doxologisch/Appell/Doxologie)
Talehandling (meddelelse, spørsmål, anmodning, løfte, vurdering, bekjennelse)	Sprecherhandlung (mitteilen, fragen, bitten, versprechen, bewerten, bekennen)
Taleinnstilling (visshet, antakelse, vurdering, distansering)	Sprechereinstellung (Gewissheit, Vermutung, Bewertung, Distanzierung)
Affekt, emosjonalitet	Affekt, Emotionalität
Isotopier (ord med felles, semantiske kjennetegn)	Isotopien (Wörter mit gemeinsamen semantischen Merkmalen)
Vokabular, særegenheter: arkaismer, modernismer, neologismer, sjargong	Vokabular, Besonderheiten: Archaismen, Modernismen, Neologismen, Jargon
Retoriske og poetiske talefigurer	rhetorische, poetische Figuren
Metaforer, bilder, bildenes innbyrdes forhold	Metaphern, Bilder, Verhältnis der Bilder
Språk- og stilnivå	Sprachebene, Stilebene
Faste uttrykk	Redewendungen
Sitater, referanser til Bibel, liturgi, andre salmer (intertekstualitet)	Zitate, Bezüge zu Bibel, Liturgie, anderen Liedern (Intertextualität)
Metatekster: Overskrift, rubrikttitler	Metatexte: Überschrift, Rubrikentitel
Innholdsmessig	Inhaltlich
Tematisk konsistens/sammenheng i setninger, avsnitt og teksten som helhet	“Thema-Rhema” von Sätzen, Abschnitten, Gesamttext

Koding, referanse til språk- og verdisystemer	Codierung, Bezug auf Sprach- und Wertesysteme
Forutsetninger, undertekster	Präsuppositionen, Subtexte
Teologisk-antropologisk grunndynamikk: gudsbilde, menneskebilde	“theologisch-anthropologische Grunddynamik”: Gottesbild, Menschenbild
Referanser til Bibel, kirkelig tradisjon, bekjennelse, kirkeåret	Bezüge auf Bibel, kirchliche Tradition, Bekenntnis, Kirchenjahr
Referanser til aktuelle problemfelt	Bezüge auf aktuelle Problemfelder
Historisk	Historisch
Forfatter(e), komponist(er)	T-/M-Autor(en)
Henvisninger til kirke- og teologihistorie	Bezüge zu Kirchen- und Theologiegeschichte
Henvisninger til musikk- og litteraturhistorie	Bezüge zu Musik- und Literaturgeschichte
Sosial kontekst	soziales Umfeld
Kilder, salme/sangbøker	Quellen, Gesangbücher
Funksjonelt	Funktional
Plass i liturgien, henh. i forskjellige liturgiske forløp	Platz in der Liturgie bzw. in verschiedenen liturgischen Abläufen
Utenomliturgiske funksjoner	Funktionen ausserhalb der Liturgie
Resepsjon	Rezeption
Utbredelse i salme- og sangbøker	Verbreitung in Gesangbüchern
Observasjoner av bruk	Beobachtungen zum Gebrauch
Egne erfaringer, personlige reaksjoner/respons	eigene Erfahrungen, persönliche Reaktionen
Observerte reaksjoner/respons	beobachtete Reaktionen
Omtale/nedslag i sekundærlitteratur	Rezeption in der Sekundärliteratur
Praktisk	Praktisch
Vurdering, bestemmelse om bruk	Wertung, Entscheid über Gebrauch
Egnede brukssammenhenger	geeignete Gebrauchskontexte
Eksempler på konkret bruk	konkreter Gebrauch in Fallbeispielen
Innføring i menighet eller gruppe	Einführung in der Gemeinde oder Gruppe